

PALÓCFÖLD

PALÓCFÖLD

1983/6

MŰVELŐDÉSPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

11. BACSKÓ PIROSKA

„Az adatok... azt a pozitív tényt tükrözik, mely szerint hallgatóink döntő többsége elfogadja, magáénak vallja a marxista-leninista ideológiát. Ez a helyzet még akkor is örvendetes, ha a különféle kontrollkérdések kapcsán kiderül, hogy a hallgatók önmagukról alkotott képe és világnézetük valóságos állapota nem fedi pontosan egymást.”

56. TARJÁN TAMÁS

„Irodalmi elemzés és színházi értelmezés nem romló gazdagságra lel Az ember tragédiájában. A történelmi és poétikai tudással fölvérezett irodalomnak érdemes fegyverbarátságot kötnie a más készségekben jeles színházzal: így találkozhat a történelmi, az elvi-filozófiai a maival, érzékivel. Így lehet teljes érvényű, amit a száz éve született Babits Mihály írt Madách Imre születésének centenáriumán, 1923-ban: „...olvasd újra művét, s úgy fog hatni reád, mint valami véres aktualitás; korod és életed legégetőbb problémáival találkozol...”

Tartalom:

1. Keresztes József: Mesteremberek dicsérete, Egyszer volt... (vers)
3. Fecske Csaba: Fölrirat (vers)
4. Györgyei Géza: Sárga cseppkövek (kispróza)
6. Endrődi Szabó Ernő: Konyak és gerbera, Záró (vers)
8. Szepesi József: Tél van, Ugatják a kutyák, Helyzetjelentés (vers)
9. Bódi Tóth Elemér: Az elbűvöltek, Hang, Csehov hölgyeinek tépett álma (vers)
10. Vihar Béla: Mikor már..., A szavak ecsetjével, Az alkony perceiből (versek a költő hagyatékából)

-
11. Bacskó Piroska: Szembesítés (tanulmány)
 16. Ujlaky István: A világnézeti nevelés kérdésköréhez (tanulmány)
 19. Köpeczi Béla: Műveltség és minőség (Csongrády Béla)
 22. Ladányi J.-Csanádi G.: Szelekció az általános iskolában (Horpácsi Sándor)
 25. Kamatoztassuk az „agyvagyonot”! (Interjú Kozma Ferenc közgazdászal, készítette Regös Molnár Pál)
 29. A Miskolci Új Zenei Műhelyről (Szendrei Lőrinc interjúja Selmeczi György zeneszerzővel)
 34. Előítéletek nélkül (Gáspár István Gábor interjúja Víg Rudolf népzenekutatóval)
 38. Kelényi István: „Palócföld Anteusza” – Réti Zoltán (tanulmány)

KÖRKÉP

43. Jászi Oszkár: A Habsburg-monarchia felbomlása (Romsics Ignác)
45. Tóth László: Vita és vallomás (Kőrössi P. József)
48. Balázs József: Az eltévedt tank (D. Rác István)
50. Csaplár Vilmos: A kételkedés útjai (Laczkó Pál)
54. A szécsényi Psyché (Petrőczy Éva)
56. Tarján Tamás: Úrhajónk rózsablaka (tanulmány)

A 15. old. az alsósztrégovai, a 28. old. a csesztvei Madách-emplék hely, a 64. old. a Madách-díj plakettje látható. (Fotó: Buda László)

Mesteremberek dicsérete

Annak örülnék – én örülnék neki a legjobban –, ha minden, amibe belefogok, sikerülne. Ha, amihez hozzányúlok, arannyá válna a kezem alatt, mint Midásznak. . .

De legtöbbször csak torzó marad a nagy garral, pheidiaszi szándékkal indult munka. Az anyag ellenáll. („Volt egy szent szándékunk” . . .)

Ilyenkor irigylem a szélmolnár dédapámat és a kovácsbognár nagyapámat! Ők tudták, mi a kezük munkájának eredménye: az egyiknek ott volt a zsákokba visszatöltött tiszta, jó szagú liszt, az őrlemény; a másiknak a kijavított kocsikerék, a lőcs, vagy a lerúgott lópatkó helyett visszarakott új, faszén – reve – és szaruszagú, a ló patájára szabott-igazított fémköltemény. . . A lisztből kenyeret sütöttek, a kerék gurult: haszna volt mindkettőnek.

Én meg csak nézek magam elé, bizonytalanul, hogy mit is akarok tulajdonképpen, mit akartam a fogalmazványon áthúzásokkal, a sorok közé, a margóra írt nyilakkal és kampókkal, lejjebb-följebb terelt – összefirkált, agyonjavíthatott – szöveggel? S félelemmel remélem, hogy mégis-mégis *sikerül(t)!*

Egyszer volt...

Ülünk az őszi hidegben egy falusi kiskocsmában, bundapálinkával az asztalon: Kiss Bence cukrot rágcsálva int, hogy nem iszik; alkohol-elvonó utáni gyógyszert szed, s erős jellemmel nézi, hogy' tüntetjük el a pohár pálinkákat.

Nem tudtuk, mi van Kiss Bencével, milyen poklok után van; soványan, gyűrött arccal görnyedt közöttünk. Tele volt az orra a „hétméteres" törköly szagával. Nem undorodott tőlünk, türtte a szagunkat. Türt, és lelkében szenvedett, mert szíve szerint velünk ivott volna Kormos emlékére, akire néhányan illőbbnek láttuk a kocsmában emlékezni, mint a helybéli kultúrházban rendezett emlékműsort szedni bánatunkra: bennünk brummogott „mecséri márcos" hangja még, s látott velünk cinkos arccal füvet, fát – csöndekét –, emlékeket.

S közben nem tudtuk, hogy Kiss Bencében bömböl az egykori, másfél éves kis Bence, halálra rémulve a rá a magasból géppuskázva lecsapódó karvaly-repülő bömbölésétől, s hogy hogy' nézi mindezt, hideg veritékben, a rezzenéstelen „harmadik".

Föliirat

Csillag homlokára,
béka fenekére
föl van írva szépen:
mi okból, mi végre

Kontár, s igaz mester
egy személyben Isten,
patkót ver szívemre,
hogy így melegítsen

Fejemet homokba,
oroszlán torkába –
Én magam voltam a
vakmerő, s a gyáva

Ledöntött lábamról,
mint télvégi járvány,
tisztátalan énem,
dőrén és paráznán

Utak elszaladnak,
utak visszajönnek –
Borostája serken
másnapos öröme

Építettem ködből,
építettem vérrel
Tüzek gyöngye ága
cicomázva dérral

Kiszúrt szemű múltam
keresi az ösvényt
fenekemre lábbal
írták fel a törvényt

Amit én tettem meg,
vállalták magokra,
a semmiből nőtt ki
dicsőségük bokra

Nem házat építetek,
házat, hogyha bírok,
hol otthont találnak
legelésző sírok

Otthont talál élő,
s porában a holt is,
ami ezután lesz,
a van, meg a volt is

Mint krumpfli a földben,
megbújnak a holtak
Nagyon nincsenek már,
hiszen nagyon voltak

Csillag homlokára,
béka fenekére
föl van írva szépen:
mi okból, mi végre

Sárga cseppkövek

Vakit ez a fehér fal. Már kikezdte a szemem, így kínom le-föl járkál bennem. A gyomrom szétfeszíti a fájdalom.

A morfium szememre is hat, de homályosan látok. Lekaszált füben karikák, és sárga cseppkövek.

Lázás még, feküdjön nyugodtan, súgja a nővér.

Büdös az ágyam. Teleizzadtam, vergődve agyongyúrtem. Lehet, hogy már nem is kapok új, klórszagú lepedőt?

Bátorság barátom, bátorság, hajol fölém a főorvos. Mosolyog. Ferde a bajusza, de operálni tud, tűnődöm magamban. A gyomrom, a beleim már úgy ismeri, mint egy gépíró a klaviatúrát.

Csukott szemmel is eligazodna közöttük. Harmadszor metszi majd fel, hosszában, egészen a mellkasomig, és a főorvosoknak már különben is jó a memóriájuk.

Valamit súg a nővérnek és a két fiatal orvosnak, akik vele vannak. Mindhárman bólogatnak.

Mit gondolna anyám, ha most látna. Átizzadt, zsíros hajam szinte ráta-pad a fejbőrömrre. Mit mondana, ha megkérdeznék tőle, hogy felhasználhatják-e a vesémet, mert most éppen jól jönne valaki másnak, engem pedig megmentenek a további kínoktól?

Én beleegyeznék, de tőlem csak azt kérdezik, jobban érzem-e magam? Feleslegesen kérdezik, mert sohasem érzem jobban magam.

Éhes vagyok, de ma nem ehetek. Ez így szokás.

Tegnap este főzeléket adtak. A hústól undorodom. Ez is jelent valamit, olvastam abban az időben, amikor még érdekelt, mi van velem? Ma már tudom, és nem érdekel.

Gondolkodom, de nincs semmi új gondolatom. Semmi olyan nem jut eszembe, amire eddig ne gondoltam volna.

Anyám se átkozhatom el, amiért a világra hozott, mert már csak ő az egyetlen, akihez tartozom.

Ennyit értem el harmincöt év alatt.

Három feleségem közül egy sem volt, aki azt mondta volna, maradj!

Dénes, aki sem Évára, sem rám nem hasonlít, hét éve fekszik vastüdőben. Karácsonykor mindig megnézem.

Aludjon, szól a nővér búcsúzóul, és megigazítja a párnám.

Az ajtóból még biztatóan visszamosolyog. Görbe a lába, mint Marinak volt, aki két évig elviselt, pedig csak a szerctöm volt, és soha nem mondtam neki, hogy szeretem. Két évet várt egy szóra, tovább ő sem bírta. Szótlanul, és talán rosszul szerettem.

Hanyatt fekszem, kezem felhúzott combomra teszem. Érzem, hogy bőröm fitycg a csonton. Az izmok, a hús már leégett az örökös lártól. Me-dencecsontom hegyesen nyomja ki a takarót.

Ordítanom kénc. Szobatársam tegnap vitték ki, letakarva. Egyedül vagyok, Lehet, hogy tegnapelőtt? Egyformák a napok. Háromszor étkezés, reggeli után friss levegő az ablakon keresztül, egyszer vizit.

Tegnap reggel hideg volt. Először tüsszentettem, amióta bent vagyok. Ezt megjegyeztem, mert ez gyenge havi átlag. Az ágyból csak az eget látni. Nem tudom, megmaradt-e még a hó. Majd a nővértől megkérdezem, ha visszajön. Szép neve van, Emesc. Kár, hogy görbe a lába, de a haját szeretem. Hosszú, egyenes, szőke és mindig friss illata van, mint a reggeli levegőnek.

Egyszer a vállamhoz ért a melle, amikor a párnám igazította. Kár, hogy ez nekem már csak egy emlék, amire visszagondolni sem érdemes.

Évának volt ilyen kemény, körte alakú melle. Éva a magányt szerette, mégis elhagyott, pedig mellettem annyit lehetett magányos, amennyit akart. Azt mondta, elvből nem festi a körmét. Ez volt az egyetlen dolog az életében, amiből elvi kérdést csinált.

Csurog a nyálam. Újra gyerek lettem.

Letörölöm a takaróval. Fáradt vagyok.

A végtelenre gondolok. Szürke és egyenes. Néhány karika.

Piros tulipánok, sárga cseppkövek, kék fű.

Nem fog fájni, szól a nővér, és már nyomja is belém a morfiumot. Utolsó erőmmel megfeszítem a karom. Van még hó, kérdezem. Nincs már, elolvadt.

Álmos vagyok.

Mégsem engem operálnak ma, egy sürgős eset megelőzött.

Én ráérek, már van időm.

Hítem vesztettem csak, és nyugalmat nyertem. Megnyugvást, hogy úgy tűnök el örökre, hogy egy nyomorék gyerek csak, mit vétettem a világ ellen.

Kék tulipánok, piros fű, de a cseppkövek sárgák. Semmi sem változik. Változik minden. A lényeg állandó. Ami állandó, az nem lényeges.

Próbáljon aludni, szól a nővér. Alig hallom. Elhagy ő is, az eróm is.

Dobog a szívem és emlékeztet rá, hogy még élek. Nem mondják meg, hogy meddig. Azt hiszik, még reménykedem. A szemükből látom, lemondtak rólam. Nem vagyok sürgős eset.

Anyám puha keze simogat. Nem szól, csak nézi becsett, barna szemem. Látom, szomorúbb, mint én.

Neki sem volt öröm az élet. A bátyám aknára lépett, apám elhagyta.

Erős az én anyám, engem is neki kell eltemetni.

A papnak azt mondja majd, jó gyerek volt.

Konyak és gerbera

Simonyi Imrénének és Petre Stoicának

tegnapelőtt tegnap koraeste vagy késődelután
 öt – tíz – örven éve vagy régebben talán
 amint *ott* ültem – ugyanúgy mint most
 ám *most is* ugyanott – a kávéház teraszán
 szóval akkor ott – és most is – (valahonnan
 mintha jáspis illata és fenn mintha jade-ég)
 a levegőben valami fellobban kigyúl elég
 a levegőben valami hirtelen-ősz valami furcsa ámulat
 egy jóleső de mégis idegen érzés valami józan kábulat
 valahonnan akkor valami édes riadalom (és bennem
 most is *ez* a jáspis-ősz ez a karcfinom fájdalom
 amikor etimegica nevetve befordul a sarkon
 karonfogva és nekipirulva jönnek az úszásból a
 teniszezésből a fiúzásból – gömbölyű far feszes keblek
 karjuk mézesre sült – *ott* és *itt* lesem őket
 panamakalapom karéja s villogó konyakospoharam mögül)
 szóval akkor azon a napon – tegnap? tegnapelőtt?
 öt-tíz? ötven éve? vagy még jóval azelőtt? kibomlott
 bennem valami nevenincs érzés (valami karcfinom fájdalom)
 öt-tíz vagy ötven éve tán azon a késődelután (akkor
 koraeste) mikor a túloldal barnájából rámbiccentett
 Szerkesztőúr-Ady-Endre akkor azon a délutánból szétindázó
 esten a korzó – Váradon Kolozsvárt Kassán vagy épp
 Budapesten – mézízű élveteg s elomló zenével volt teli
 (az utcákon szanaszét plakátrengeteg hirdeti: a
 tűzoltózenekart vezényli Weingruber Szepi) és szállt
 remegve habosan kerengve az argentin tangó piros
 tetők fölött lebegett szétterülve s lenn a kertekben
 rózsák dáliák hortenziák rejtették kelyhükbe
 a számtalan bódult-szerelmes pillepárt fénylett
 pezsgett forrt az estéli város: lám habot vet örvénylik
 kavarog az úttestre ki-kicsap dagadoz színes folyamként
 az emberáradat: diákok inasok fess bajuszos gigerlik s
 mint farsangi maskarák csákóban mentésen K.u.K. katonák
 emiatt masamódok s tarka szoknyák között fújtató madám közeleg
 s pingvinküllemű főügyész is föltűnik – karján libeg
 a patikus negédes neje – s mögöttük két nyafka úrilány
 nyomában tipeg a görnyedt gardedám és száll remegve
 habosan kerengve az argentin tangó száll az esti
 ragyogás fölött szétömölve míg odalenn árad pezseg kavarog
 a korzó szóval akkor azon a napon tegnap vagy azelőtt

öt-tíz vagy ötven éve vagy száz évvel ezelőtt (a levegőben
hirtelen valami ősz valami barnuló pillanat az olvadó-jáspis
égbolton valami kábult riadalom és bennem is valami régtől várt
félében álom valami karc-finom fájdalom) az asztalon konyak
és szál gerbera és tangó kereng ömlik ragyogva remegve és
felcjhethetlen a késődépután (a koraeste) amikor lassúdan
alámcrült zuhanórepülése után talpaspharamban
egy magányos pillangó gyöngyházzsínü
összezúzott teste

Záró

lényedbe az elmúlással szeretnék végleg belopózni
ha meghalok föld alá viszem az arcod
szétázó fogsorom jéghideg vizekre
bolyhos férges csillámló hadára testálja ízéd
szétszorgó szememből kimarja rideg agyaggá
oldja a föld lúgja lenti mosolyod

ó hogy szeretnek majd téged az izgő-mozgó
bomló épülő hasadó születő atomok
csontjaid ércek molekuláiban merevülnek
gyűrűsférges palába vésett ívelt járata
örzi csipőd hajlatát

zúzmó moha s üvegszárú fű szívja majd ki
testemből nedveid és
serény csermelyek mélyvizek földalatti patakok
hordják szét fülemből
s földmélyi üregek repedések visszhangozzák
vakond barlangja erősíti hangod

kacagásodtól visszhangzik a sírkert
és a sírkamra egyszerre megtelik – veled

Tél van

Hófehér kert a kirakat
nézd, benne mennyi jégvirág.
Söprik a járdán a havat,
nevetsz, s lilára fagy a szád.

Hókucsmás házak vállain
fehér nyúlprém. Az eresz
itt-ott még vedlett, szalmaszín,
később azonban sűrű lesz.

Zuzmaracsipkés utakon
– üvegyöngy-ezüstmozaik –
csillogó tükör, a beton
ragyog, szikrázik, süt, vakít.

Mint irhabundás, ősz apó,
megáll az utcasarkon,
s szivarra gyújt egy házikó,
Tél van. Homály és alkony.

Ugatják a kutyák

Ugatják a kutyák,
mintha tolvaj lenne
az a sötét nyárfa
ablakommal szembe'.

Vajon, ki a lombok
árnyékába rejtve
lesben áll, a Balsors
az, vagy a Szerencse?

Feni rám a kését
a szeretóm párja,
vagy a szeretóm vár,
hogy szívem megáldja?

Helyzetjelentés

A huszonegyedik század küszöbén
korhadó ajtófélfának dölve
megrökönyödve, bambán bámulok
egy huszonöt voltos poros,
olajfoltos villanyégőt
ami a nyálkahártyás, párás mennyezetből
arasznyi kormos vezetéken
akasztott ember nyelveként kilóg
s gennyesen-sárgán
idegeimbe vibrál szaggatottan,
amint zihálva végső (?)
lélegzetet vesz
ez a századeleji, bágyadt,
otthonnak csúfolt, ványadt,
hörgőhurutos putri-kórakás...

Az elbűvöltek

Elbűvöltek a bimbózó lányok,
elúszik mellettük rakott gályám,
kalózhajó a gyöngéd öbölben,
évek színarany terhével szállok,
bizánci kincscimmal, ki dúskál
bennük, ha egyszer majd partot értem.

Elbűvölők a riongó gályák,
ha megvillannak azok szemében,
kik még nem fölfont zászlókra néznek,
később pedig jobb is, ha nem tudják,
a kincses hajók miként úsznak el,
ami hallatszik, miféle ének.

Hang

Mert minden olyan megfoghatatlan,
csak a tárgyak bújnak tenyeredbe,
minden más illanó alkonyatban
kék füst, szivedet azért ne csukd be.

Ne múljon kielégítetlenül
vágy, hamvas mell – rózsa – ne maradjon
simogatás nélkül, míg csendesül
a láng, hullámzó öl, fájjon nagyon.

Az idő múlik, ne fuss utána,
el nem éred, zivatart hajszolnál,
majd hív a távol nyugalmas álma
amúgy is, mélyebb a dült napoknál.

Csehov hölgyeinek tépett álma

Kinéztem az ajtón, az égen kaláris
fények, egy alvajáró nő állt ott csöndben
az illatos tükör előtt, a szalon is
– álomi – tele volt alvajáró nőkkel,
valaki éppen pisszegett, hogy hangos szó
ne essen, riasztó lenne a szíveknek,
de én azt mondtam, tessék egy alvajáró
férfit is hívni, ha a nők itt lehetnek.

Mikor már... ·

Mikor már túl vagyunk
a négyszer tíz esztendő
tájain, havas következik;
magunkra maradunk,
s felénk néz, mint mecrengő
hőfödte hegy, az Ötvenedik.

A szavak ecsetjével

A rét mentén, a nyárfasor mögött,
hol a szellő lepkeszárnyon zizzen,
mint alázatos, öreg parasztisten
földre rakott óriás kucsmája,
visszatérő gazdájára várva
boglya borong, a bozontos kazal.

★

Mi moccan az anyagban?
Csikorog az atom.
A dolgok ősvilági
halk hangját hallgatom.
A fákból is ez roppan.
Sejtek sóhajtanak.
Magánya vándorútján
töpreng a Föld s a Nap.

★

Az országúti alkonyati árnyban,
két karcú, szárnyas nyárfaóriás,
két vándor jó a távolból felém?
Az egyiknek a neve Fájdalom,
a másiké: Vigasztalás?
Miféle rejtélyes üzenet
közeledő hírhozói ők?
Reámköszöntve mit mondanak, vajon?
Talán csak annyit, hogy siess, siess...

Ezüstös lesz hajunk,
és testvérünk az este,
ahogy ködbe kanyarog az út,
s felragyog bánatunk
sugárból szőtt keresztje,
s minden egyre tisztább, szomorúbb.

Az alkony perceiből

Az ibolyaszín, vibráló eget
habzó felhőkkel festette meg
egy láthatatlan gigászi ecset.

Lobban a gyertyalángú alkonyat,
s a fák csúcsára
gyöngéden ráhajolt,
a mélyből fölkelő,
tájra gördülő
selyemkorong:
a hold.

Az éj orgonaszava
patakzik szívem körül.
Állok a csillagok sugárerdeje alatt.
Madár kering. Suhan.
Ívet karcol a csendbe.
Búvóhelyét keresi a gerle.

Szembesítés

A VILÁGNÉZETI NEVELÉS HELYZETE ÉS FELADATAI EGY FELMÉRÉS TÜKRÉBEN A PÉNZÜGYI ÉS SZÁMVITELI FŐISKOLA SALGÓTARJÁNI INTÉZETÉBEN

Az olvasó a cím láttán bizonyára a legszívesebben tovább lapozna, azt gondolván, hogy már megint felmértek valakiket, már megint kitöltöttek egy nagy halom kérdőívet, feldolgozták, most pedig levonják és közzéteszik azt a következtetést, amit már úgys mindenki régen tud.

Valóban, majdnem pontosan így történt. Az 1980/81-es tanévben az első évfolyam 95 nappali tagozatos hallgatóját kértük meg, hogy válaszoljon arra a közel 100 kérdésre, amit szociológusok e célra összeállítottak. Két év elteltével, az 1982/83-as tanévben (immár harmadévesen) a kritikai megjegyzéseik alapján módosított kérdőívet ismét kitöltötték a hallgatók. A kódolás és a számítógépes feldolgozás után következett az elemzés. És itt térnek el az események a feltételezett olvasói vélekedéstől, mert az adatok számtalan olyan összefüggést hoztak felszínre, melyek eddig az intézet oktatói előtt is rejtve maradtak. Pedig a nagy egyetemekhez és főiskolákhoz mérten kis létszámú intézetünkben bensőséges viszonyok uralkodnak: minden oktató személyesen ismeri a hallgatókat, részt vesznek rendezvényeiken, támogatják őket a tanulásban, segítik politikai, kulturális és sporttevékenységüket, bevonják tudományos munkájukba stb. Tehát állandó személyes kapcsolatban dolgozik tanár és diák. Ezért gondolhattuk, hogy a felmérésből levonható konklúziókat a vizsgálattól függetlenül is ismerjük. Tévedtünk. Már az anyaggal való első találkozás kapcsán is számtalan új szempont, mérlegelendő körülmény, megfontolásra érdemes megoldási mód mutatkozott, melyek felkeltették oktatóink érdeklődését. A terjedelmes adatmennyiség minden lényeges összefüggését azonban még ma sem dolgoztuk fel maradéktalanul. Eddig csupán két vetületét, két szeletét vizsgáltuk meg a rendelkezésünkre álló információknak. Az egyik: az oktatott tantárgyak által nyújtott világnézetű nevelés lehetőségei és megvalósításának gyakorlati feladatai intézetünkben. A másik vizsgált terület, politikai-ideológiai munkánk helyzete, valamint a párt- és KISZ-szervezet tennivalói a hallgatók színvonalasabb világnézetű nevelése érdekében.

Ezúttal a felmérésben szereplő kérdések közül két problémakört emelek ki. Az egyik a hallgatók viszonya a marxizmus-leninizmushoz, a másik, a vallásos világnézetűről alkotott felfogásuk.

Arra törekedtem, hogy e két kérdés kapcsán lehetőleg azok is képet alkothassanak az intézetünkben folyó világnézetű nevelő munka egészéről, akik más információforrással nem, vagy alig rendelkeznek. Ezért az olvasónak a kifejtés során időnként jogos hiányérzete támadhat a részleteket is megvilágító, számokban és statisztikai adatokban kifejezhető érvek viszonylag kis mennyisége láttán. Talán nem érdektelen tehát megjegyezni, hogy egy, a jelenleginél terjedelmesebb változat – táblázatokkal és grafikonokkal kiegészítve – előreláthatóan 1984. év folyamán, szakmai folyóiratban megjelenik.

A közeljövőben ugyanczen vizsgálati anyag alapján elemezzük a különböző özművelődési területeknek a világnézetű nevelésben betöltött szerepét, ezt

követően a hallgatók körében végzendő pártépítési munka lehetőségeit és aktuális feladatait. Végül megvizsgáljuk a hallgatók politikai érdeklődésének és aktivitásának fokát, a munkához, a tanuláshoz való viszonyát és választott szakmájukról alkotott véleményüket.

Mielőtt a vizsgálati eredmény részletesebb ismertetésére rátérnék, álljon itt néhány – világnézeti szempontból releváns – adat, amely a hallgatók családi hátterét jellemzi.

A hallgatók 44 százalékának apja fizikai munkás
31 százalékának anyja fizikai munkás
19 százalékának mindkét szülője fizikai munkás
6 százalék nem válaszolt.

A hallgatók 43 százalékának családjában van párttag
51 százalékának nincs párttag
6 százalék nem válaszolt.

Vallásos környezetben nőtt fel a hallgatók	20 százalék
Részben vallásos környezetben	43 százalék
Vallástalan környezetben	44 százalék
Nem válaszolt	2 százalék

A szülők foglalkozására vonatkozóan természetesen e felmérés előtt is pontos adatokkal rendelkezett intézetünk, de a családban élő párttagokról, a környezet teista vagy ateista voltáról eddig nem voltak megbízható ismereteink.

*

Amikor a hallgatóknak a marxizmus-leninizmushoz való viszonyát vizsgáltuk, mindenekelőtt arra kerestünk választ, hogy reális képet alkotnak-e önmagukról, azaz képesek-e megítélni saját világnézetük tartalmát, állapotát. Fel tettük tehát a kérdést: Milyen a világnézet? Materialista? Marxista? Idealista? Vallásos? Kiforratlan? stb. (A kérdések felsorolása nem teljes.) A legfontosabb tendenciák kimutatása érdekében – bizonyos mértékig még a leegyszerűsítés veszélyét is vállalva – a válaszokat típusuk alapján három csoportba soroltam be. Ily módon megállapítható, hogy a hallgatók 72 százaléka marxistának, illetve materialistának, 13 százalék a idealistának vagy vallásosnak, 12 százalék a kiforratlan világnézetűnek vallotta magát (3 százalék nem válaszolt).

Ezek az adatok rendkívül fontos információkat hordoznak számunkra. Mindenekelőtt azt a pozitív tényt tükrözik, mely szerint hallgatóink döntő többsége elfogadja, magáénak vallja a marxista-leninista ideológiát. Ez a helyzet még akkor is öröndetes, ha a különféle kontrollkérdések kapcsán kiderül, hogy a hallgatók önmagukról alkotott képe és világnézetük valóságos állapota nem fedí pontosan egymást. A további válaszok során ugyanis valamivel kevesebben adtak helyes marxista megoldást a kérdőíveken megfogalmazott problémákra, mint ahányan marxistáknak vallották magukat. Többen válaszoltak helytelenül, mint ahányan idealistáknak tekintették magukat. Végül: lényegesen többen válaszoltak helyesen, mint ahányan azt állították magukról, hogy kiforratlan világnézetűek.

Valójában tehát a hallgatók világnézeti állapota részben kedvezőbb, részben kedvezőtlenebb, de összességében jobb, mint amit saját magukról gondolnak.

Bizakodásra adnak okot a különböző évfolyamok mutatóinak összehasonlításából levonható következtetések is. Határozott jeleket találunk ugyanis arra vonatkozóan, hogy az első évfolyamtól fölfelé haladva egyre csökken, a harmadik évfolyam hallgatóinak világnézetéből pedig már jórészt eltűnik az ösztönösség. Helyét döntően a valóban tudományos dialektikus materialista világnézet foglalja el, amit egyre nagyobb tudatossággal igyekeznek elmélyíteni.

Hogy ezt lényegében sikerrel teszik, arra bizonyítékul szolgálnak azok a több irányból érkező információk, amelyekből kitűnik, hogy végzős hallgatóink első munkahelyükön igen aktívak. Azok is vállalnak és sikeresen teljesítenek társadalmi, politikai megbízásokat, akik főiskolai tanulmányuk három éve alatt nem az általunk elvárt mértékben vettek részt a közösség életében.

A fejlődés tehát egyértelműen kimutatható, mégsem szabad evidenciának tekinteni. A valóságban nincs szükségszerű megfelelés az életkor és a tudatosság foka között, sőt a marxizmus tanulmányozására fordított idő és a tudatosság fejlettségi szintje között sem.

A számunkra kedvezőnek tekinthető eredmények mellett is változatlanul fontos teendőink közé tartozik oktató-nevelő munkánk állandó javítása. Mindenekelőtt tovább kell emelnünk a marxizmus-leninizmus oktatásának színvonalát, hatékonyságát és fejleszteni módszertani kultúránkat. Erre vonatkozóan intézetünkben az elmúlt évek során több megoldási javaslat született, melyek közül néhányat azóta is sikeresen alkalmazunk.

Az elemzés hatására az eddiginél is nagyobb hangsúlyt helyezünk oktatóink felkészültségének fokozására, politikai érzékenységének, tájékozottságának javítására.

A jövőben több figyelmet fordítunk a marxizmus oktatása során jelentkező pszichológiai tényezőkre is, nevezetesen arra, hogy mint azt Földesi Tamás írja egyik cikkében: „*Minden ideológiai tárgy oktatásának külön teherterele... , hogy a hallgatók nem tekintik magától értetődőnek a problémák marxista interpretálását. Eltérően a nem osztályjellegű tudományoktól, ahol általában nem merül fel kétség a tekintetben, hogy az oktató által előadottakat igaznak tekintés-e vagy sem.*” (Tájékoztató 1968/5. 133. old.)

Az ebből fakadó veszélyeket csak akkor kerülhetjük el, ha a jelenleginél gyorsabb ütemben fejlesztjük a hallgatók dialektikus gondolkodását, ha sikerül kialakítani bennük a helyes történelemszemléletet, ha képesek leszünk tovább fokozni érdeklődésüket a gazdasági, politikai, ideológiai, kulturális kérdések iránt, és ha a felkeltett érdeklődést ki is tudjuk elégíteni, azaz ha az új kérdésekre új módon reagálunk. Így növekedhet az esélyünk arra, hogy hallgatóink az ideológiai tárgyakban is fölismerik az objektivitást, ami gyorsíthatja a marxista világnézet meggyőződésen alapuló értelmi és érzelmi elsajátítását. Emellett változatlanul nagy figyelemmel kell segíteni a kollégium és a KISZ mozgalmi, közösségteremtő, közösségfejlesztő munkáját.

Feladataink eredményes megoldásához ismernünk kell a hallgatók véleményét azokról az információforrásokról, melyeknek fontos szerepet tulajdonítanak világnézetük formálásában.

A kérdőívek tanúsága szerint e tekintetben az első három helyet sorrendben a tömegkommunikációs eszközök, a marxizmus oktatása és a család foglalja el. Az ebből ránk háruló feladat nyilvánvaló: a filozófia, a politikai gazdaságtan, a tudományos szocializmus és a magyar munkásmozgalom története tantárgyak oktatását kell még hatékonyabbá és még vonzóbbá tenni, hogy jelenlegi kedvező helyzetüket megtarthassák és tovább javíthassák.

A hallgatók világnézetének formálásában – saját véleményük szerint – további fontos szerep jut a baráti körnek, a kollégiumi életnek, a KISZ-politikai vitaköröknek, tömegrendezvényeknek, alapszervezeti rendezvényeknek és a különféle vetélkedőknek. Ma már ennek figyelembevételével tervezzük és szervezzük hallgatóink szabadidős-programját.

A vallásos világnézetre vonatkozó kérdések köréből a továbbiakban kiemelten azokról lesz szó, amelyből a hallgatók valláshoz való viszonya olvasható ki.

Figyelemre méltó jelenség, hogy a megkérdezettek közvetlen csoporttársait nem tartják vallásosnak, vagy ha mégis, azt állítják, hogy arányuk mindenképpen 10 százalék alatt van. Csak egyetlen hallgató vélte úgy, hogy tanulótársainak több mint a fele vallásos.

Mivel a vallásos világnézetnek a főiskolás hallgatók körében gyakorlatilag semmilyen szerepe nincs, ezért nem is tartják szükségesnek az ellene való küzdelmet. A válaszadóknak csak 12 százaléka vélte úgy, hogy a meggyőzés eszközével fel kell lépni ellene. A többség (82 százalék) azt reméli, hogy a szocializmusban egyre csekélyebb lesz a vallás befolyása és egy idő után önmagától is megszűnik (6 százalék nem válaszolt).

Ez a talán túlzottnak is nevezhető türelmes magatartás valószínűleg annak a valóban helyes politikai törekvésnek a tükröződése, melynek elsődleges célja a háború elkerülése, a béke megóvása, a szocialista társadalom építése. Ennek érdekében minden becsületes, a realitásokkal számoló ember szövetséget alkot, legyen az vallásos vagy ateista. Ez azonban nem jelenthet lemondást a felvilágosító, meggyőző munkáról. Társadalmi haladásunk érdekében elengedhetetlenül szükséges, hogy egyre több ember – közöttük lehetőleg minden fiatal értelmiségi – tisztán lássa helyét, szerepét a világban, s cselekvőkészségét ne fékezze az irracionális, egy nemlétező szellemi hatalomba vetett hit.

Ezzel a problémakörrel függ össze az – a számunkra igen figyelemre méltó jelenség –, hogy a felszabadulás előtt általánosan uralkodó valláserkölc nyomai ma is fel-felbukkannak hallgatóink tudatában. A megkérdezetteknek közel 30 százaléka állítja ugyanis, hogy a vallás tartalmasabbá teszi az életet és erkölcsösebbé az embert. Furcsamód, ezt olyan fiatalok állítják, akik egyébként szinte teljes közömbösséget mutatnak a vallás minden megnyilvánulása iránt, s akiknek cselekvésében, magatartásában a valláserkölc még nyomokban sem lelhető fel. A hallgatók döntő többségének véleménye szerint (60 százalék) életvitelükben semmilyen szerepet nem játszik a vallás, mert – mint írják –, nem ad elfogadható magyarázatot az őket foglalkoztató kérdésekre (10 százalék nem válaszolt). Mégis, filozófiaelőadásokon, politikai vitakörökön az egyik legnagyobb érdeklődést kiváltó téma éppen a vallás. Ezen belül is, a vallás eredete és történetének fontosabb szakaszai, állomásai, megszűnésének körülményei.

Többek között ezek a problémák jelzik számunkra, hogy bár hallgatóink valóban nincsenek vallási befolyás alatt, hatásától mégsem függetleníthetik magukat, hiszen olyan tudatformával állnak szemben, amely egyre csökkenő mértékben ugyan, de valamilyen módon mégis jelen van az emberek, így a fiatalok gondolkodásában is.

★

A világnézeti nevelés sohasem volt egyszerű feladat, ma sem az. A következő években pedig talán még az eddigieknél is több gondot fog okozni azok-

nak, akik ezzel hivatásszerűen foglalkoznak. A jelenlegi bonyolult nemzetközi helyzet, a meg-megújuló háborús fenyegetettség, belső gazdasági problémáink, mind kedvezőtlen hatást gyakorolnak a felnövekvő ifjúságra. Ennek tudatában szervezzük oktató-nevelő tevékenységünket, mely többek között arra irányul, hogy reális kép alakuljon ki hallgatóinkban az őket körülvevő világról, a szocializmusról, szocialista társadalmunk vívmányairól, elért eredményeiről, történelmi utunkról, forradalmi munkásmozgalmunkról, kitűzött céljainkról. Ugyanilyen fontosnak tartjuk a fejlődő országok és a modern kapitalizmus természetének megismertetését, hogy hallgatóink a dialektikus materializmus által megalapozott tudás birtokában eligazodjanak a világban, egyre nagyobb biztonsággal ismerjék fel a haladás irányát, a békéhez és a kommunista társadalomhoz vezető utat.

BACSKÓ PIROSKA

A világnézeti nevelés kérdésköréhez

A világnézeti nevelés – a közoktatáshoz hasonlóan – állandó feladata, alkotó eleme a politikai káderképzésnek és továbbképzésnek is. A feladat teljesítése ugyanakkor feltételezi a helyzetismeretet, az eredmények számbavételét, a propagandamódszerek átgondolását –, s az ezekre alapozott továbblépést.

Az MSZMP Központi Bizottsága 1976. október 26-án hozott, a pártpropaganda soron levő feladatait megfogalmazó határozatában önbírálóan azt állapította meg, hogy nem használtunk ki minden lehetőséget a materialista világnézet elterjesztésére és elmélyítésére. Ebből szükségszerűen következett a határozatban is előírt kötelezettség: a pártpropaganda, s ennek részeként a káderképzés minőségi javítása, személyiségformáló, nevelő szerepének – más nevelési területek mellett a világnézeti nevelésnek is – jelentős fejlesztése, s mindezekhez a módszertani kultúra tökéletesítése, a különféle feltételek biztosítása.

Az MSZMP Nógrád megyei Bizottság Oktatási Igazgatósága mind a helyzetértékelést, mind a feladatmeghatározást mértékadónak tekintette saját oktató-nevelő tevékenysége számára is. S – hasonlóan az országosan kibontakozott törekvésekhez – az elmúlt években a világnézeti nevelés javításán is fáradozott.

Őszintén el kell mondanunk: az elért eredményekkel még mindig nem vagyunk elégedettek. A világnézeti nevelés feladatainak, egycs szaktárgyak tanítása során realizálható lehetőségeinek átgondolása, különböző fórumokon történt vitatása csak elindított egy – több sikert, nagyobb hatékonyságot ígérő – folyamatot, de a minőségi változás érdekében sok még a tenivalónk. Optimizmusra, a nagyobb sikerbe vetett hitre ad alapot, hogy az elmúlt években az intézmény tanárai körében sok mindent tisztáztunk, felismertünk, s világnézeti nevelési terveinket egyre inkább ezekre építettük.

Érdemes ezek közül a felismerések közül párat konkrétan is áttekinteni, hiszen gondjaink, nehézségeink, s más oldalról lehetőségeink, terveink egy-egy csoportja van mögöttük.

Az oktatási igazgatóság felnőtt emberek képzését, nevelését végzi. Ebből adódóan számolnunk kell azzal, hogy a tanulmányaikat kezdő hallgatók már rendelkeznek világnézettel! Előképzettségüktől, műveltségüktől, de még életkoruktól függően is igen nagy azonban a szóródás: mennyire ösztönös, illetve tudatos, mennyire rendszerezett, illetve kaotikus, mennyire szilárd, illetve labilis ez a „hozott” világnézet? Nagyok az eltérések hallgatóink világnézetének természettudományos megalapozottságában is. Szerencsés homogenitás az említettekkel szemben, hogy a politikai káderképzés résztvevőinek túlnyomó többsége materialista, de legalább materialisztikus nézetekkel – sokszor csak vélekedéssel, homályos elképzelésekkel – kezdi tanulmányait.

Az eredményes világnézetű nevelés egyik fontos feltétele, hogy az osztályvezető tanár, a propagandista mennél pontosabban mérje fel: milyen alapokra építhet? A tanévkezdéskor, a tanfolyami munka indításakor végzett ismeretszint-felmérés, szemléletterképezés, ennél fogva nem „szociológiai játszadózás”, tudálékoskodás, hanem elengedhetetlenül fontos tájékozódás.

A hallgatók felnőtt korával függ össze a körükben végzendő világnézetű nevelés egy sor további vonása is. Ilyen például az, hogy nem csak „építeni” kell, hanem „lebontani” is: a marxista-leninista világnézet tudományos ismeretanyagának, osztályszempontúságának közvetítése, elfogadtatása, meggyőződéssé formálása csak akkor lehet eredményes, ha együtt jár a hibás elképzelések, a tévhitke cáfolatával, lebontásával, meghaladásával.

A szóban forgó nevelőtevékenység érdekes befolyásolója a világnézet és más tudatformák kölcsönhatásának konkrét megjelenése hallgatóinknál. Arról van szó, hogy a világnézet magatartást, cselekvést befolyásoló, életutat orientáló hatása többnyire nem közvetlenül, hanem a politikai tudaton, az erkölcsi tudaton stb. keresztül érvényesül. Utóbbiak – miközben „egymással” is bonyolult kölcsönhatásokba lépnek – mintegy „ráépülnek” a világnézetre, a világnézetű állásfoglalásra, beállítódottságra.

Az oktatási igazgatóság hallgatóinak zöme a pártéletben, a munkásmozgalomban, egyszerűen a politikai szférában tevékenykedő vezető, tisztségviselő, aktivista. Ez azt jelenti, hogy többségük a politikán (politikai meggyőződésén, nézetein, gyakorlati tapasztalatain és tevékenységén) keresztül a világnézethez, nem pedig fordítva.

A politika oldaláról történő közelítés, s az ebben jellemző homogenitás igen nagy szerepet játszik abban, hogy a hallgató nem passzív alanya a világnézetű nevelésnek! Ellenkezőleg: partnere tud, s partnere akar is lenni a propagandistának – önmaga és tanfolyami társai világnézetű kérdéseinek megválaszolásában, esetleges kételyeinek eloszlatásában, helyes nézeteinek tudományos érvekkel, gyakorlati tényekkel történő alátámasztásában, megszilárdításában. Ugyanebből a forrásból táplálkozik az önnevelés szükségességének és lehetőségeinek a hallgatók jó részénél tapasztalható felismerése és realizálása is.

A politika oldaláról történő, röviden vázolt közelítés az oktatók, a propagandisták számára több következtetésre szolgáltat alapot. Ezek közül itt azt említjük csupán, hogy a jelzett viszony: nagy lehetőség a marxista-leninista világnézet elfogadtatására! Olyan lehetőség, amelyet még nem aknázunk ki eléggé, amelynek realizálásában „adósságaink” vannak, de amelyet már felismertünk!

Indokolt szóvá tenni azt a következtetést is: ha a hallgatók zömének világnézete és politikához való viszonya olyan, mint azt fentebb vázoltuk, akkor az oktató-nevelő munkában (természetesen nem a kizárólagosság, hanem csupán a „jellemző mértékben”, a „főként...” értelmében) a világnézet, az egyes világnézetű kérdésekre adott tudományos válasz nem „kiindulási alap” a politika jobb megértéséhez, hanem „következtetés”, általánosítás, amelyhez tudományos és politikai-gyakorlati premisszákból juthatunk el.

Befolyásolja a munkát – intézményünk nevelési feladatai teljesítésének módját, módszereit is –, hogy be kell járnunk az említett utat ellenkező irányban is: eredményétől vissza kell térnünk a politikához, vagyis, arra kell felhasználnunk, hogy elméletileg megalapozza, vezérelje a politikai állásfoglalást, meggyőződést, cselekvést.

Nem nagy túlzás azt mondani: a politika kiindulási alapja is, célja is világnézeti nevelő munkánknak. (Igaz, nem egyedüli célja; hasonló szerepet tölt be az erkölcsi tudat, s a tudat más „tartományai” szocialistává alakításában is.)

Egyértelművé vált tanáraink számára a világnézeti nevelés és a világnézet oktatásának különbözősége is. Utóbbi – a dialektikus és történelmi materializmus tételes oktatása – a filozófiai tanfolyamok feladata, (melynek teljesítése természetesen nevelő funkciójának érvényesítésével együtt értendő), míg az előbbit a marxizmus–leninizmus más alkotórészeinek anyagát, vagy egy-egy szak-társadalomtudomány tételeit tanulmányozó tanfolyamon is teljesíteni kell.

Ezeket a tanfolyamokon tanári munkával, az éves munka, s az egyes foglalkozások gondos megtervezésével kell a – gyakran közvetett, áttételes – világnézeti hatásokat, nevelési, szemléletformálási lehetőségeket feltárni, realizálásukat biztosítani.

Tudatosná, rendszeressé, általánossá kell tennünk ezt a gyakorlatot. Remélhetőleg jól segíti majd a tanárok munkáját az oktatási igazgatóság nemrégiben elkészített nevelési irányelvei.

Az 1983–84-es tanévben – az oktatási igazgatóság tevékenységének általános politikai jellege, s a tanévi munka konkrét politikai feladatai miatt is – megkülönböztetett figyelmet fordítunk hallgatóink szocializmusképeinek formálására. A társadalommal kapcsolatos gondolkodásmód, a társadalomszemlélet fejlesztése feltétlenül megköveteli, ugyanakkor nem kismértékben lehetővé is teszi világnézeti nevelési céljaink teljesítését. Úgy véljük ugyanis, hogy bár a világnézet egyaránt magában foglal a természetet, illetve a társadalomra vonatkozó nézeteket – egy politikai kérdésképzést folytató intézmény munkájában az utóbbiaknak van különös jelentőségük.

UJLAKY ISTVÁN

Műveltség és minőség

A tanulmányok megírásakor, kötetbe szerkesztésekor a szerző még nem volt művelődési miniszter, a könyvheti megjelenés idején viszont már közel egy éve állt a kulturális tárca élén. Állami irányító szerepben méretik így meg a hetvenes évtizedben társadalomtudósként, elméleti szakemberként papírra vetett, konferenciákon kifejtett mondanója. Realitásérzékét, problémaérzékenységét, valóságismeretét bizonyítja, hogy akadémiai tisztségviselőként jegyzett gondolatainak többsége a gyakorló politikus nézőpontjából is helytállóan minősül, nem veszített aktualitásából.

Erre utal már a kötet címe is, amely az írások, előadások tartalmi összefüggéseit kifejezendő, egyszerűsmind a társadalmi – s ezen belül a kulturális – fejlődés napjainkra jellemző fő vonásait hivatott néven nevezni. A műveltség és minőség egyaránt több értelmű kategória. E sajátosságuk a köznapi szóhasználatba kevébé, inkább az elméleti tudat szintjén érzékelhető. Köpeczi Béla a szocialista építés intenzív szakaszának lényegi követelményeként értelmezi a minőséget, mint aminek egyaránt érvényesülnie kell a politikai, a gazdasági és az ideológiai, kulturális szférában. Miként a mindennapi tapasztalatok mutatják, általában nem könyvnyű e kihívásnak megfelelni, a szellemi folyamatokban azonban különösen nehéz e társadalmi igényt konkrétizálni. Ugyancsak egy általánosabb szempontnak – a szubjektív tényezők növekvő szerepének – alárendelt a könyv műveltségfelfogása. A szerző

– éppen a gazdaság prioritásának tüdatában, az objektív folyamatokra apellálva – hangsúlyozza az adekvát tudati fejlődé, a „szellemi haladás” szükségletét. *„Korszerűbb és nyitottabb általános műveltséggel, magasabb színvonalú és többirányú szak tudással rendelkező, az ország és a világ dolgaiban eligazodni tudó és azokban részt vevő, közösségalkító, tudatosan választott értékekre építő emberre van szükség”,* mint ahogyan a minőségi követelmények érvényesülésének is maga az ember az alapvető feltétele. Ez az embercentrikus szemlélet teremt kapcsolatot a címben jelölt fogalmak között, és ezáltal rendeződik szerves egységbe a kötet mondanivalója. De Köpeczi Béla egész munkásságának vezérgondolata is abban fogalmazható meg, hogy *„mit mond az irodalom, a művészet, a tudomány, általában a kultúra az emberről, miért mondja, és az, amit mond, hogyan használható fel az ember formálására.”* Egyszerre tudományos és gyakorlati program ez.

Az elvi, elméleti megalapozás szándékával kerültek tanulmányok a kötet első fejezetébe, melynek a tudat a központi kategóriája. Konceptiózus szerkesztésre utal, hogy a társadalmi tudat, az ideológiai élet – átfogó és egy-egy területet érintő – elemzését a mindennapi tudat (jelesül a hiedelmek, nemzeti sztereotípiák formájában megnyilvánuló) jelenségeit vizsgáló eszme-futtatás zárja le. Így szinte komplexen sikerül bemutatni azt a bonyolult társadalmi környezetet, hát-

teret, amelynek hatásaival a kulturális fejlődésben is számolni kell.

A kötet magvát – tartalomban és terjedelemben egyaránt – a második rész képezi. Ehelyütt kerülnek kifejtésre a direkterben értelmezett kultúraelméleti, művelődéspolitikai jellegű kérdések. A deduktív szerkesztésmód ezúttal is érvényesül, hiszen az elemzés köre a kultúra fogalmi megjelenítésétől szintén a mindennapi kultúra, illetve a szubkultúra – szükségszerűen gyakorlati konzekvenciákkal is járó – témájáig terjed. Közben olyan társadalmi folyamatok is tárgyalásra kerülnek, mint a kulturális forradalom vagy a tudományos-technikai haladás egy-egy aspektusa. Itt kapott helyet – többek között – a műveltség szerkezetét, a művészetfelfogás korszerűségét, a szocialista realizmus kialakulásának elvi kérdéseit taglaló tanulmány, valamint az anyanyelv és a kultúra egybeeséseit, egyre hangsúlyosabb összefüggéseit érzékeltető gondolatsor. Talán e fejezetben nyilvánul meg legkövetkezetesebben a szerzőnek az a törekvése, hogy a fő kérdéseket marxista és polgári közelítésben is jellemezze, a kapitalista és a szocialista társadalmi viszonyok gyökeres különbözőségeit, a munkásmozgalmon belüli fejlődést a kultúra fogalmának, funkciójának értelmezésében is kimutassa. De e konfrontáció arra is alkalmat teremt, hogy elméletileg mélyen megalapozott saját véleményét, következetesen elkötelezett, pártos álláspontját kifejezésre juttassa. „A szocialista társadalomban a marxizmus-leninizmus alapján keressük a választ a korszerű műveltség problémáira... Ez azt jelenti, hogy mindenki ismerje meg a természeti és társadalmi valóságot, értse a természet és társadalom legalapvetőbb mozgástörvényeit, a logikus gondolkodás alapelveit, ismerje meg a fejlődés összefüggéseit, tájékozódjon a környezetében és a tapasztalatok alap-

ján is alakítsa ki magában a korszerű világnézetet, ismerje az ember és önmaga helyét és szerepét a természeti és társadalmi valóságban. Mindezek érdekében rendelkezék a szükséges ismeretekkel, legyen képes az önművelésre, rendelkezék a természet, a társadalom és önmaga alakításának képességével, legyen világnézetiileg megalapozott belső igénye a közéleti társadalmi aktivitás és a felelősség vállalása, emberi kapcsolatait a szocialista erkölcs normái szerint alakítsa.”

Ugyancsak a világnézet, értékrend, kultúra összefüggérendszerében vizsgálja az életmód kérdéskörét. Arra a következtetésre jut, hogy az emberek tevékenységi-magatartási rendszerét természeti, gazdasági és társadalmi tényezők determinálják, de a szubjektív tényezők között nem hanyagolható el a kultúra szerepe sem. Az olyan kultúráé, amely nem egyszerűen csak az ismeretszintet vagy az izlést befolyásolja, hanem meghatározott irányba formálja a tömegek szemléletét, magatartását és ezáltal életmódját is. Rámutat, hogy az MSZMP egész művelődéspolitikája erre épül, de az 1974-es közművelődési határozatban kiemelt hangsúlyt kapott ez a törekvés. Megvalósulását – egyebek közt – az életmódkutatások, az időmérlegek tapasztalatai birtokában is igyekszik nyomon követni. Mintegy végkövetkeztetése, hogy a „*gazdasági-társadalmi változások megteremtették a feltételeket a jobb életkörülményekhez, de ez a színvonalemelkedés nem jelentette feltétlenül és automatikusan egy olyan életmód kialakítását, amely megfelel a szocialista kritériumoknak.*”

A kötetzáró fejezet egyik írása az értelmiség helyzetével foglalkozik – a szerző tollából – a másik egy interjú, amelyben Bodnár György kérdéseire válaszol. Az értelmiség helyzetét és társadalmi szerepét a történelmi változások tükrében vizsgálja, és kü-

lön kiemeli e réteg közvéleményformáló, kulturaközvetítő, közéleti funkcióját, amelyet különböző mértékben és színvonalon teljesít. Az a véleménye, hogy a „magyar értelmiség számára az az út, amelyen járva valóban gyakorolni tudja funkcióit, a Gramsci által megjelölt út, az ún. organikus értelmiségi, aki egyszerre szakember és politikus. A politika a szó széles értelmében, tebát abban az értelemben, hogy a köz ügyével törődik. Az értelmiségi számvetés megkívánja a szembenézést a kérdéssel, hogy a világ és Magyarország mai helyzetében mit jelent ennek az útnak a választása.”

A jól „időzített” interjú „visszamenőleg” is magyarázatot ad Köpeczi Béla sokoldalú érdeklődési körének kialakulására. Jól érzékelteti a többnemzetiségű Erdély, az igényességre, szellemi nyitottságra nevelő Eötvös-kollégium hatásait, magyarázza a román és a francia orientációt, a Rákóczi-kutatás, majd az eszmetörténeti vizsgálódások eredményeit, melyek – többek között – az egzisztencializmus, az új baloldal, a szocialista realizmus elemzésén át végül is e kötetbe foglalt interdiszciplináris jellegű kultúraelméleti, művelődéspolitikai tanulmányokban öltöttek testet. Most már csak egy tárgyilag és szemléletileg is rendszerező, szintetizáló mű várat magára.

Köpeczi Béla nagy műveltségű tudós, széleskörűen tájékozott poli-

tikus. Imponáló ismeretanyaggal rendelkezik, jártas a klasszikus és a mai, a külföldi és a magyar „szakirodalomban”. Szinte minden témát az alapvető fogalmak tisztázásának igényével vezet be. Tárgyilagossága a sajátjával ellentétes nézetek tisztelgésében tartásából fakad. Módszerében megteremtődik az általános és a konkrét dialektikája. Nem kinyilatkoztat, inkább továbbgondolásra késztet, mintsem hogy tételes igazságokat hirdessen és próbáljon elhitetni. Felelősséggel mond véleményt, következtetéseit szívesen hitelesíti kutatások, konkrét vizsgálatok adataival. Stílusa az igényesség, a tárgyszerűség s mindemellett a könnyen érthetőség a jellemző, és ez tudományos igényű mű esetében nem elvetendő szempont. Kötetét jól hasznosítható ajánlott irodalomjegyzék egészíti ki. (Ez által egyszerismind az is szembetűnővé válik, hogy a tanulmányok, előadások eredeti lelőhelyét a szerkesztés során nem tüntették fel.)

A szerző mindössze abban jelölte meg célját, hogy könyve segítséget nyújtson a tájékozódáshoz, a gondolkodáshoz és a cselekvéshez. A szellemi élet szinte valamennyi lényeges, időszerű problémáját érintő gazdag tartalom, az inspiráló gondolatok ismeretében megállapítható, hogy szerénységéből is példamutatónak bizonyult... (Kossuth)

CSONGRÁDY BÉLA

Szelekció az általános iskolában

Ki tudja, hányadik iskolavita közül talán az a tavaly, az általános iskoláról folytatott disputa volt a legizgalmasabb, amelyben nem kevesebbet állítottak *Andor Mibályék* (Mozgó Világ), mint azt, hogy annak idején (1948-ban) a nyolc osztályos általános iskolához nem voltak adottak sem az objektív, sem a szubjektív feltételek. Igen súlyos állítás ez, s érthető, hogy szenvedélyesen csaptak össze az érvek, pro és kontra. Azt, hogy a tankötelezettségi törvény végrehajtásával, az általános iskola valóban általános jellegével, annak tartalmával, hatékonyságával gondok vannak, már korábban is jelezte a szakma. Elég itt csupán *Gazsó Ferenc* tanulmányaira utalni. Sűrűsödtek a figyelemre méltó jelek arról is, hogy miután lefekeződött a társadalmi mobilitás, néhány iskolatípus (például a szakközépiskola), olyan zsákutcát jelent, ahonnan igen nehéz, vagy csak nagy áldozatok árán lehetséges a továbblépés. Úgy tűnik, hogy most jött el az ideje annak, hogy ezeket a zsákutcákat az általánosnak nevezett iskolatípusban is kimutassuk. Magyarán azt, hogy a társadalmi, környezeti hátrányt az általános iskola számos vonatkozásban nem hogy nivellálni, leküzdeni, feloldani nem tudja, de még tovább fokozza, mélyíti. Ez megint olyan súlyos állítás, hogy alapos szociológiai-pszichológiai vizsgálattal kell bizonyítani. Ezt végezték el *Ladányi János*, *Csanádi Gábor* és munkatársai. Eléggé

nem dicsérhető módon nem valamely „hátrányos helyzetű” vidéket választották vizsgálódásuk terepéül, hanem a főváros egyik, (a XVIII.) kerületét. Úgy vélték, hogy ebben a homogén közegben kell és lehet kimutatni azokat a területi szociológiai hátrányokat, amelyek nagyon is meghatározzák egy-egy gyerek általános iskolai karrierjét, boldogulását. Gyakorló pedagógusok mindig is tudták –, bár nem szívesen beszéltek róla –, hogy lényeges, minőségi különbségek adódnak abból, hogy egy iskola földrajzilag hol is fekszik. Egyáltalán nem mindegy, hogy valaki hol született, hol nő fel. Eddig azonban mindig a centrumoktól való távolságban láttuk a hátrány okát, holott – ezt bizonyítja be a szerzőpáros – maga a centrum (értve ezen a fővárost) sem homogén. Számos tényező köti gúzsba a gyerekeket és az iskolát. A millió mellett a gyerek sorsát meghatározza a szülők társadalmi munkamegosztásban elfoglalt pozíciója is. A legnagyobb és legszomorúbb tanulsága Ladányi és Csanádi vizsgálódásainak, hogy az iskola még mélyíti és konzerválja is ezeket a különbségeket; sajátos módon éppen az értékrendjével, amellyel a teljesítményt, a „felmutatható” eredményt fetisizálja. *Németh László* sokat idézett mondása szerint: „akit lehet tanítani, azt nem kell, akit kell, azt nem lehet.” Ez igazolódik Ladányiék sokoldalú, alapos felmérésében is. Németh László pedagógiai ethoszától azon-

ban idegen volt a fetiszizmus. A fentebb idézett mondasából egyáltalán nem a legyintő lemondásra kell következtetnünk. Sőt! Senki se hitt jobban az ember nevelhetőségében és a minőség eszméjében. Minden ember egy megvalósítandó program, s a pedagógia feladata éppen az, hogy hozzásegítse az egyént a program megvalósításához. Ma miért nem tud ennek az elvnek maradéktalanul megfelelni az általános iskola? Azért – vallja a két szerző –, mert az iskola nem tud úrrá lenni az őt meghatározó körülményeken. Úgy alkalmazkodik, hogy kiszolgálja azokat. Tehát előnyhöz juttatja azokat a gyerekeket, akik lakóhelyük (értve ezen területet, lakásnagyságot, a lakás létét – nem létét), származásuk, neveltetésük miatt eleve előnyben vannak, s még hátrányosabb helyzetbe merevíti azokat, akiket fel kellene emelnie. Az eredmény az iskolában mutatkozik, az ok azonban nem kereshető csak az iskolában.

Ladányi és Csanádi sorra vette a XVIII. kerület iskoláit, s megvizsgálta, hogy milyen körülmények között dolgoznak. Kimutatták az iskolai dokumentumok, a pedagógusokkal készített interjúk stb. alapján, hogy a két véglet: nyolcadikig a kisegítő iskola és a zenei tagozat, a „normál” és a napközis osztályok között, hullámvonalon ugyan, de állandó minőségi, színvonalbeli különbség mutatkozik. Az elit a zenei tagozatú iskola, ahová felvételizniük kell a gyerekeknek. Miután az iskola deklarálta, hogy többet nyújt, de többet is követel ezektől a válogatott gyerekektől, meg is kapta hozzá a segítséget, az anyagi és erkölcsi támogatást. A válogatott gyerekekkel többet is produkált, mint más osztályok, iskolák, az elért eredmények pedig igazolták és növelték az iskola presz-

tízét. Az igazi vesztesek azok a gyerekek, akiket nem a tehetségük, hanem a lakóhelyük, valamint a szülők társadalmi helyzete alapján fogad az iskola is. Aki előnyösebb helyzetből startol, az kivételes bánásmódban részesül, mert megkapja a jobb munkához szükséges feltételeket, míg aki a helyzete miatt nem felel meg az iskola normáinak, azoknak a feltételeit nem javítja. A szerzőpáros az iskolai dokumentumokkal (osztálynapló, a gyerekek jellemzése, környezettanulmányok stb.), valamint a pedagógusokkal készített interjúkkal sokoldalúan és meggyőzően bizonyítja a fentebb mondottakat. Pestszentlőrinc bizonyos szempontból modellek is tekinthető, mert például nagyon sok olyan vidéki városunk van (Ózd, Miskolc, Salgótarján stb.), amelyeknek társadalmi szerkezete sokban hasonló a vizsgált kerülethez. Valószínűleg az említett településeken is ezekhez az adatokhoz jutott volna a szerzőpáros, mégis, szerencsésebb, hogy éppen a főváros peremkerületét választották, mert így meggyőzőbbek az érveik, mintha az untilag ismételt Budapest-vidék ellentéteket dokumentálták volna. Mert végül is a hátrányos helyzet csak részben adódik a fővárostól való földrajzi távolságból. Sokkal lényegesebb a szociológiai, társadalmi környezet. Illetve a kettő együttesen determinálja a gyerekek általános iskolai karrierjét, magának az általános iskolának a stratégiáját, helyzetét is. Az alapkérdés ugyanis az, hogy az iskola tudja-e kompenzálni azokat a hátrányokat, amelyeket a gyerekek „magával hoz”, és mennyire tudja elősegíteni, illetve mennyire gátolja a társadalmi mobilitást. Nos, – ezt bizonyítja a két szociológus – az általános iskola jelenlegi állapotában rögzíti, konzerválja a társadalmi különbségekből adódó

hátrányokat. Éppen azért, hogy a saját értékrendjével (jó, illetve rossz tanuló, rendes, illetve deviáns magatartás stb.) mintegy szentesíti, hitelesíti ezeket a különbségeket. Elhithető, hogy, aki boldogul, az a tehetségénc, szorgalmának köszönheti, míg, aki peremhelyzetbe kerül, az csak önmagában keresheti a hibát. Különösen élesen vetődik fel ez a kérdés a kiegészítő iskoláknál abban, hogy egyáltalán ki kerül oda. Kimutatható (statisztikákkal dokumentálták), a hátrányos helyzetű gyerekeknek sokkal nagyobb esélyük van arra, hogy magatartásbeli devianciájuk miatt ebbe a zsákutcát jelentő iskolatípusba kerüljenek, csaknem végleg elzárva útjukat a környezetből való kiemelkedésre, hiszen az ott szerzett bizonyítvánnyal többnyire még szakmát sem tanulhatnak. Konklúzióként a legegyszerűbb az lenne, ha

a „felelősöket” keresnénk, ám a szerzők óvakodnak ettől. Egy társadalmi jelenséget, törvényszerűséget írtak le, amely a benne érdekelttek (szülők, gyerekek, pedagógusok) tudatától függetlenül is érvényesül. Megváltoztatásukat éppen ezért naivság lenne csupán az iskolától elvárni, amely sem tárgyi eszközeivel, sem szubjektív feltételeivel, sem érték- és célrendszerével nem képes erre. Az iskola, ha úgy tetszik tükör, de lenyomat is, amely a mindenkori társadalmi viszonyok terméke. A lelassult társadalmi mobilitást ugyanis képtelen az iskola ismét mozgásba lendíteni, ha kint-ről nem kap hozzá segítséget, ha nem biztosítják hozzá (az objektív és szubjektív) feltételeket. (*Magvető, Gyorsuló idő*).

HORPÁCSI SÁNDOR

Kamatoztassuk az „agyvagyon”!

Tréfás túlzással az emberi tényező apostolának nevezhetnénk *Kozma Ferenc* közgazdát: az ismert szakember számos írásában – könyvekben, tanulmányokban – és szóbeli megnyilatkozásaiban is e fontos gazdasági faktor jobb kihasználását szorgalmazza. Az idén SZOT-díjat kapott tudóst munkahelyén, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok titkárságán kerestük föl. Kérdéseink nagyobbik részét az év eleji ideológiai konferencián elmondott hozzászólására utalván fogalmaztuk meg.

– *Az újítani akaró közgazda hogyan teszi mérlegre egyfelől gazdasági eredményeinket, másfelől gazdasági gondjainkat?*

– Magyarországon komoly szakgárda figyeli a gazdasági folyamatokat. Azért vagyunk, hogy reálisan elemezzünk. A tapasztalatok szerint – ritkán – előfordulhat, hogy nem pontos az elemzés. A gyakoribb az, hogy az elemzés pontos, de közben a körülmények „mutáció”-szerű változása. Megeshet, hogy míg az elemzés végbemegy, megváltozik a világ. Vagy az elemzés után – a világhoz képest – lassú a döntéshozatal. Mert a döntésnek is van határfokcsökkenése. Ezért minden eredmény csak relative jó. Ez természetes. Persze törekedni kell a pontosságra. A döntés nincs kockázat nélkül. Ha két mozi közt dönt az ember, akkor is kockázatot. Pláne akkor kockázatos a döntés, ha a bizonytalansági tényező nagy...

– *Erdemes-e ilyenkor ragaszkodnunk a tervezés eddigi módszeréhez?*

– A mai terveink nyitottak; inkább stratégiai útmutatók, mintsem szoros, végrehajtási programok. Egyszer leírtam egy „bárgyú” hasonlatban, hogy azt kell leszögeznünk, Szolnokra akarunk utazni, s nem azt, hogy Cegléden vagy Nagykátán át menjünk-e. Az útvonalat közben megváltoztathatjuk. De azt tudnunk kell, hogy az elintéznivalónk bennünket Szolnokon vár, és nem Szombathelyen! Tavaly elhatároztuk például, hogy a fizetési mérlegünkben aktívumot hozunk létre. Ez sikerült is. Idén is így terveztünk. Ugyanakkor közbejött az aszály. Tehát menetközben kell átcsoportosítanunk, hogy a fő cél, az aktívum meglegyen.

– *Indokolt-e leírni ilyen változó viszonyok közt, hogy a mostani tervnek „nincs alternatívája”?*

– A tervben megfogalmazott gazdaságpolitikai alapcélok mindenképpen teljesítendőek, nem azért, mert a „tervnek” nincs alternatívája, hanem azért, mert a népgazdaságnak bizonyos eredményeket mindenképpen el kell érnie ahhoz, hogy egyensúlya, fizetőképessége, továbbfejlődési lehetősége fennmaradjon. Ennek keretében persze sok a variációs lehetőség. Ez az alapvető gazdaságpolitikai vonal széles körű vizsgálatok és viták alapján alakul ki, és ez így is van jól. Köztudomású, hogy egy ember bármilyen alaposan végiggondol is valamit, nem kerülheti el, hogy elképzelése egyoldalú legyen. Naív volnék, ha azt hinném, hogy amilyen álláspontra pl. én jutottam, ahhoz más nem tud mit hozzátenni. A koncepciót X-en nézik Y-féleképpen, s a nézetek konfrontálód-

nak. Ezekből aztán kiforr a megoldás, ami döntéssé válik. De még ebben is lehet – sőt rendszerint van is – hiba. Ez szükségszerű kockázat.

– *Az ideológiai konferencián többen, köztük ön is, hangsúlyozták a tévedés jogát. Mért kell hangsúlyozni, ami emberi dolog?*

– A tudománnyal kapcsolatban szokás erről szólni. Mert a tudományban a tévedés is lehet igen fontos kutatási eredmény. Előfordulhat, hogy hibás úton indulunk el, de ez csak a tudományos munka egy adott szakaszán derül ki. De ez is érdekes, mert figyelmeztet: „vigyázatok, erre ne!” Lehet, hogy a félrecsúszott kutatás célját nem éri el, de más értékesre rájön. Ezért fontos a tévedés joga...

– *„Tévedési kötelességről” is szólt. Ilyen mikor fordulhat elő?*

– Azok hivatkoznak erre, akik tudományos igényű megállapításokat a kellő körülmények nélkül próbálnak megfogalmazni. Nem szabad elfelejtenem, hogy csak akkor van a tévedéshez jogom, ha mindennek utánanézetem, harcoltam a saját egyoldalúságom ellen, és nem becsültem le „mesterségesen” az ellenvéleményeket. Ha ezeket a feltételeket nem teljesítem, akkor „gondatlanságból való félrevezetést” követek el. A szakemberek lelkiismeretén múlik, hogy ennek elejét vegyék.

– *Taglalta a „szélesebb értelemben felfogott dogmák” hátulütőit. Elképzelhetők-e olyan strukturális biztosítékok, amelyek közömbösítik ezek fékező hatását?*

– Erre biztosítékok nincsenek. Olyan automatizmus, amely biztosítja az emberiséget afelől, hogy az elméleti felfogás mindig pontosan reagáljon a világ változásaira, nem volt és nem is lesz...

– *Tény, hogy nem volt...*

– Nem is lesz. Dogma akkor keletkezik, ha valaki nem veszi figyelembe, hogy a világ változóban van, s ma már érvénytelen egy korábban jónak látszó gondolat. Semmilyen szerkezet nem veszi le az emberiség válláról azt a gondot, hogy az ellen a fék ellen megújuló, tudatos erőfeszítéseket tegyen.

– *Eszerint dogma az is, hogy az élénk demokratizmus hatékony eszköz a dogmák érvényesülése ellen?*

– Hogy önmagában hatékony eszköz, az tagadhatatlan, ám ez sem „csodagyógyszer”. Példázzák ezt olyan mély demokratikus hagyományú országok, amelyekben mégis uralkodnak a társadalmi-gazdasági életben rég túlhaladott dogmák. Jó eszköz a kulturáltság, a szó szoros értelmében is. Olyan emberek védettek a dogmák ellen, akik képesek körülnézni, kulturáltan vitatkozni – ez összefügg a demokratizmussal is –, és tudatosítják magukban, hogy én csak egy vagyok, és más oldalai is vannak a világnak, mint amit én látok; egyszóval, akik nyitottak általában a valóságismeret, és ezen belül mások gondolatai iránt. De ez automatikusan nem biztosítható, meg kell küzdeni érte.

– *Tebát most minden úgy van jól, ahogy van?*

– Nem, semmiképpen. Minden lehet jobb is, kell is, hogy jobba váljék. De tudni kell azt is, hogy az ember képzelete sokkal gyorsabban száguld előre, mint ahogyan ezt a valós lehetőségek követni tudják. A képzeletnek és a türelmes bölcsességnek olyan ötvözetét kell magunkban kialakítanunk, amely előremozdítja a cselekvést, de nem szakítja el a valós realitásoktól, s számol az inerciával is.

– *Kifejtette, hogy a teljesítményorientáció fontos színtere a társadalmi rendszerek versenyének. Mik gátolják, hogy a teljesítményelv nálunk jobban érvényre jusson?*

- Az egyik oldalon ott a teljesítményelv, a másikon ott van Magyarország, az ő „világközépszintű” mutatóival: az egy főre jutó termelésben, a nemzeti vagyonban. A XV. században kiestünk a világforgalomból, elmaradt az eredeti tökefelhalmozás, 150 évig a hadak útján álltunk. Utána ismét több mint két évszázad elmaradottságot konzerváló függőség következett, majd pusztító világháborúk, ellenforradalmi rendszer stb. Öröklött elmaradásunkból sokat behoztunk egy emberöltő alatt. Így a teljesítményelv és a honi gyakorlat ellentmondása tipikus kelet-európai ellentmondás. Képességben pl. a teljesen képzetlen ember és az akadémikus között igen nagy különbség van. Ha a közepes nemzeti jövedelmet is ennek arányában osztanánk el, akkor aki a legkevesebbet kapja, mivel teljesítménye is a legkevesebb, jóformán meg sem élne. Háromszor-négyszer ilyen gazdagnak kéne lennünk, hogy a tényleges teljesítményarányokat megvalósíthassuk.

- *Leszünk-e háromszor-négyszer ilyen gazdagok, ha nem valósítjuk meg?*

- Jelenleg kénytelenek vagyunk embereket „alulfizetni” és „túlfizetni”. Ez abból a szempontból egybeesik a szocialista országok stratégiájával, hogy nem akarjuk a nyomor öröklődését; és esélyegyenlőséget kívánunk kialakítani. Így persze megvan annak is a lehetősége, hogy az „alulfizetettek” egy része azt mondja: minek törjem magam, a viszonylag tisztességes emberi létet kis határfokú munkával is elértem. Fordítva is igaz: a legnagyobb teljesítményre is képes emberek sincsenek hatékonyan ösztönözve arra, hogy kihozzák magukból a maximumot. Hamarabb segíthetnénk a dolgon, ha gyors növekedésben volnánk. Erre azonban egyelőre nincs lehetőség, nagy teljesítményekre viszont szükségünk van. Így hát más módszerekkel kell elérnünk, hogy a teljesítmények növekedjenek...

- *A fegyelmezésre gondol?!*

- Fegyelmre, rendre is szükség van, de ezt nem adminisztratív eszközökkel kell elérnünk. El kell érniük, hogy a gazdasági, jövedelemhez jutási körülmények fegyelmezzenek. Vagyis: tekintélye legyen a tudásnak, a produkciónak. (Ma néhol nem szívesen butának lenni.) Emellett a jövedelmeket is a mainál jobban a teljesítményhez kell igazítanunk, mégpedig mindenekelőtt az első műszakban! Akkor itt nagy energiák szabadulnak fel. De kétségtelen, hogy a teljesítményelv következetes, tompítás nélküli alkalmazása nálunk még évtizedek kérdése.

- *A „lökésszerű reformmal” szemben ön a fokozatosság mellett teszi le a voksot. Miért?*

- Jól tudjuk, hogy minden változás átmeneti zavarodottsággal jár. A gazdaságirányítás reformjának is volt elbizonytalanodási, „hozzászokási” korszaka. Nyugodt környezetben ezt vállalhatjuk, kibírjuk a bizonytalanságból eredő mai veszteségeket, az átrendeződéseket követő korszak nagyobb hatékonyságának reményében. De gazdasági feszültségekkel teli közegben kevésbé vállalkozhatunk arra, hogy a változásokat nagy dózisosokban adagoljuk. Viszont azt sem vállalhatjuk, hogy nem változtatunk. Egyedül az a módszer adatott meg, hogy úgy helyezünk bele új elemeket az irányítási rendszerbe, hogy a folyamatokat kevésbé bolygassák meg, de - tervszerűségünknel fogva - belátható időn belül az új minőség váljék uralkodóvá.

- *Jól gondolom, hogy ezt kissé a kör négyesítőjéhez is lehet hasonlítani?*

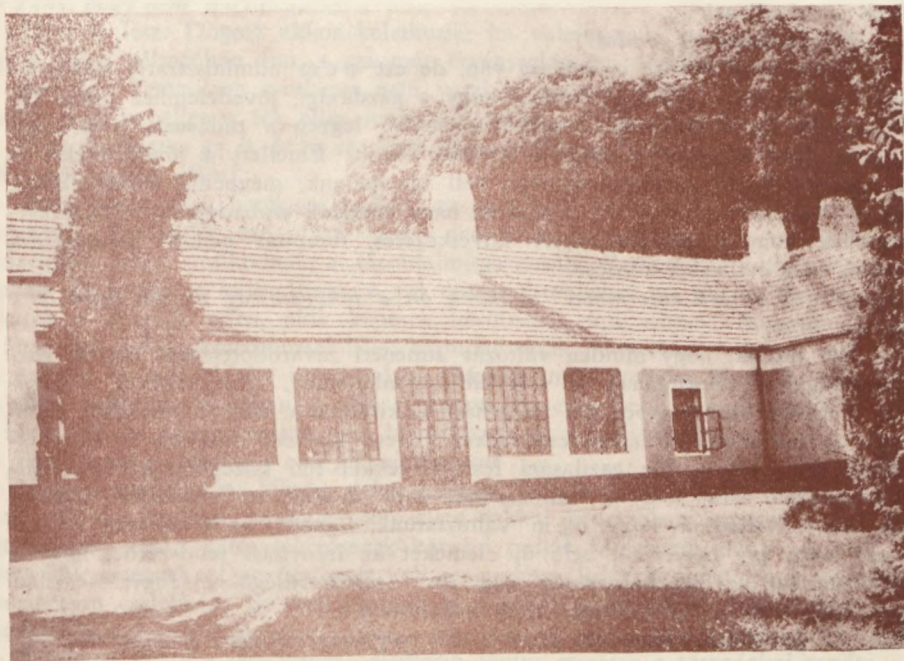
- Nem. Ez nem az, hanem keserves, nehéz munka, látványos eredményeket sem hoz súlyos évekig. De teljes realitástartalma van. Ezt hívjuk a *gazdaságirányítás folyamatos továbbfejlesztésének*. Lényege, hogy előre tudjuk, me-

lyik elcmet, miért tesszük be, meddig hagyjuk ott, mikor cseréljük fel másokkal.

- *Jellegzetes Kozma-gondolat, hogy „ez a kis ország egyedül kiművelt emberfőkben gazdag”. Nem illúzió ez? Igazolható-e, hogy hazánk „agyvelőállománya” értékeesebb, mint más országoké?*

- Ezt relatíve kell érteni. Biztos, hogy ilyen szempontból sem vagyunk olyan gazdagok, mint például Svájc vagy az NSZK. De mi kiművelt főkben vagyunk relatíve a leggazdagabbak. Szélesebben értelmezett nemzet vagyunk, 45 százaléka az emberfők műveltségében testesül meg. E summa kétharmada a szakemberek fejében van „betéve”. Igaz, a mérnökök többsége még csak első, második generációs. Nem azt mondom tehát, hogy kiművelt főkben gazdagabbak vagyunk, mint pl. a svédek. Hanem, hogy gazdagabbak vagyunk, mint gépekben, ásványi kincsekben. Arra kell tehát koncentrálnunk, hogy az ötmillió aktív fő kihozza magából, amit befektettünk. Mert ha ésszel használjuk fel a régi gépeket, ha ésszel nyúlunk a kevés természeti kincsünkhöz, többet fognak érni.

REGÖS MOLNÁR PÁL

A Miskolci Új Zenei Műhelyről

BESZÉLGETÉS SELMECZI GYÖRGY ZENESZERZŐVEL

A miskolci új zenei műhelyt nem pusztán zenei, hanem sokkal inkább általános művészetszociológiai felismerések hívták életre. Nevezetesen az, hogy ma a MŰ létrejöttének és befogadásának folyamatát egyaránt olyan, a művészettörténetben mindeddig ismeretlen szabadság jellemzi, amellyel még nem tud igazán élni sem a művész, sem közönsége. Az esztétikai kategóriák soha nem hordozták ilyen mértékben a művészet demokratizmusát, mint éppen napjainkban. Ezt a demokratizmust gyakorolni, ezzel a szabadsággal élni legalább annyira fegyvertényt jelent, mint vállalni az új művészet korlátait, s azt, hogy egy elemző kor elemző emberének a problémái nélkül soha nem születtek volna meg a szintézisek. Az új esztétikai igazságait bizonyítani nem más, mint nyitottá tenni az emberek többnyire zárt esztétikai rendszerét.

A Miskolci Új Zenei Műhely nem csoportosulás, hanem alkotó- és előadó-művészek alkalmi szövetkezésének egy lehetősége. Ezt a lehetőséget kísérlük meg 1976 óta minél jobban kiaknázni Miskolcon, miközben igyekeznek megfelelni a zenei közművelődés és ismeretterjesztés követelményeinek is. Hogy ez milyen emberi, szakmai, morális, esztétikai és nemegyszer egzisztenciális feszültségeket teremt, erről kérdeztem a műhely vezetőjét, *Selmeczi György* zeneszerzőt.

– *Kérem, hogy beszélgetésünk elején, anyakönyvi tömörséggel, foglalja össze a műhely történetét!*

– Rövid anyakönyvet adni nagyon nehéz, mivel az olyan vállalkozásnak, aminek folyamatos jelenkori sikerei vannak, valóban elégséges egy rövid, csaknem fejlődészerű anyakönyv. Csakhogy nekünk nincsenek folyamatos, jelenkori sikereink... és nem is ez a lényeg. Az első pillanattól, az 1976 októberi első koncert óta nagyon sokat változott a műhely, de egyetlen dolog változatlan maradt: létezésünk óta egy bizonyos szakmai magatartásmódot kívánunk megteremteni.

A mai zenei életet mi a zenetörténet részeként fogjuk fel és az egész zenetörténetet, mint egyetlen ontológiai egységet, mint egyetlen ontológiai folyamatot értelmezzük, mely végigkövette az emberiség fejlődését. A zenei hangok szerveződése jóval lényegesebb volt az emberiség történetében, mint ahogy azt eddig sikerült átgondolni. A legelfogultabb muzsikusként, a legelfogultabb művészként sem tudja igazán fölbecsülni azt a döntő jelentőségű, alakító erőt, amit a zene képviselt az ember szellemi fejlődésében.

En úgy tekintem a zenetörténetet – némiképp a hangrendszer fejlődésére alapozva, anélkül, hogy ezt az egy tényezőt túlzott jelentőségűnek tartanám –, mint egy törzsfejlődést, amely arányos egy etnikai közösség, vagyis egy nép, egy nemzet zenéjének a fejlődésével és mindez egyeztethető egy embernek, a zenei egyednek a fejlődésével. Vagyis: az új zenében is fellelhető mindaz a mozzanat, rokonvonás, amely az egyetemes zenetörténet egészét jellemzi, tehát

az új zene viszi magával, magában a folytonosságot. Ha egy ember zenci fejlődéséhez hozzátartozik az absztrakciós készségének alakulása – és miért ne tartozna hozzá? –, akkor megint igazoltnak tekinthetem az ontológiai egységet.

Visszatérve tehát a kérdésre, az említett szakmai magatartásmodellnek pontosan az a lényege, hogy a muzsikuskban, művész embercckben, zenész embercckben tudatosítani kell: mi ennek az ontológiai folyamatnak részei vagyunk.

– *Vagyis az új zene fogalmát megközelítendő, először nem esztétikai kategóriát, hanem egy erkölcsöt, egy etikai tartást kell körülírnunk, meghatároz-nunk.*

– Természetesen, hiszen esztétikai kategóriává akkor válik minden művészi eredmény, amikor végérvényesen megszületett, miután már egyaránt lemérhető egy objektív és egy szubjektív értékrendszerrel. Visszatérő gondolatom, már néhányszor beszéltem róla: a zene nem más, mint az időnek hangokkal való megszervezése... ez is lehet a zene egyik meghatározása, ahogy találánk még további ezret... A zene valamilyen formában, az emberi földhöz ragadtságához képest, abszolutum, még akkor is, ha ez az elmélet teljesen empirikus és aligha illeszthető bele valamilyen esztétikai rendszerbe.

– *Te is tudod, hogy az idő olyan egynemű közegében, mint a zene is, végtelenül sok esztétikai visszatükröződési lehetőség van, melyek mind-mind másképp batnak az emberre.*

– Éppen ezért nem az idő, hanem az emberi magatartás szempontjából értékelem a kérdést. Az, hogy én a műveim időtartamát a hallgatóim életéből rabolom el, önkéntesen megajándékozom ezzel az idővel, az azonnal emberi vonatkozásokat vet fel; a felülősségét, a kockázatvállalását, egy sor olyan dolgot, amely érdekessé, izgalmassá, „kemény meccsé” teszi ezt az egész vállalkozást..., hogy visszatérjünk a műhelyhez.

– *Az új zene milyen magatartást kínál, teremt az alkotóknak, előadóknak, hallgatóknak?*

– Minden kor minden zenéje nem egy bizonyos időszervezést hoz létre, hanem matematikailag végtelen lehetőségét az idő újraszervezésének és ezért a magatartást nem az idő szerveződése határozza meg, hanem az újraszervező-désnek a tudata. Tehát olyan szakmai, emberi magatartásra gondolok, amikor a muzsikustól, a zenész embertől azt várom, hogy tudatosan vállalja föl annak a lehetőségét, hogy saját munkájával az idő szubjektív újraszervezését végzi.

– *Mondhatjuk-e, hogy zenetörténetileg az analízis korát éljük?*

– A zene fejlődéstörténetét figyelve – régebbi meggyőződéseim ellenére –, ma már nem hiszek abban a spirálban, amiben korábban, vagyis hogy az analízis és szintézis követi egymást a szellemi törzsfjlődésben.

– *A zene történetét végignézve ez a spirál eddig viszonylag szabályosan funkcionált.*

– Valóban, de ezt ma nem érzem kilátásnak, ma nem nyugtat meg az a lehetőség, hogy eljön a szintézis kora, nem bízom benne. Felhívom viszont a figyelmet arra, hogy az új zenészek nagyon sokat foglalkoznak például a középkorral, vagy a gregoriánnal, de a reneszánszsal is. Az új zene elképesztő primitívégeket, másrészt borzasztó bonyolultságokat produkál. Vagyis az új zene megpróbálja asszimilálni az eddigi törzsfjlődési folyamatot, és ezért annak minden időbeni mozzanatából merít valamit.

– *Ez viszont magával hozza, hogy túlságosan gyorsan és sokféleképpen variálódnak az információk értékei.*

– Igen, ez egy rendkívül fontos mozzanat. Az információérték teszi elfogadhatatlanná a spirálméletet. A reális információ és a redundens információ

kontrasztelve olyan helyzetet teremt ebben a spirálban, ami miatt nem tartom valószínűnek, hogy bízhatunk egy valamikori szintézis létrejöttében.

– *Ez a helyzet milyen perspektívát jelent a zeneszerző és az előadó számára?*

– A zeneszerző szempontjai szerint nem tudom megítélni a perspektíváját, mert olyan széles spektrum ez, annyira mást csinál mindenki a világban... képtelenség öntörvényű korszaknak tekinteni a máé, abban az értelemben, ahogy megírható egy zenetörténet könyvalakban. Fantasztikus differenciálódás van a világ zeneszerzésében. Gondoljunk csak arra, hogy a szerializmusnak micsoda hatalmas követői vannak, *Boulez*zel az élen. Arról is beszélhetnénk, hogy ezzel szemben mit produkálnak a repetitív szerzők, akik saját iskolát teremtettek. Vannak még az új expresszionisták, akik a zene által létrehozott pszichózist igyekeznek meglovagolni... megpróbálnak közvetlen emóciókat ébresztő zenéket írni. Mások a folklórból merítik a zenei anyagot, és vannak neoklasszikusok. Ma, itt, különösen nálunk, igen hajlamosak vagyunk az új zene bajnokaként abszolút avantgarde-nak lenni, holott ez nem igazi avantgarde, hiszen az avantgarde valamilyen fajta totalitárius szemlélettel nézte a világot és próbált meg minél többet befogadni.

– *Mennyire tükrözi a történetileg új időbe került ember magatartását, intellektusát, emócióit az új zene?*

– Csak a legközvetlenebb módon. A zene végül is nem a társadalom történetének új dimenzióját tükrözi, hanem azt, amit az individuumban létrehoz a társadalom. Végül is az emberekben létrejött történeti hatást méri le és tükrözi. Azért rettegek mindenfajta társadalomtudományi megközelítéstől a zene vonatkozásában, mert állandóan vakvágányra visz és olyan tételek kimondására kényszerít, amelyeket később megbánunk. Az elmúlt időszak nagy félreértései is abból fakadtak, hogy megpróbáltuk valami fajta direkt kapcsolatba hozni a zenét a társadalom mozgásaival.

– *Térjünk vissza a műhely életéhez! Mely irányba tartottatok, mi felé köteleztétek el magatokat?*

– A mi elkötelezettségünk tulajdonképpen nem is nevezhető elkötelezettségnek. Amikor mi elindultunk, 1976-ban, és még 1977–78-ban is, jóval avantgardabbak voltunk, mint ma... Ahogyan megismerkedtünk egészen új zenékkal, úgy jöttünk rá, hogy borzasztó sok pótolnivalónk van... ez természetesen önmagunkra vonatkozik, hiszen úgy kezdtünk el ma születő zeneműveket játszani, hogy nagyon kevés *Sztravinszkijt*, nagyon kevés új bécsi iskolát, vagy *Schönberget*, *Webernt*, *Berget* és nagyon kevés *Bartókot* játszottunk. Bartókot végül is mindenki megkapja valamilyen módon az iskolákban, csakhogy az új zene szempontjából még mindig nem hasznos az, ahogy Bartókot tanítják. Bartókot nem mint a század zenéjének egyik úttörőjét, hanem mint egy folklórista népszolgát tanítják... és ez nagyon káros.

A műhely tehát 1976-ban jött létre és csak azért akartam beszélgetni ezekről az elméleti kérdésekről, mert még egyszer hangsúlyoznom kell, hogy a műhely nem annak indult, ami ma. Ma a műhely egy többé-kevésbé félstagione rendszerű, produkcióra összehívott, nagyon magasan kvalifikált hangszeres muzsikusként társulása. Ez lett mára a műhely. Nem ilyen volt – mihez is tudnám hasonlítani? –, talán egy bibliópresszóhoz, ahol alkalmanként összejött néhány ember, természetesen egy sor ismeretség alapján, jobbnál-jobb előadóművészek, együttesek az ország minden részéből, és eljátszottak egy-egy művet, ami éppen repertoáron volt. Így a műhely mai tagjai tanúként vettek részt a műhely munkájának alakulásában.

- *Hogyan alakult ki a repertoár? Kiket játszottatok?*

- Az elhatározásunk az volt, hogy csak élő szerzőket játszunk. Így tehát az első feladat az volt, hogy azok a muzsikusok, akik élő szerzőktől akarnak játszani, ehhez lehetőséget kapjanak, hogy teremtsünk valamilyen közönséget, biztosítsuk a közérdeklődést. Az első időszakot eléggé kritikátlan korszaknak kell neveznem. Majd két év elteltével, elhatároztuk, hogy fővállaltan és keményen avantgarde zenét kell játszani, a legújabbakat, a legtisztabban jelentkező irányzatokat. Így kerültek az érdeklődés homlokterébe az *Új Zenei Stúdió* szerzői; *Jeney, Sárosi, Vidovszky*, így kezdtünk komolyabban foglalkozni amerikai művekkel, mégha nem is kerültek a közönség elé különféle repetitív darabokkal. És jöttek a külföldiek: *Penderecki, Ligeti*, akik nagyon nagy súly kaptak a műhely munkájában. Ez az érdeklődés, elmélyülés kezdett ráébreszteni minket a hatvanas évek közepén beérett nagy szerzők eredményeire. Az elképzelések bonyolultabbá váltak, tágitani kellett a horizontunkat, ezért került be már 1980-ban egy teljes évadnyi *Webern*, és jött az egész új bécsi iskola, így jött *Sbõnberg* és *Berg*, majd nagyon komolyan elkezdtünk foglalkozni *Sztravinszkijjal* is.

- *Ez olyan tekintélyes névsor, aminek felvállalása bizonyára számos szakmai és emberi konfliktust teremtett a műhelyen belül... Egy korábbi beszélgetésünkön említetted, hogy a műhelyben miniatürizálva benne látod az elmúlt öt esztendő magyar szellemi és művészeti életének feszültségeit...*

- Ezzel én tulajdonképpen azt akartam érzékeltetni, hogy a műhely a fejlődést hordozza magában, vagyis a magyar humán értelmiség és azon belül a művészek – a látható és érezhető káosz ellenére –, a zenészek fantasztikus fejlődésen mentek keresztül öt év alatt. A fejlődésen elsősorban változást értek. Megszűntek bizonyos dolgokról az illúzióink és a magyar szellemi élet felismerésével párhuzamosan jöttünk rá mi is, hogy mennyi tanulnivalónk van még.

- *Ez a folyamat nem mehetett simán... feszültségeket kellett szűlnie...*

- Ezt le kell választani a feszültségekről... a műhelyen belüli feszültségek tulajdonképpen rendkívül apró ügyek voltak... mármint egy hivatásos együttesen belüli feszültségekhez képest nem érdemes feszültségekről beszélni. Nálunk nem egzisztenciális kérdések domináltak... a műhely szabadúszók csoportja, illetve a műhely maga „szabadúszó”, olyan emberekből áll, akik másutt keresik meg a kenyerüket és a műhelyben gyakorlatilag önkéntesen dolgoznak.

- *És a feladatok nagysága...*

- Ami a feladatok nagyságát illeti, természetesen, hogy morális szinten voltak és vannak nagy feszültségek, mert a műhely, a maga szempontjából kijelöli egy muzsikus helyét a ranglétrán. A műhely elmondhatja magáról, hogy a legjobb és a legképzettebb miskolci muzsikusok játszanak benne, akik valóban magas szinten művelik a szakmát. És az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy – ismerve most már majdnem az egész országot, a vidéki városokat – egyszerűen nem lehet egy napon emlegetni a többi megyeszékhely muzsikusait a miskolciakkal. A zenekari élet majdnem minden vidéki városban válságos időket él át, és erőteljesen gyengül a kamarazenei élet, amihez még provincializmus is járul... mindehhez képest Miskolc maga a zenei arisztokrácia... ezt most számszerűleg értem. Nincs még egy olyan vidéki város, mint Miskolc, ahol ilyen sok jó muzsikus lenne. Tehát végül is az a tény, hogy Miskolcon sok muzsikus van, azt is jelenti, hogy rang a műhelyben játszani.

- *Említetted - a vidéki zenei élet kapcsán - a provincializmust. Az erőfeszítéseitek ellenére nem termel ki a műhely újfajta provincializmust?*

- Nem. Nem hagyományos tétje van munkánknak. Egyáltalán nem hiányolunk több clismerést, mint amennyit kapunk. Egy cseppet sem érezzük, hogy a műhely kevésbé lenne megbecsülve, mint érdemelné. Akkor válna provinciálissá a munkánk, amikor a tét a karrierre menne. Vegyünk egy konkrét példát: műsorra tűzünk egy művet, ezt játsza tíz ember. Ez a tíz ember, ez a tíz muzsikos egy árva fityinget sem kap az előadásért. Ennek a tíz muzsikusnak ennyi az alaplehetősége... a maximum pedig, ha eljátszuk Pesten, vagy máshol azokat a műveket, melyek reprezentálják a törekvéseinket... tehát a muzsikosok semmi másért nem dolgoznak heteken keresztül, csak a mű megszólalásáért, és ettől nem lehet, nem válhat provinciálissá.

- *Milyen a kapcsolatokat a közönséggel?*

- Van egy állandó, de nagyon kis létszámú közönségünk, ez maximum fél házat jelent. De nagyon sokszor van telt ház. Ugyanakkor nagyon becsületesen vezetjük a nyilvántartást, hogy hány százalékos a terem telítettsége. Előfordult, hogy tízszázalékos volt. Beírtuk. Annak ellenére, hogy nagyon rosszul mutatott egy olyan statisztikában, amiben négy százszázalékos és egy nyolcvanszázalékos termet jegyezhetünk. Nem szeretnénk áltatni magunkat, hogy népszerűbbek vagyunk annál, amit a valóság mutat. Így a közönségünk összeáll egy olyan rétegből, akik valóban kíváncsiak arra, hogy mit csinálunk, és ők mély meggyőződéssel hiszik, hogy jót csinálunk, és van egy másik törzsközönség, akik sznobizmusból követik a munkánkat és ennek is nagyon örülünk... ők ugyan nem vesznek részt mindig a koncerteken, de tudják, hogy ez egy jó dolog, ez egy mozgás a zenei életben, mozgás a városban, illik róla tudni... És van egy harmadik csoportja a közönségnek, ez a változó közönség. Itt van például egy szakmunkásképző intézet, akik minden évben hűséggel eljönnek két koncertre. Nagyon kedves gyerekek, ipari tanulók, borzasztóan élvezik a dolgot, ha valami nagyon újat hallanak, jókat röhögnek, és mi nagyon élvezzük ezt. Vagy alszanak egyet... de ez mind természetes. Miniket borzasztóan zavar minden ilyen vállalkozásban a szemforgatás.

- *Meddig tudja fenntartani magát a műhely így, ilyen magatartással?*

- Nekem most az az érzésem, hogy addig biztosan bírni fogja, amíg a kívánatos repertoár létrejön... addig tisztán tud maradni... de hozzá kell tennem, hogy nem végső cél egy tiszta, steril, zárdai helyzetben maradni... Hogy utána mi történik, amikor már nem ebben a helyzetben jönnek létre a művek, hogy akkor mi történik, amikor a műhelyből esetleg egy világjáró csapat lesz, amely mérvadó módon tud megszólaltatni nehéz, új műveket, azt nem tudom megmondani, nem is vállalkozom rá. Elképzelhető, hogy akkor már rám sem lesz szükség.

SZENDREI LŐRINC

ELŐÍTÉLETEK NÉLKÜL

Az utóbbi években sajtónkban megsaporodtak a cigányságot érintő, a cigánylakossággal foglalkozó írások. Szerepe van ebben a cigányság életkörülményeiben tapasztalható változásoknak is. Az új helyzetből adódó ellentmondások közvéleményünk egy részét élénken foglalkoztatják. A kialakuló cigány értelmiségi réteg számára pedig a tudatos identitáskeresés központi kérdéssé vált. Amint azt jól ismerjük más példákból – a történelemből és a jelenből egyaránt –, számunkra is a saját múlt megismerése és felmutatása az egyik lényegi vonatkozás. *Víg Rudolf* népzenekutatóval e múlt fontos rétegéről beszélgetünk.

– Sokan vitatják, hogy a cigányság saját hagyományokkal, saját kultúrával rendelkezik. Kétségbe vonják – többek között – zenéjük egyediségét. Hogyan látja ezt a népzenekutató? Van-e cigány népzene?

– Talán elfogultnak hangzik a válaszom: Európának ezen a táján, Közép-Európa ezen részén csak a cigányság zenéje élő valóság mint népzene. Úgy hangzik, mintha elfogult lennék, pedig csak a tényt közlöm, hogy mindennapi valóságként Közép-Európa népeinek többsége ma már csak emlékeiből tudja rekonstruálni a saját zenéjét. Talán az egyetlen kivétel a cigányság. Nekik ma is élő népzenejük van.

– Milyen hagyományai vannak nálunk a cigány népzene kutatásának?

– A cigány népzene kutatása nem mai kezdetű. A múlt század végéről számos, kutatóktól származó, kitűnő forrás maradt ránk, ami bizonyítja, hogy a múlt század utolsó éveiben, egyéb népcsoportok mellett, a cigányok népzeneje iránt is mutatkozott érdeklődés. Arra is föl kell hívni a figyelmet, hogy nem kisebb személyek, mint Bartók Béla és Kodály Zoltán az első világháború előtt sok néprajzi csoport között – többek között a cigányok körében is – elkezdtek a gyűjtést. Munkájuk nehézségét elsősorban akkor értették meg, amikor nagyon logikusan és megfontoltan ők maguk fogalmazták meg a gyűjtés előfeltételét: beszélni kell a gyűjtési szándékkal kiválasztott nemzetiségi csoport nyelvét. Tehát azt, amit tenni szándékoztak, azért hagyták abba a korai szakaszban, mert fölmérték, hogy nem tudnak cigányul. Kodály, aki gyerekkora óta anyanyelvi szinten beszélt szlovákul, Bartók, aki gyerekkorában megtanulhatott volna románul, de csak felnőtt ésszel tanult meg, rájött arra, hogy igazán érdemi munkát csak nyelvi ismeret birtokában lehet végezni. A cigány nyelvet nem beszélve, nem ismerve, szórvány próbálkozásukat abba is hagyták. Gyűjtésem kezdetén – sajnos – én sem tudtam ezt a tudományos előfeltételt megszerezni. A fontosságával azonban éppen Kodály jóvoltából mindig is tisztában voltam. Érdemi gyűjtőmunkát addig én sem végezhettem, míg a cigány nyelvet el nem sajátítottam.

– *Tudomásom szerint elég kevesen végzik ezt a munkát.*

– Elég kevesen és mindig is kevesen végezték. De azért ne essünk át a ló másik oldalára! Meg kell mondanom, hogy nagynevű elődcink voltak a cigányfolklórban, még Bartók és Kodály előtt is.

Így például *Hermann Antalnak* és *Visoszki Endrének* gyönyörű szöveges gyűjteményei vannak. Kotta nélkül, „népi rögzítés” nélkül. Összegezve: a nagyközönség nem tudja, de a cigányfolklór gyűjtése nem most kezdődött napjainkban. Már a múlt század végén elkezdődött, s nem szabad lekicsinyelni az akkori próbálkozásokat, hanem becsülnünk kell a maga helyén, a maga rangján.

– A nagyközönség keveset tud a cigány népzeneről, mert kevés a publikáció. És nem minden publikáció a valóságot tárja fel. Feledhetetlen emlékü jóbarátom, *Erdős Kamil* (aki túl korán halt meg), egyik kiváló rövid cikkében – a cigányokkal foglalkozó irodalom áttekintése – bibliográfiai felsorolást ad. A bevezető legszebb és legfontosabb szavai így szólnak: „talán nincs a földkerekségnek még egy népe, akiről ennyi cikk és publikáció látott napvilágot a múltban, de a rengeteg publikációból paradoxális módon – talán a legkevesebb publikáció olyan, amelynek maradandó értéke lenne”. A cigányokat érdekes, egzotikus népek tartották. Észrevette őket nem csak a tudomány, hanem a népszerű irodalom is. Összeírtak róluk hetet-havat, de komoly, hiteles érvényűt és ma is helytálló információt nagyon kevés publikáció nyújtott. Tehát nem az az igazság, hogy a cigányokról keveset írtak, hanem a legtöbbit írtak. Ugyanakkor ne legyünk tiszteletlenek az elődeinkkel szemben: ma is kevesen publikálnak a tárgyban a tudományosság igényeinek és rangjának megfelelő szinten.

– *Közel huszonöt éve foglalkozol a cigány népzene kutatásával, gyűjtésével. Mi indított el ebben az irányban?*

– A véletlen. Belebottlottam, és ahogy te mondod, azóta tényleg negyedszázad telt el, és csillapíthatatlanul, sőt, egyre fokozódó kíváncsisággal folytatom ezt a munkát, a nagyközönséget sajnos, 1976-ig „kizárva”, amikor is megjelent az első cigány népzenei lemez.

– *Szavaidat hallgatva, úgy tűnik, ha rajtad múlik, ez a lemez már korábban is megjelenhetett volna, mivel az összegyűjtött anyag rendelkezésre állt.*

– Én magam mestereim – eszmei mesteremtől, Bartóktól, gyakorlati tényleges mesteremtől, Kodály Zoltántól tanulva – örökségének szellemében, tudatosan, komolyan vállalva szerettem volna nyúlni ehhez a témához, ha már a véletlen rávitt. Nagy eszmei serkentést – nem támogatást, anélkül – kaptam Kodálytól, aki mindjárt 1957 végén, '58 elején arra biztatott, hogy ezt csináljam komolyan. Azt hiszem, bizonyos tévhiteket itt is eloszlatatok. Kodály sohasem volt „ellensége” a cigány kultúra kutatásának. Ő tisztán magyar szempontból is fontosnak tartotta a cigány népzene létének, valóságának ismeretét. Éppen ezért támogatta ezt a fajta kíváncsiságomat. És, amikor félve megmutattam neki első gyűjtéscimet, nem hogy megbocsátotta volna botladozásomat, hanem azonnal, a leghatározottabban támogatta, mondván, ebben a vonatkozásban idáig túl sokat beszélünk. Pedig most már nincs szükség a további beszédre, hanem tényszerűen meg kell mutatnia a magyarországi cigányság hagyományait. Miben hasonlít, miben különbözik, miben teljesen más a magyar hagyományokhoz viszonyítva.

- Végeredményben megszületett az első cigány népzenei lemez. Ez önmagában nagy eredmény. Milyennek ítéled meg a lemez fogadtatását, sikerét?

- Azon kívül, hogy akár látszólag is csökkenteni akarnám személyes örömet, amiért a lemeznek sikere volt a nagyközönség előtt is, tudományosan sem akarok álszerénynek mutatkozni. Végső soron a leghatékonyabb módon, az egyik leghatékonyabb kommunikációs eszközzel lehetett bizonyítani, hogy a cigányság érdekes hagyományát nem valami titkos kottáírásból kell megfejteni a nagyközönségnek és a szakembereknek, hanem a hangzó valóságból, amit a modern technika segítségével a legtökéletesebb módon demonstrálhatunk. Tehát álszerénység volna részemről, hogyha ennek a jelentőségét csökkenteni akarnám. Mégis azt kell mondanom, hogy a kutatásomnak a lemez „csupán” szükséges mellékterméke. Nem szerénykedem, mert a népszerűsítő megismertetés feladatának legjobban ez a forma tehet eleget. És azt kell mondanom, hogy érdemileg kell eleget tenni ennek a feladatnak. A lemezgyártónak is sikere volt ezzel a kiadvánnyal. Folytatni kell - vonták le a következtetést.

- Az újabb nagylemez is átfogó képet ad majd a magyarországi cigány népzeneről? Vagy esetleg egy terület mélyebb bemutatását vállalja föl?

- Kérdésedben benne van a válasz. A legelső kiadvány 1976-ban szükségszerűen azt tűzte ki céljául, hogy keresztmetszetet nyújtson az ország legkülönbözőbb vidékein lakó cigányságról, sokfajta tájszólásáról, zenei sajátosságairól, a népzenei hagyomány egészének részleteiről. Most, amikor a kiadó jóvoltából folytathatom ezt a munkát, úgy érzem, már nem általában kell gazdálkodni és bemutatni a cigány népzentét, mint olyat, hanem mód és lehetőség van arra, hogy ezt a gazdagságot egyes földrajzi tájegységeken belül mutassuk meg. Úgy döntöttem, nem markolok nagyot földrajzi szélességben, hanem egy kisebb tájegység mai népzenei valóságát mutatom meg.

- Melyik tájegység népzeneje lenne a lemezen?

- Ez a tájegység Északkelet-Magyarország felső csücske, a valamikori három határmegyénk, Szatmár, Ung és Beregszög közös szöglete. Mai közigazgatási terminológia szerint úgy kell meghatároznom, hogy Szabolcs-Szatmár megye határvidéke. Másik szempontból, politikai határainkat tekintve, úgy kell mondanom, hogy a magyar-szovjet-román hármashatár csücskéből a Felső-Tiszavidék magyar cigányai.

- Huszonöt éve állsz a népzene kutatás, a cigány népzene kutatás szolgálatában. Milyen terveid vannak az elkövetkezendő időre?

- Még egyszer szeretném hangsúlyozni, amit a nagyközönség tud vagy hall, azok melléktermékek. Nem lebecsülni akarom ezt a munkát, de a tudományos kutatásban távolról sem ilyen mutatósak az eredmények, még ha a nagyközönségnek akár módja is van meghallgatni mondjuk egy, vagy több lemezt. Mivel elméletileg ez a lehetőség fennáll. Azért mondom, hogy elméletileg, mert Japánban is jelent meg egy album. Tehát dicsekvés nélkül mondhatom, már négy darab nagylemez jelent meg két kiadványban. A kereketek mindig szükek: hála istennek, a létező hagyomány nem fér rá egy lemezre, de még kettőre se, de kettőre több fér, mint egyre. Azt hiszem, hogy két darab lemezen jobban eleget tudunk tenni a várákozásnak, mint egyen. Hál' istennek olyan bőséges a magyarországi cigány népzene, minden mesterkelt crölködés nélkül olyan sokszínű, gazdag változatosságával olyannyira alkalmas arra, hogy több tájegységet mutassak be. Az egységes cigány népzenen belül különböző dialektusok vannak.

– *A cigányokkal kapcsolatban sok az előítélet. A népzenei lemezek talán hozzájárulhatnak ahhoz, hogy más oldalról is megismerhessük őket. De vajon, a cigányok hogyan viszonyulnak saját kultúrájukhoz, saját hagyományukhoz?*

– Anélkül, hogy lebecsülnénk a kérdés jelentőségét, a másik szélsőségbe sem szabad esni. Van egy közmondás: minden cigány a maga lovát dicséri... A magyarországi cigányokon belül nem minden részegység szereti igazán a többiket, talán csak a fajtájának, csoportjának legsajátosabb, egyéni hagyományait kedveli. Ez az egyik dolog. A másik dolog talán nem eléggé köztudott. A magyarság a cigányokat érzelmileg különböző módon fogadja. Ebben nemcsak fokozati, árnyalati különbség érzékelhető. Vannak, akik rajonganak a cigányokért, vannak, akik a cigányokat ritkábban szeretnék látni. Magyarán: az érzelmi hozzáállásban, nem pedig a visszatükrözött anyagban van a hiba. Tehát a készülékben, az ön készülékében. De az érdem is az ön készülékében, az ön szemüvegében van. Ha valaki – hogy is mondjam – negatív módon viszonyul a cigányokhoz, nem fog hatásuk alá kerülni. De ha valaki előítéletek nélkül a szépet, az értékeset keresi bennük, előbb-utóbb rá is talál.

Az interjú után néhány héttel kaptuk a szomorú hírt, hogy Víg Rudolf 53 éves korában tragikus hirtelenséggel elhunyt. Beszélgetésünk már nem folytatódhatott.

GÁSPÁR ISTVÁN GÁBOR

„Palócföld Anteusza” – Réti Zoltán

Réti Zoltán művészete önmagát mindig a föld erejével újítja meg, támasztja életre. Nem is tudom, találna-e Réti Zoltán lélektáplálékot, ha elszakadni kényszerülne attól a földtől, amelyből vétetett! A *palóc táj* az ő igazi lételeme, festészetének inspirálója, és e föld erősíti meg, ha ellankadna a csúcsok felé vivő úton. A háború herkulési erceje ideig-óráig elszakította életterétől, de a szülőföld magnetikus vonzereje legyőzte az idegen vidék csábítását, visszahúzták a hazai kertek és szántók, akár Ádámot az úrból a Földszellem szava.

Az csupán életrajzi körülmény, hogy ma is Balassagyarmaton él, hogy Nagyoroszipan született, és Érsekvadkerten járt iskolába. Az is csak magyarázat, melyet vallomása erősít: „Életem fényei és felhői mögül gyakran felbukkan gyermekkorom, Nagyorszi és Érsekvadkert”. Mert a lényeg az a *szülőföld* szeretete adja útavalóul, ez az anteuszi közelség az *anyaföld*-höz: a *mater materiae* melege!

„A valóság – a munka – a tanulás” hármast jelent tehát az iskoláévek „vadkert”-je, s a nyaralásokban újraélt „meséket – játékot – csodákat” pedig születésének helye. Réti Zoltán, ha el is ragadja vágyódása kozmikus távolokba is, és újabb munkái, törekvései a végtelenbe szólítják, mégis a „starthely” az anyaföld, az áldott és termékeny-termékenyítő palóc határ – e láthatár végessége – közvetíti a határtalant.

Réti Zoltán hazajött a hadifogságból a délnémet dombok közül, pedig már műkereskedőnek festett, kiállításra – de ennél a csáberónél delejesebb volt a szülőföld vonzalma. Pedig manapság divatos éppen az idegenbe szakadt hazánkfiaiak itthoni megdicsőülése, s járhatta volna esetleg az ő útjukat. . . Vannak, akik idehaza is idegen proféták maradnak életük végéig. Örömmel mondhatjuk, Réti Zoltán nem idegen hazájában, s szűkebb pátriájában különösképpen nem, de legutóbbi szereplései külföldön is (Londonban, Tokióban) megismertették a nevét a *műkedvelőkkel*. Éppen a londoni „színek” színezik újabb törekvéseit, a nagyhatású *Turner* – (festészetben is „impresszionista” hangulatokkal) és grafikáinak Madách-gondolatait is kiteljesíti a londoni szín – a „Londoni szín”-ben.

Képzőművészként több műfajban is jeleskedik: a grafikában, s a festészetben, melynek két ágát is műveli: az olajfestést és az akvarellt – s éppen az akvarelltechnika erősítette meg olajfestési megoldásait is. De a zenéhez is köze van, lévén *képzett zenepedagógus* is, s ez nem csupán a harmonikusságra való törekvését, vagy a kontrapunktikus szerkesztésre való hajlamát erősíti, hanem tematikáját is. A munka fölmagasztalása mellett a művészi alkotás, az egyttmuzsikálás meghitt örömét is szeretettel ábrázolja.

FÖLDKÖZELBEN lehetne összefoglaló címe grafikái e ciklusokba rendezhető gyűjteményének (miként éppen ezen a címen jelent meg egy válo-

gatott mappaanyag grafikáiból, a Palóc Múzeum 1981-es kiállítása alkalmából).

Ez a földközelség láttatja meg vele a kétkezi munka szépségét, a földhöz közel hajoló emberek esetségében is a magasztos „termékeny pillanatot” – lessingi és örök emberi értelemben, a vetés és aratás körforgásában. Ilyenek a *Szőlőmetsző* és a *Kazaltrakó* alakok mellett a két mives rajza, a *Kalászszedő* (rézkarc), valamint a *Paradicsomszedő* (tusrajz) „életképe”. Utóbbi (miután maga is vallja, hogy egy-egy témát makacsul őriz és újra és újra megfogalmaz) ismét megjelenik egyik festményén is.

Kiállításain is grafikák és festmények reprezentálják művészetét. Tucatnyi lényegesebb bemutatkozása (1973-tól a Fényes Adolf-teremtől az 1982-es Tokyo Roma Art Hall-ig) szépen fejlődő ívet rajzol Réti Zoltán arcéle köré – vedutaélményt, háttérrelátatot, melyből ismét csak az ismerős táj körvonalai sejlődnék föl és benne egy reneszánsz alkatú művész önvallo-mása-önarcképe! (Kiállításainak száma: 60. születésnapján Nagyorosziban éppen az 50. önálló volt, s ez illő jubileumi köszöntése is!)

Jellemző műfajait, stílusjegyeinek összefüggéseit *tiz év* távlatában kell tehát méltóképpen áttekinteni!

Grafikái közt a legfinomabb megoldások – a pókháló-finomságú „szalkázások” – rézkarcaiban jelennek, s mutatkoznak meg. Már a hetvenes évek elején sorozatokban komponálta meg – a sorozatcímmel is jelzett – *Falu emberét* és a *Hétköznapok* varázsát. Az 1971-es *Sóskázó*, *Kalászszedő*, *Kaszáló* grafikai életképek egyazon téma változatai, a reneszánsz életszemléletből ismerős „tevékeny élet”, a *vita activa* motívumaira. Közülük is kiemelkedő a tájban időtlenül és személytelen álló alak – hátikosarában az élet-jelkép kalász-szálak szinte szárnyakként emelik lebegővé... A kompozíciót levegős könnyedség jellemzi, nincs horizontot érzékeltető, a földet és az égi magasságokat elválasztó „lát”-határ.

A Hétköznapok sorozatban is a *Fürészelő*k, a *Gyapjűszemle*, a *Palántázók*, tehát a *köznap*i munka motívumait látjuk. Emellett az *Anyaság* kedves motívumát. Az *anyaság* áttételesen is megjelenik nála, szépséges örök-érvényűségével (akvarelljeiben majd ismét az asszonyi-gyermeki kapcsolat, a madonna-bambino összetartozása jelenik meg pasztellfényekben), az elvontságában is „emberi” *kiscsikó anyjával* megfogalmazásban is. Az anyaság motívuma némiképpen a táj és ember, az „anyaföld” és a földi ember kapcsolódásában is megmutatkozik. Réti vallja ugyanis, hogy „nincs ember nélküli táj”, még az „embertelen” értelmében sincs, de akként se, hogy a megművelt föld mindenütt az ember keze nyomát őrzi és érzi. A „termő”-föld pedig az egyik legemberibb arcú táj!

A *Hazafelé* és az *Ipoly partján* motívumkereső intuícióit jelzik, ezek majd festői attitűdökként jelennek meg találékonyan. A megtalált téma érettebben és kiteljesedve él festészetében.

Tusrajzaiban is a motívumkereső témaclökepletek dominálnak. Főlnyiló *Akt*-jának finoman erotikus szépsége előlegezi a későbbi Madách-sorozatában vakító Nap-testű, érzéken-tündéri Éva-parafázisok pompáját. Mintha a Naptestű-Évák is Réti Zoltán életszerelmét sugároznák!

Két figyelemre méltó témamotívumot említsünk még. Szintén későbbi festményekben visszatérő az életeremtés anyaságszimbolikája. Az egyikre a „modernizált” (traktoros) *Magvető* lehet a példa, a másikkra a mementószándékkal született *Anyuska* megörökítése. Az édcanya alakja később poétikus címmel (*Pihen a gond*) olajként válik maradandóvá, a megőriző pillanattörédeket fölillantva.

Grafikáinak jellemzője az egyszerűsége törekvés. A zenei kontrapunkti-kusság megoldásai pedig mutatják, hogy Réti Zoltán a zenét is az átlagnál jobban érzi, hiszen zenepedagógus is.

A *panteista* természetimádat festményeiben érződik igazán. Természete-sen itt is említettem, *természet és ember*, táj és alakítójának viszonya áll a középpontban. Még akkor is, ha „ember nélküli” tájat hoz közelebb hoz-zánk premier planban. Réti Zoltán makacs, önmagát feltáró művész, „pik-torkrónikás”, aki megőrökít egy-egy jellemző nógrádi földdarabot, tudván-tudatva, hogy lehetséges, ez is holnapra eltűnik, miként évszakonként meg-változik „ugyanazon” táj arculata, hogy ismét megújulva sohasem-ismétlő-dő örök arcát mutassa. Mert tudja, málladó falú házai (a tájfestés „klaszs-zikus témái”), vagy akár azok az utak, amelyeken sokáig nem járnak, el-mosódnak, végül schová-semerre visznek. Eltűnnek a dombok és vizek, az az ember saját képére és hasonlatosságára átformálja környezetét. Néha elő-nyére, máskor hátrányára. Az ismerős dombok és vizek mégis mindig a meg-újulás, a termékenységre készülődés várakozás feszültségében őrzik a fel-szín alatt is a mélység erekeit. Talán éppen ezért fest Réti Zoltán előszere-ttel felszántott földet, *szántásformációkat!*

Az olajképeiről szólva, szükségképpen idéznünk kell egy korábbi kritiku-si megállapítást (Tasnádi Attila írta még 1973-ban): „az olaj műfajban még nehézkesen mozog, de az akvarell nagyon a kezére áll”. Ez a megállapítás a tíz évvel ezelőtti és (figurális) olajképekre vonatkoztatva még igaz is le-hetett, de mára, a nyolcvanas évek olajképeiben, a dicséret akvarelltechnika kölcsönhatásában, az olajfestészet is megtermékenyült, kezéhez szelídült. Sőt, az olaj tónusai is pasztellszínragyogást hirdetnek, sokszor vidámabban, mint az akvarellek *lavírozásai*. Mintha az akvarell segítségével jutott vol-na el Réti Zoltán az *Ébredő föld* színe változásait „megénekelni” tudó olaj-festészetig is!

A figurális kompozícióiban ugyan néha érződik az esetlegesség (különö-sen az életkép-mozgalmasságú több alakos olajképeken), de önarcképei és anyaságváltozatai, vagy a *Nógrádsípeki népművész* és a *Katonatörténetek elbeszélése* közben már a feszes szerkesztést és az alak belső világát-hangu-latát is kifejezni tudó portréfestési készségét mutatják.

Néhány érdekes kísérlete már a hetvenes évek elején, olajképeiben is elő-legezi a nyolcvanas évek eredményeit, sejdítetteti már az évtized végére ki-teljesedő minőségi változásokat. Az akkori kvalitást szükségképpen csak fejlődési fázisnak, kiindulópontnak kell tekintenünk (a konkrét tematikus-körvonalú alakábrázolásokra szüksége volt), melyre, mint alapra, épülhe-tett az elvontabb tematikai igény is.

A jelenlegi eredményes szintről pillantsunk vissza néhány korábbi állomá-sára, s a motívumösszefüggésekre figyeljünk! A *Paradicsomszedőt* már em-lítettük. A szép arcú menyecske, vagy asszony, érsekvadkerti viseletben, egyik grafikájának újraalmodása olajfestményként. A műfaji váltás a képet is megváltoztatja: olajban az alak mögül előtörő keresztirányú fények való-ban élő keresztte formálják a figurát, jelképpé emelik.

A Salgótarjánban található *pannó* (a tsz-szövetség épületében) szintén a „gépesített *Magvető*-téma” grafikában vázolt jelenetnek festői parafrázisa (1975.). S ezen a képen a szántásnyomok már önálló jelképiséggé formáló-dnak, itt még a barnás-sárga „földszínek” dominálnak; de később a kibom-ló föld színes szalagjai (Kerényi Ferenc találó megfogalmazásával) „Ostor-csapás-barázdákká” válnak: villódzó sárgák, kékek, vörösek, barnák, feke-

ték és zöldek szírványlanak! A szemhatárig tornyosuló domboldalon föld-szelet-örvénylések, ostorcsapás-barázdák és képnyi-szántásköltemények! A föld hullámai is a tenger érzetét keltik, a végtelenséget!

Réti Zoltán lírai természetét jelzik ezek a vallomások. 1977-es *Dezsőpuszta* című képen, melyen az utak, a tó tükrében önmagának tetszelgő fa, a házak háttérsziluettjei már önálló jelképi rendszert mutatnak, jelzi az önmagánál továbbvivő festői utakat is. Ugyanilyen jellegzetes a *Nógrádi táj*, a várral, a szántással, ismét a tó tükrében magukat pillantgató, titokzatos és múltat sóhajtozó fákkal. Réti Zoltán kialakítandó és máig megvalósított világképeinek elemei sorjáznak itt.

Ezen évből az *Órbalom* a „festő-krónikás” ambícióit teljesíti tovább. E megörökített házak sincsenek már meg – mint elmondta –, csupán festményei őrzik, hasonlóan sok-sok Ipoly menti, nógrádi táj pillanatképehez! Ezért is oly fontosak a *Balassagyarmati kerteket*, vagy a *Kétydonyi dombokat* (feleségének szülőfaluját) megörökítő művei!

Legutóbbi időszakában, a nyolcvanas években tünedeznek föl az akvarelltechnika hatását mutató olajképekben is az absztrakció felé mozduló képzeletjátékok, melyekben a táj is *lírai-mágikus* örvénylések színszimbolikájával jelenik meg. Fái lángolnak, lendületes ágaik pirosak és élénkzöldek (néha mint kreppszalagok röpködnek) az alkonyi kékeslilában. A nádasok szálkás esetkalligrammái, a szántások ide-oda hömpölygő színfolyamai, egy megtalált „hang”-vétel hangulatjelenteit tükrözik. Réti Zoltán lélekarcait a táj tükrében.

Az 1983-as *Temető* – kompozíciójában is remeklés, a balról a világosabb háttér irányába mozduló kép, több temetésmotívumot őriz, azok letisztult eredménye: mozgást érzékít, az életből a halálba vonulást, az óramutató járásával megegyező ritmus, az „örök nyugalom” és az „örök élet” kontrapunktikáját – zenei formává, halotti siratóvá növesztve!

Külön tanulmányt érdemelne Madách-sorozata, melynek a művész által válogatott – legjobb darabjaiból album készült!

VIRÁGZÁS – lehetne az akvarellek összefoglaló cikluscíme. Valamennyiben a kivirágzást, a *Feszülő domboldalakat*, a *Szántás*-dinamikákat, az *Őszi napsütést*, a tocsogókat, réteket, nyireseket, a szelek és vizek, nádasok szóttagását szólaltatja meg képi nyelven mesterien.

Ha e virágzás-jelkép a korábbi örök megújulás – Nap – motívumkörhöz kapcsolható, nincs is különösebb „megújulás” Réti Zoltán művészetének tematikájában. Am megoldásaiban sok újszerűt hoz ez a korszaka, már-már a foltfestészet legjobb eredményeit hasznosító, sajátos, realiztikus impreszszionizmust alakítva ki, „*pointillista*” hatásokra törekedve. Kozmikus távlatokat sugalló, lendületes ecsetkezelése (olaj- és akvarellképein egyaránt) festői nyitottságát is mutatja. Az 1983-as *Árvalányhaj* (több előtanulmány után) a fel-felszikrázó vörösek, az árvalányhaj-tengerben, magyarszegfű-hullámlásban a „termő végtelen”-t idézi! S e költői asszociáció (Tóth Sándor poétikus sora) mellé Weöres Sándor versének címe illik – „*Benső táj*” ez: Réti Zoltán benső végtelenjének kitérülése. A Föld-anya virágoktól lobogó rétejeinek tenyeréből utak ívelnek a végtelenbe.

Valóban különös, hogy Réti útja képeinek útjain át vezet, akár a mítikus kínai festőé a legendában – kozmikus távolokba! Újabb művein ezek a virágzások és utak már „hold”-örvénylésekké válnak. Vagyis: mert tudjuk, a Hold terméketlen, inkább így fogalmazunk, olyan csillagforgókká vál-

toznak, amely csillagokban még ilyen buján diadalmas lehet (a lehetséges!) élet – akár Földünkön.

De kozmikus távolokba vágyódása mellett nem szabad elfeledkeznünk Réti *lokális színek*et őriző alkotásairól sem, amelyek szűkebb pátriája szépségeit ragyogtatják föl, s amelyeknek éppen ezért az akvarell hagyományait értékelő Japánban is nagy sikerük volt.

Az absztraháló szándék bár ott bujkál valamennyi „táj”-képében, mégis felismerszik: ez a *Felszántott Karacs*, amaz Nagyorsziban az *Esti „Tá-bán”*, vagy emitt az orosz szőlődombok, a *Kaluckó* mesevilága, amott az Ipoly kiöntései, ezek az utak *Hollókő felé* visznek. Akár meg is kereshetnők ezeket a festő jellemzően kiválasztotta tájrészleteket. De ha pontosan lokalizálnánk is őket, mind mást is jelentene. De az ember (a festő) saját képére formált tája ez, a teremtő ihlet forrása, maga a Teremtés jelképe, s a világ panteisztikus önteremtődésének is megnyilatkozása. Az emberarcú táj Réti Zoltán „ars picturá”-jának kifejezett vallomása.

Az utak akárhová fordulnak is Réti képein, az ember felé vezetnek. Minden mozgása galaktikánk perpetuum mobile mivoltát hirdeti. Nála a behatárolt emberi a végtelenségből kiparcellázott életterünk. Réti Zoltán megdicsőítésében a „palócföldi Éden” tájdarabkáin az elveszített másik Éden visszfénye ragyog.

KELÉNYI ISTVÁN

K Ö R K É P

JASZI OSZKÁR:

A Habsburg-monarchia felbomlása

Jászi Oszkár könyve úgy tűnt el a könyvpiacról, hogy a könyvesboltok kirakataiban és a könyvheti standokon alig volt látható. (A *kézirat beérkezése óta újabb kiadásban kapható – a szerk.*) A jelenség magyarázata: hiány, illetve „éhség”. Az újabb kori magyar politikai gondolkodás nagy alakjai közül a magyar értelmiség az utóbbi években kettőre hivatkozott leggyakrabban: *Jászi Oszkár*ra és *Bibó István*ra. A Jászi- és a Bibó-művek új kiadása ugyanakkor egyre később, s részben később ma is. Hiány keletkezett tehát, mert a régi kiadások megszerzéséhez és elolvasásához nem minden érdeklődőnk volt ideje, módja vagy lehetősége. Öröndetes, hogy Jászi Oszkár publicisztikai írásainak tavalyi, s egyik fő művének ideji kiadásával könyvkiadásunk csillapította az érdeklődők „éhségét”, s még öröndetesebb lenne, ha az igényes olvasóközönség „kulturális ellátottságáról” a továbbiakban is gondoskodna.

A felfokozott várakozás, amely Jászi először 1929-ben, Chicagóban és Angolban kiadott nagy munkájának hazai megjelntetését megelőzte, lényegében indokolt volt. Jászi Oszkár igen sokat tudott a Monarchia és egyes népeinek történetéről; a birodalom szerkezetéről és működési mechanizmusáról; a szét húzó és összetartó erők dinamikájáról. Műve elkészítésekor törekvése érezhetően az volt, hogy ebből a hatalmas tényanyagból minél többet elmondjon. A kötet bevezető jelle-

gű első nagy fejezetének rendezőelve a történetiség. Ebben a XVI. századtól a szarajevói gyilkosságig kronologikus rendben követhetjük nyomon a Habsburgok birodalmának kialakulását és fejlődését. A további részek felépítése szociológiai-politológiai jellegű, azaz a történeti fejezet vertikális megközelítésmódjával szemben horizontális. A XIX. század második felét és a XX. század első két évtizedét egyetlen nagy egységként kezelve, a harmadik és negyedik részben a birodalom összetartó, „centripetális”, s szét húzó, „centrifugális” társadalmi-politikai és gazdasági erőtenyezőit ábrázolja Jászi. A következő nagy fejezet Magyarország birodalmon belüli helyzetét, s kettős, Bécs és a nemzetiségek elleni harcát mutatja be. Utolsóként a Monarchia nemzetiségi mozgalmait tetetnek vizsgálat tárgyává.

Jászi elemzéseinek számos részlete ma is helytálló, s ezt mi sem bizonyítja jobban, mint, hogy megállapításai közül jó néhány a Monarchiával foglalkozó hazai és nemzetközi szakirodalomba és történeti kézikönyvekbe is átkerült. A történeti irodalomban járatosabb olvasó gyakori *déja vu* érzését ez a körülmény magyarázza. Kétségtelen viszont az is, hogy az oberlini professzornak – bármennyire is igyekezett elfogulatlan tudósként közeledni témájához – eredendően politikusi alkatától és politikusi múltjától elszakadnia ebben a könyvében sem sikerült. 1918 előtt Já-

szi a polgári radikális mozgalom vezére, 1918 őszén a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztere, az 1920-as évek elején pedig a demokratikus magyar emigráció egyik vezetője volt. Mint ilyen, különböző társadalmi-politikai erőkkel került szembe, s politikusi sebeitől és elfogultságaitól tudósként sem szabadulhatott. A bemutatandó tények kiválogatására, csoportosítására és értékelésére ez a körülmény erősen rányomta bélyegét. A kötethez írott bevezető tanulmányában *Hánák Péter* több olyan kérdéskört érint, amelyek tárgyalása során Jászi tudósi tolla erősen megbicsaklott, vagy félresiklott. Nem igaz például (s elfogulatlanabb megfigyelők ezt már a könyv megírásának idején is tudták), hogy Magyarország, sőt Ausztria még a XX. század elején is „feudális állam”, az 1867-es magyar alkotmány „álalkotmány”, s a dualizmus kori – kétségkívül korlátozott, s a századfordulótól konzervativizmus felé hajló – liberalizmus csupán „díszlet” volt. Fél igazság, hogy az irredenta mozgalmak (így például a román, vagy a szerb) a magyar bel-, illetve nemzetiségpolitika szűkkeblősége és szűklátókörűsége miatt nőttek nagyra, s. hogy czekek Bu-

karestből, Belgrádból és Szentpétervárról nem, illetve lényegében nem táplálták. S a sort – Jászi egyoldalúságait és tévedéseit – még folytatni lehetne.

Én tehát e könyvet egyértelműen a tudós mezét felöltő politikus művének tartom, s könyvtáramban nem a Monarchiával foglalkozó szakkönyvek, hanem a századvég és századelő magyar politikusainak munkái mellé, a kor eszmetörténeti dokumentumai közé helyeztem. Ezen belül azonban kitüntetett helyre, mert a politikus Jászi vezéreszméi, a kölcsönösen méltányos Duna-völgyi rendezés és megbékélés, s a belső demokratizálódás ma is aktuális feladatok. Üzenete – mégpedig megírása óta egyfolytában időszerű üzenete – tehát ma is van Jászi Oszkár könyvének. Jászi Duna-völgyi megbékélési koncepcióját az érdekelt felek 1918 őszén elutasították. Jászi hitt, bízott, reménykedett benne, hogy „közös dolgaink” egyszer valóban rendeződnek, s amennyire erejéből tellett, haláláig ennek érdekében munkálkodott. Mást késci olvasója sem tehet. (*Gondolat*)

ROMSICS IGNÁC

Vita és vallomás

Tóth László interjúkötete az egyik legfontosabb könyv, amit nemzetiségi irodalomról, kultúráról az utóbbi időben olvashattam.

Tóth László bevezetőjében vitát (is) ígér beszélgető partnerével. Erre azonban nemigen kerülhet sor, mert a csaknem minden esetben, *törvénytyszerűen létrejött* nagycsaládi hangulatba a vita már nem illik bele. Ha mégis, akkor elsősorban *Fábry Zoltán* életművének, az összmagyar kultúrában való elhelyezésének sürgetése kapcsán mutatkozik vitakedv a kérdezőben. Pedig egy helyesen értelmezett provokálóbb, ingerlőbb hozzáállással több és minden bizonnyal árnyaltabb információink lehetnének a történelekről. Izgalomban így sincs hiány.

A negyvenes évek legvégének magyar vonatkozású kulturális helyzetéről saját szerepére is magyarázatot keresve így szól *Dénes György*: „Ha az irodalmat egy folyónak képzeljük el, s ebben a folyóban *meg akarunk tanulni úszni*, akkor nem töprenghetünk sokat: bele *kell* ugranunk és *csapkodnunk kell* a vizet. Beleugrottunk mi is, sodort magával az ár. Irodalmat szerveztünk, alapítottunk – hagyományok nélkül, mert a folytonosság még 1938-ban megszakadt.” (Kiemelések tőlem – Kápéjé)

A beszélgetéseket olvasva elképzeltem, amint valahol Európában magyarul *írni tudó* költöket, írókat, kritikusokat, magyar irodalom és kultúraszervezőket toboroz, keres egy népcsoport – és talál. Legfeljebb akkor még nem tudja, hogy ezekből az

írástudókból elsősorban és mindenekelőtt – ahogy az lenni szokott – irodalompolitikusokat, kultúrpolitikusokat fog nevelni az ideológia.

Nem derül ki elég világosan, hogy Tóth László hogyan viszonyul az irodalom csinálásának ezen módszereihez. A leggyakoribb, hogy ámulattal hallgat (és a néha csak komolykodásig merészkedő családi idillbe ez is belefér), máskor pedig saját véleménye helyet egy idézettel helyezi más megvilágítás alá az interjúalany által elmondottakat. Ezt teszi a Dénes Györggyel folytatott beszélgetése során is, amikor – mintegy a családias hangulat színezéseként – *Duba Gyulát* idézi. S mivel ez az idézet összegzi mindazt, amit erről a korszakról *Rácz Olivér*, *Gál Sándor*, *Tózsér Árpád*, *Turczel Lajos* mond, nem árt, ha belőle egy részletet ebbe a dolgozatba is átmásolok: „*Soba ilyen fordított helyzetet: nem az irodalmi teljesítmény növekedése és az irodalmárok szaporodása hozta létre a lapokat, intézményeket, hanem az előzmények nélkül színre lépő sajtó szólitotta az írástudókat: dolgozzatok! (...) Szabad volt a tér, aki írni akart, írhatott.*” Aztán, amikor az írni tudók összeverődnek, majd lesz közöttük, aki úgy gondolja, hogy 1948-ban és ötvenvalahányban: „*Hiányoltam, hogy költészetünkben szinte teljesen hiányzik például a bangulati, érzelmi líra, a szerelmi költészet, hiányzottak a történelmi ibletésű versek – talán ez a hiányérzet késztetett aztán a költészet eme tájaira.*” – mondja *Rácz Olivér*.

És ez már egy – vagy: az – olyan irodalom születésének pillanata, amelynek hetvenes évekbeli periódusát is találóan diagnosztizálja *Zalabai Zsigmond*, amikor „fejletlen tudatú irodalomról”, illetve „háztáji” irodalomról beszél. Szó sincs róla: ezek az emberek nem tehettek mást, és nem is igen teheték másként.

Tóth László könyve erről is szól, különösen akkor, amikor *Zalabai Zsigmond* kritikust, és költő barátját, *Varga Imrét* szólaltatja meg. Ha *Rácz Olivér*, *Dénes György*, *Csontos Vilmos* névéhez az 1948 utáni csehszlovákiai magyar vers megszületése kapcsolódik, akkor *Zalabai* névéhez a szlovákiai kisszínpadok – és egyáltalán: a színház igényének – megteremtése fűződik. Igaz, ennek – például az *Üzenet* nevet viselő kisszínpad – indulása is éppoly amatőr módon történik, mint a nemzetiségi kultúra egyéb területeinek az elfoglalása. Az elsősorban műszaki egyetemistákból és munkásfiatalokból verbuválódott csoport első műsora *Hej, Dunáról fúj a szél* címmel csallóközi életképek színpadi összeállítása, színpadi megfogalmazása, de *Nagy László Rege a tűzről és a jácinról* című poémáján keresztül *Páskándi* abszurdoid drámáig jutnak el.

A Zalabaival készült interjú mégis akkor válik igazán izgalmassá, amikor Tóth László a hatvanas években indult költőkre tereli a szót. A kérdezett ennek az időszaknak megfáradt lírájáról, önképzőköri hangról, utósematizmusról beszél, és Tóth László megjegyzésére („Lázadni volt éppen mi ellen”) *Zalabai* ezt válaszolja: „Az újat akarás egyik forrása tehát ebben, líránk belső ritmusában, költészettörténeti okokban keresendő.” Belső ritmusról beszél, valójában mégis inkább lagymatagságot, a lehetőségekkel – lehetetlenségekkel – élni nem tudást kell érteni. Ez a költészet hosszú ideig – sematizmus ide vagy oda – csak megfelelni akart.

Úgy tűnik ebből a beszélgetésből, hogy ennek a „császármetszéssel” világra (?) kiáltott irodalomnak – Tózsér mellett – *Zalabai* a legélesebb szemű és legigényesebb, a lehetőségeket – lehetetlenségeket – a legreálisabban látó kritikus. *Zalabai* azt is elmondja, amit az idősebb, az alapozó generáció, természetesen nem tudhatott saját magáról: „...líránk hosszú ideig hagyományos eszközökkel élt, nem lélegzett egyszerre a világgal.” A kilencekről – az *Egyszerű éjszaka* szerzőiről (csehszlovákiai fiatal magyar költők antológiája, 1970.) – ezt mondja: „A kilencek egynémelyike mindmáig nem tudott mihez kezdeni akkori önmagával. (...) Akik e tíz évet munkával töltötték, mint *Varga Imre*, *Mikola Anikó* és te (ez alatt értsd Tóth Lászlót – Kárpét) – úgy érzem költészetünk élvonalába küzdötték fel magukat.” *Zalabainak* legfeljebb az róható fel – s ez sem kevés –, hogy állandóan az erdélyi, illetve a vajdasági magyar irodalomhoz méri a szlovákiai magyar költőket, írókat. Ha színpadi irodalomról van szó, akkor egy szlovákiai *Sütő András*-ért kiált – miért éppen Sütőért? –, ha nyelvkutatásról szól, akkor egy *Szabó T. Attila* hiányzik. Alig hihető, hogy a szlovákiai magyar irodalomnak így kellene megmértetnie, hiszen ez is egy belső megmértetés, és az erdélyi, illetve a vajdasági irodalom felé tekintetés aligha teszi nyitottabbá a szlovákiai magyar irodalmat. Életképessége sem azokhoz mérve lesz megállapítható. Marosvásárhely vagy Kolozsvár nem lehet – sem követhető, sem elutasítható – példa Pozsonyban vagy Rimaszombatban.

A *Varga Imrével* készült interjú két egymást minden rezdülésében ismerő barát izgalmas, emlékező beszélgetése. Sajnos gyakrabban – újra! – csak emlékező. Nagy kár, hogy ezen is átszáglik az íróasztalo(ko)n kevert fűszer: az utólagos munkák eredmé-

nyc *ebben az esetben is* az, hogy a végtermék *találása* lett túlzésítve, viszont a tartalom szegénye(se)bbre sikerült, mint amilyen lehetett volna. Két pályatárs – éveken keresztül együtt dolgoztak, együtt lélegeztek –, akkor sem beszél(get)het ilyen módon, ha a számukra legszentebb dologról, pályájuk, irodalmuk – lélegzésük! – dolgairól van szó. Varga Imre saját magáról, pályatársairól, irodalompolitikáról és Arany János költészetéről, de a szlovákiai viszonyokról is határozott véleménnyel, magabiztosan áll elő. Ars poeticájának is tekinthető az a két mondat, melyet „Mit jelent most, egy-két évvel a harminc előtt fiatal magyar írónak lenni Csehszlovákiában?” – kérdésre válaszol. Így hangzik: „*Mára megtanultam azt is: az író nemcsak stílusában szervezett lény, hanem társadalmilag is szervezett és »szervezkedő«* egyén. *S az íróság nem csupán jó vagy kevésbé jó művek megírásának állapota egy-egy személyiség életében, hanem társadalmi helyzet is.*” Varga Imre ezzel a gondolattal lényegében összefoglalta Tóth László interjúkötetének lényegét. Még akkor is így van ez, ha Varga Imre és Tóth László irodalom- és világszemlélete külön-külön is – és természetesen – korántsem azonos a náluk két-három generációval előttük járókéval. Ha az irodalompolitikáról és a szlovákiai magyar irodalomról alkotott Varga-veleménnyel az idősebbek nem is értenek, nem is érthetnek egyet, a fenti gondolatot – az íróság társadalmi helyzet is – minden bizonnyal ők is alájegyznék.

Tóth László könyvében sok minden más, ebben a recenzióban nem érinthető kérdés szerepel még hangsúlyosan. Fábry Zoltánról leginkább sztereotípiák fogalmazódnak meg – kérdés, hogy ez mennyire tekinthető jelenségnek. A szlovákiai magyar regényről *Dobos László* és *Duba Gyula* beszél úgy, hogy nem egy kérdés-

kör érintésekor igen kényes problémákról esik szó. A szülőföldhöz való viszonyulás viszont valamennyi esetben – sajnos – csak nosztalgikus, csak szentimentális, csak szomorú képek sorozata. Talán erőltetett is a kérdésfeltevés, talán előnyösebb lett volna úgy irányítani a beszélgetést, hogy ott, ahol spontánul és elkerülhetetlenül felmerül, beszéljenek is róla, akár terápiaszerűen; ha természetes igény szüli a vallomást, talán elkerülhetők lettek volna az újabb sztereotípiák, a közhelyek.

Külön is szót érdemelnek: *Turczel Lajos*, ez a lelkesedésben és jó szándékban utolérhetetlen „menedzser”, akiről a legfiatalabbak is csillogó szemmel szoktak beszélni, és *Tózsér Árpád* (1970-ben ő állította össze az *Egyszemű éjszaka* című, akkor is indulatokat kavaráó, hangvételében ma is hiteles, de ma már kissé fésületlennek tűnő, a hatvanas évek hangulatát ma is pontosan tükröző csehszlovákiai fiatal magyar költők antológiáját), aki „menedzser” kvalitásai mellett szilárd és igényes kritikai érzékkel is rendelkezik, ennek a két különböző generáció szellemiségét képviselő, különböző érzékenységű és felkészültségű és indíttatású, a szlovákiai magyar irodalom legújabb korát is szervező író mondataiból, két nagy egyéniség személyjegyei sugároznak.

Hogy róluk, és mindezekről szó eshet: Tóth László érdeme, aki – mindig úgy tudja irányítani a beszélgetést, hogy alanya a tájékozatlan és a tájékozott, az irodalomban élő olvasó számára is érdekes legyen. Ha bántó is néha az interjúk jól fésült-sége, túlfésült-sége, az életszerűség hiányáért kárpótol a kérdező-szerző mindenre kiterjedő érzékenysége, mely minden esetben a megkérdoztetket is érzékennyé teszi a felvetett probléma iránt. Kár, hogy – családias könyezetben – vita helyett „csak” vallomásokra tellett. (*Madách*)

KÖRÖSSI P. JÓZSEF

Az eltévedt tank

Egy új Balázs József-kötet megjelenése ma már nagy figyelmet kelt irodalmi életünkben. Bár *Az eltévedt tank* novelláit egyenként folyóiratokból ismerhetjük, kétségtelen, hogy ciklussá, majd kötetté szerveződve kapják meg végleges jelentésüket. Sok tényező – mindenképp a történelemfaggató szándék – az író előző műveinek szerves folytatását mutatja, de újdonságot is ígér a könyv – műfaji tekintetben már első pillantásra is.

Az első rész történeti értelmezésben azt az időpontot jeleníti meg, amikor az ötvenes évek elején a hatalom irracionálisusa kezdte előidézni a félelmet a hétköznapi ember tudatában. Ritka írói erény, ahogyan Balázs József tud írni az ötvenes évekről: nem a megszokott, külsődleges jelekre összpontosít. A padláslesöpítés, a ház előtt várakozó autó képe csak háttér, a lényeg az, ahogyan ez a világ az emberek tudatában csaknem öntudatlan reflexióként megjelenik. Két szempontból is folytatása ez a hetvenes évek elején megkezdett írói pályának. Amellett az állandó törekvés mellett, hogy a csaknem primitív körülmények között élő ember tudatában is fölmutassa a lét nagy kérdéseit, az is megfigyelhető, hogy Balázs a XX. századi magyar történelem minél több korszakára igyekszik kiterjeszteni vizsgálódását. Az első világháború (*Fábián Bálim találkozása istennel*), a második világháború (*Magyarok, Az ártatlan*) és napjaink (*Koportos, Szeretők és szerelmesek*) ábrázolása után az öt-

venes évek bemutatása azonban nem rutinszerű kiegészítése az eddigi sorozatnak. A változás a téma szintjénél mélyebben zajlik; lehetséges, hogy új írói korszak kialakulásának vagyunk tanúi. Tegyük hozzá: a kisregények átütő sikere után nem egy teljesen kiforrott novellista Balázs József áll még előttünk. Az értelmezhetőségnek az a gazdagsága, az a történetfilozófiai mélység, amely például a *Magyarokat* jellemezte, hiányzik *Az eltévedt tank*ból. Legfontosabb írói erényeit mégis megőrizte: a szegényparaszt és a történelem szembesülése itt is kíméletlenül zajlik, a narráció tömör, fegyelmezett. A műfaji megújulás pedig szükségszerű volt a kisregényírónak ama kifulladás után, amelyet – részértékek ellenére – *Az áruló* és a *Szeretők és szerelmesek* jelzett.

Az első ciklus novellái nemcsak a hatalom által előidézett félelmet tükrözik, hanem azt is bemutatják, hogy ez a hétköznapi embertől elidegenedett hatalom, hogy borzolja a tudat felszínét, miközben a kisembert saját szűk világába, csökkent értékű életterébe kényszeríti. Ugyanez a drámai tér válik alapjává a látszólag eltérő témájú második novellafüzének. Már a kisregények magas művészi szinten bizonyították, hogy az alapvető hamleti kérdés a legegyszerűbb ember tudatában is megjelenhet, s az ilyen jelenség semmiképpen nem tekinthető esetlegesnek. Ugyanez a probléma más élettérbe vetítve, a művészet peremvidékén élő emberek között jelenik meg újra. Egyetlen novellában

(A csapos) az életanyag annyira meghatározóvá válik, hogy az ábrázolásmód a „tündéri realizmushoz” közeledik: az asztaltársaság tudatában az egész környező világ átalakul, sajátos módon megszelídül. Ezzel új dimenzió nyílik térben és időben.

Mint Balázs József regényeiben, úgy e novellákban is az egyik legnagyobb érték a ki nem mondott gondolatokban rejlik. Az első ciklusban ezt többek között az teszi lehetővé, hogy szinte minden novellában más szereplő szemszögéből mutatja be ugyanazt a falut. Kellő távolságot is tart, amikor hősei léhelyzetét rögzíti. A második rész némileg *Krúdy* és *Hrabal* világát idézi. Nemcsak a főszereplő Hamala Henrik, hanem a társaság többi tagja (például Neumann úr) is kitűnően megrajzolt jellem. Maga a haláltéma az egymás után következő novellákban nem mindenütt tud új motívumokkal gazdagodni, mégsem érzünk egyetlen novellát sem önismétlésnek, s ez első sorban a stilizált jellemfestés megújításának, a szűkebb értelemben vett eszményítéstől való eltávolodásnak köszönhető. Az idealizálás helyett új minőség jelentkezik: szemérmes, visszafogott költőiség. A korábbi művek mítoszanyaga nem tűnt el, csak átalakult: egy kicsit eltávolodott a népballadák világától, fokozódtak benne a lírai elemek, lebegőbbé, kevésbé tragikus színezetűvé vált. Ez a legtöbb novellában nem tompítja a kritikus történelemvizsgálat élet.

A kötet írásainak egyik jellemző szerkesztési elve, hogy két látszólag egymástól távol eső motívumot csendít össze. Így hordoz több rétegű jelentést a *Bujkálók*ban az apa bujdosása a térszervezés miatt, és a fiú bujkálása kamaszos szerelmi bánatában. Az *Aki szerette a fánkot és a balált* soraiban is két távoli motívum

mögött sejlik föl a mélyebb összefüggés: a művészetek világában és az alantassá váló mindennapiságban egyaránt jelen van a halállal szembesülni akaró emberi szellem. A következő novella (*Távolodó fehérszerelvények*) magvát azonban már az adja, hogy a két létforma között szükségszerűen létező kapcsolatot a főszereplő tudatában megszakad. Hamala Henriket a halállal való szembesülés nem éri váratlanul, életösztöne azonban megakadályozza abban, hogy a halál közelségét a mindennapiság szintjén is elfogadja.

A könyv ismeretében nyugodtan állíthatjuk: a novella műfaja nem „melléktermék” Balázs József művészetében. Ott a kötetben az indirekt bizonyíték: a csaknem kisregénnyé terebélyesedő címadó novella nem válik a kötet meghatározó alkotásává. Talán túl sok motívumból építkezik, melyekből egyik sem bomlik ki igazán. Mintha minden fejezete egy-egy önálló novellát kívánna. Azért is feltűnő ez, mert a többi írásban azt érezzük, hogy az írói tehetség hatalmas tartalékait elsősorban a formai és szemléletbeli megújulás kötötte le. *Kis Pintér Imre* már egy régebbi tanulmányában megállapította, hogy Balázs József műveinek eszköztelensége, a nagyfokú stilizáltság nem alkalmas nagyobb epikus forma kialakítására. Egyelőre nem is a nagyepika irányában fejlődik Balázs művésze, hanem – mint láthattuk – a novella felé tért el. Írói világa teljesebbé vált ezzel, a környezetrajz gazdagabb lett, és – különösen a második ciklusban – a modorosságtól is távol áll: nemcsak a téma, hanem a formai eszközök is újszerűek. (Szépirodalmi)

D. RÁCZ ISTVÁN

A kételkedés útjai

A prózaíró, ha valamicskét ad magára, no és ha nincs kiszolgáltatva bizonyos áldatlan körülményeknek (anyagi helyzet, időzavar, írásképtelenség stb.), novellái válogatását, gyűjteményes köteté építését, átgondolt szempontok szerint végzi – ha arra elérkezettnek látja az időt. Úgy tűnhet, Csaplár Vilmos számára a kedvező feltételek együttállása öt kötet után következett be. A hatodik – a válogatott – könyvet olvasva viszont világos, hogy a szerző nem eddigi kisprózaíró természetének teljes keresztmetszetét kívánta megmutatni. Hiszen írói világa tágabb, mint ami *A kételkedés útjai*-ban feltárul az olvasók előtt. Aki veszi magának a fáradságot, és legalább átlapozza a szerző korábbi köteteit, tapasztalhatja, hogy nem hiánytalan Csaplár-válogatást olvas. Bizonyos kihagyott novelláknak egy majdani gyűjteményben hangsúlyos szerep juthat. Eddigi munkásságából az egyik – kétségtelen: legfontosabb – vonulatot ismerhetjük meg tehát, amelyet az állandó hős, Sebestyén már-már legendás alakja rokonít. Ez a könyv viszont már az ívek összefűzése előtt is jól láthatóan létezett.

Alkotói szándékait illetően Csaplár eddig elvértve részesült abban az áldásban, amit az olvasók és a kritikusok támogató, beleérző képessége jelent, jelenthet. Sebestyénnel is csupán az utóbbi években van szerencséje. Eddig túlságosan is gyakori volt szerző és hősnének egybecsúszása, alteregó emlegetése. Már

sokkal tartalmasabbak azok az elemzések, amelyek ciklusban való gondolkodást emlegettek. Legutóbb pedig Alexa Károly megbízható regisztert készített az egyes Csaplár-kötetek között kimutatható megfelelésekről. Dérczy Péter már egy látens műről beszélt, amely mintegy egy menetközben jött létre, szinte észrevétlenül, s amelyet csak föl kell mutatni. Szerző, vagy komolyan vette a szavahihető nemzedéktársakat, vagy dolgozott benne a minden recenzióban kötelezően felmelegetett tudatossága, és az eljövendő időkben epikai szintézist megvalósító „elvitathatatlan”, „született” tehetsége (– szintén a recenziók kedvenc reménye és minősítése). Lényegében mindegy is, a kritika epiteton ornsait ez a kötet is igazolja, s még fontosabb, hogy Sebestyén után nem kell nyomoznunk, egyetlen kötetben követ-hetjük útján.

Ha *most* kérdezzük, hol, milyen terepen és mikor kanyarognak Sebestyén útjai, s választ keresünk, meglepően konkrét topográfiát találunk, nem kevésbé konkrét időt. És ha emlékezetünk érdemesnek tartja még, hogy elérjen a hetvenes évek elejéig, az akkori polémiákig, csodálkozni fogunk, miért szolgálhattak botránykőként a korai Csaplár-írások, miként voltak illethetők azzal a váddal, hogy figurái nélkülöznek minden konkrét meghatározottságot stb., stb. A korán összetartozónak tudott Sebestyén-novellák újbóli olvasata ép-

pen azzal okoz meglepetést, hogy nélyen, sűrítetten kapjuk egy nemzedék felnövekedésének, eszmélésének, kezdeti tévútjainak minden gondját – amelyek azóta a legitimitás szintjére jutottak –, velük bennük jellegzetes látószöghől a hatvanas és hetvenes éveket. A minősítésekben érzékelhető átrendeződés következménye: elmúlóban a fölény Csaplár hőseivel szemben, amely nem ritkán a szerzőre is átháramlott. Csaplár látletele az újabb évjáratokkal újratermelődő – olykor még súlyosabb, mint korábban – „problémák” nyomására új értelmet is nyer. Mondhatni, a valóság utolérte az irodalmat. Ami által ennek az irodalomnak. (hiszen nem egyedül Csaplárról van szó!) új dimenziója nyílik: a be- és megérkezetttség. A jogosultság, hogy a „mai magyar valóság” bejegyzett topográfusai immár a (jobb kategória híján) „69-es nemzedék” (Vasy Géza) tagjai is.

Csaplár persze nem látnok, csupán prózaíró: Sebestyén az egyik lehetséges válasz a mögöttünk levő, agyonelemzéssel fenyegetett két évtizedre. Nem mindent kimerítő válasz, de az egyik legtisztább artikulációjú.

Írónk határozottan a személyiség felől indult. Prózánk változási folyamatába a leghangsúlyosabb tartalmi kérdés újból, egyéni feltevésével kapcsolódott be. Hangütésében szerepe volt általános helyzetfelismerésének is, és a felkészültségének. A kérdéseit ugyanis nem kizárólag a magyar glóbusz helyi ösztönzése szerint fogalmazta meg, hanem a korszak tendenciáinak és a modern irodalom eddigi válaszainak ismeretében. Mint epikus, meszszibre tekint a múltba, semmint, hogy alapállása kizárólag prózánk kibontakozó átalakulási folyamatából lenne levezethető. Írásmódja kétségtelenül kapcsolatot mutat a felerősö-

dött önrreflexiók törekvésekkel, amint arra többen rámutattak, különösen a *Két nap, amikor összevesztünk...* című hosszú elbeszélése kapcsán. A prózapoeitikai fordulat azonban Csaplárnál szervesen nőtt ki szellemi és írói önfejlődésből, nem pedig csupán kapcsolódott az aktuális fősodorhoz. Csaplár írói felismerésének fontos eleme, hogy tágabban értelmezi az aktualitást, mint ahogyan általában szokás. A próza belső átalakulását ahhoz a folyamathoz köti, amely Dosztojevskij tájékaról eredeztethető. Alkotói szempontból közömbös, hogy ez a világirodalmi helyzetmegítélés pontosítható, árnyalható. A levonható következtetésben van a termékenyítő mozzanat: előbb volt a személyiség felfokozott önszemlélete, s erről a komplexumról leválaszthatatlan a próza reflexivitása, egyben lírizálódása. A forma tehát nem önmagától, vagy írói önkényből adódik, hanem a lényegkeresés, a központi kérdés megtalálásának és artikulációjának folyamán.

Szerzőnk persze nincs egyedül a helyzet értékelésével, de most csak a csaplári alkotófolyamat vázolását kíséreljük meg. Nemzedéktársaihoz hasonlóan kiélezett konfliktusként élte meg önnön léttelenségét egyik oldalról, és felhalmozott, elvont tudását a másik oldalról. „Korai” tanulmányai tagolt elemzésekkel, világosságukkal és programatikusságukkal tűnnek ki. Nincs itt terünk, hogy ezen tanulmányokat szembesítsük a megszületett munkákkal. Jelezni szükséges viszont, hogy más a felismerések gondolati összegrzése, és megint más azok epikus érvényesítése. Ezért Csaplárt, mint szerzőt, hamarabb tekinthetjük „késznek”, mint hősét, Sebestyént. Csaplárt sem egyszer és mindenkorra. Mindig csupán egy néhány menetütemmel hamarább, mint,

ahogy a soron következő Sebestyén-novella megszületne. Útjaik egyáltalán nem azonos dimenzióban haladnak. A szerző esetében lényegében az egyre pontosabb kérdés és az egyre konkrétabb, helyi ihletésű válaszadás menetét figyelhetjük meg. Miközben szerző és hőse úgy távolodik egymástól, ahogyan a tartósan alakzatban repülő gépek sebességet és irányt változtatnak, s kondenzcsikjuk jelzi még az együtt megtett távot, de az elkanyarodás íve is látszik már.

Lényegében ezért van időszervezte írással és idő által összehordott kötettel dolgunk. Mert – mint utaltunk már rá – nem egy tömbben írolapra szakadt művek ezek. Csaplár 1972-ben (Kortárs) még azt a vágyát fejezte ki, hogy múltja legyen. Sajátja, önmagának és hőseinek (nemzedékének) egyaránt. A hatvanas évekhez, amely éppen a következő évtized sajátosságai által vált múlttá, hozzácsaphatja az elmúlt tíz évet, valamint a távolabbi, a gyermekkor kódébe vesző dekádét. Miért ez az időhajszolás? Mert Csaplár emberképében a bensőség meglehetősen ingoványos, bizonytalan, illékony látszatbirodalomnak minősül, amelynek – művekből kihámozható programja szerint – a létrehozó, örökös befolyásoló meghatározói nélkül nincs önálló valósága. Ebből fakadhat idegenkedése a pszichologizmustól, s gyakran írásainak nehezen belelegezhető száraz levegője is. Egyben lényegi különbözőése több nemzedéktársa jelentős teljesítményétől.

Nála a bensőség (az olyannyira délelgetett bensőség!) mint üres tér jelenik meg, amely csak az idő által nyerheti el a telítettség állapotát. Miként az arc is azonosíthatatlan, összetéveszthető, felcserélhető az idővéste rovátkák nélkül. Az idő hiánya, mint az egyén történelem-

hiánya, jelenik meg, élményszerzésbe hajszolván Csaplár hőseit. Ezért az egyén önkipróbáló kalandja küzdelem a saját arc megteremtéséért, a személyiség kiépüléséért. Ám szó sincs szerves önépítésről, sőt az ehhez szükséges, nélkülözhetetlen élettechnika – társadalmi méretekben mutatkozó – hiányáról értesülünk. Csaplár Vilmos kritikái alapállása e ponton érhető tetten. A tétnélküliséget nem figurái súlytalanságából eredezteti, hanem éppen fordítva. Az elvont eszmény és a gyakorlat ellentétei közt vergődő alakjai spontánul izzadják ki a megoldásait, s ezeket Csaplár egyben a társadalom válaszaiként, lehetőségeiként mutatja be. Miközben Sebestyén és társai körében annak ábrázolását látjuk, hogy az önrombolás, önvészítés irányába csúszó életmód jellege fel sem ismerszik: egyéni szabadságnak, a személyiség tágaságának vélik a megélői. Viszont múlttal rendelkezni és reflektálni erre a múltra, önmagunkra, az a felnőtté válás állapotát jelentené. A felnőtté válás korszakában pedig a kínos jelenidejűség képzelgő átdimenzionálása, a feltöltöttség erőszakos szorgalmazása fölöslegessé válna.

Az író szempontjából nézve, jelentősnek értékelhetjük a megtett utat. De Sebestyén eljut-e valahonnan valahová? Nála alig történik elmozdulás. A novellák füzéréből azonban mégis a tapasztalás folyamataként körvonalazódik ez a csekély helyváltoztatás is. Sebestyén jól körülhatárolhatóvá vált, anélkül, hogy e művelet közben a szerző vállába ütköznék. Az *Abol a sziget kezdődik* kamaszdó fiúja a gyermekkor állandóságából, mozdulatlanságából, tagolatlan önazonosságából a kaland és tétlenség, az ön- és világelemzés, a sorjázó életkori stációk megállóin át a *Moralista történet*. . . talán titoktalanságnak nevezhető állapotáig jut.

Veszélyeztetett korszak ez, hiszen az életkori meghatározottságok kellett köd rég felszállt – bár ebben Sebestyénnek bőséges része van –, s pörén előbukkan a „valóság”. Győzelmes leleplezésnek nevezhetnénk, ami történt, pedig nem kegyelmi állapot ez sem. Kiindulópontja lehet újabb kapkodássorozatoknak is. Amiként a helyrehozhatatlan torzulások iránya helyett saját út kikövezése is elképzelhető – elméletileg.

Sebestyén történetei tehát folytathatók. A *hogyan?* csak részben múlik Csaplár Vilmoson. A kötetet záró írással jelzi a maga irányát és hajlandóságát. A *Csikósok és Kreutzok* a novellafüzér végén már példázza korán tudatosodott írói igényét: „Számomra lezárult az egyhősű moralizálás időszaka (...) Csakis az egymást keresztező, egymást vonzó és taszító hősök kapcsolatai adhatják azt a sok lapú prizmat, amellyel a világ megmutatható.” (Kortárs, 1972/12.). A záró írással nem csupán Sebestyéntől veszünk búcsút, hanem Csaplár távollatairól is jelzést kapunk, a két vonatkozás pedig összefonódik. Ebben az írásban Sebestyén kurta időre, epizodistaként van jelen, mintegy véletlenül. Viszont a közeg, amelyben megjelenik, Sebestyén jelenbe fagyottságánál sokkal tágabb. Hősünk futó találkozása a névtelennek történelmi menctelésével, öszszvetetésre ad alkalmat. Miként Sebestyénnek, nekik is megvan a maguk világmagyarázata, amely az önkérésükkel együtt megmarad a

részlegesség szintjén – ahogyan Sebestyéné is. A fölnagyított hős visszaaplikálódik származtatási környezetébe. A Csikósok és Kreutzok mély iróniával élénk állított élete Sebestyén (gyakran drámaira hangolt) *esetét* jellegében más keretbe helyezi. Az iróniát pedig mindenképpen a szerző szemléleti érlelődéseként kell üdvözölnünk.

Míg Csaplár idáig jutott, nem csupán írói eszköztárának folyamatos gyarapítását figyelhettük meg. Amikor új és új közelítésmódokat, eljárásokat próbált ki, mintha menekülésszerűen tette volna. Menekülés a megformálás elkopott, bevett normáitól, egyben szorongás attól, hogy megfeneklik a saját konvenciójában. Kétélű dolog tehát Csaplár írói felkészültségének emlegetése. A mesterségbeli színes mozaikok részlegességet, kudarcot is jelentenek olykor. Kötetének belső szervessége mindezt elfedni látszik, és a feloldás lehetősége a regény felé mutat. Csaplár és nemzedéke feltehetőleg nem térhet ki a regényfeladat elől; megírni a hatvanas, hetvenes éveket, annak is egy speciális szeletét – az emberi történesnek azt a változatát, amelyet kelet-európai kísérletnek nevezünk, s amelybe immáron belenöttek. Talán megkockáztatható, hogy erre a feladatra a megújított, átértelmezett fejlődésregény műfaja lesz majd alkalmas. Amely felé Csaplár Sebestyén-ciklusa is mutat. (*Magvető*)

LACZKÓ PÁL

A SZÉCSÉNYI PSYCHÉ

Ferenczy Teréz: Minden versei

Praznovszky Mihály szép és gondos bevezetőjében a múlt század „irodalmi aprószenetjéi” közé sorolja Ferenczy Terézt. Találó és időtálló meghatározás ez, s jóval többet mond a megszokott, eredendően lekicsinylő színezetű „kisebb költő” (poeta/poetessa minor) fogalomnál. Hiszen – ha jól meggondoljuk – az irodalomban, s azon belül különösen a költészetben, az „aprók”, a kevésbé ismertek az igazi „szentek”, hiszen mindennapos alkotói pokoljárásukért sem a hírnév, sem az anyagi siker, de még a halhatatlanság tudata sem nyújt kárpótlást. Mindez természetesen csak az igazi poétákra, nem a dilettánsokra vonatkozik.

Így az 1823. december 27-én Rimaszombatban született Ferenczy Terézre is, aki 1853. május 22-i öngyilkosságával lezárult rövid életében költőhöz méltóan viaskodott a maga XIX. századi kisvárosi viszonyok közé szorított *duendéjével*. Nem véletlenül jutott eszembe ez a lorcai kifejezés; a fiatal szécsényi költőnő megszállottsága olykor a másik költőre, *Szent Terézre*, az avilaira emlékeztet.

Magyarra fordítva: a halál angyalával küzdött, aki egy személyben a költészet nemtője is. Ezt tanúsítják a 48-as honvédtiszt-testvért sirató gyászdalok (*Ó, ne kérdjé-*

tek... Testvéri emlék, Apám...) éppúgy, mint a német romantikán edzett, rémregénymotívumokkal átszótt szerelmes verseiben. (*A megölt kigyó, A visegrádi bölg, Jutok-e eszedbe?*) Vannak, hogyne volnának banális pillanatai a költői tetszhalálból ez idáig mindössze kétszer, az 1854-es kiadású *Téli csillagok* című könyvecskében, illetve a *Három veréb, hat szemmel* című antológiában feltámasztott Ferenczy Teréznek. Mégsem a késői elégtételadás vágya, vagy a nem-béli szolidaritás vezetett, amikor a „szécsényi Psyché”-nek neveztem őt. Néhány verséből, pontosabban, csaknem minden versének – s ezzel harminc-egynéhány költeményről lévén mindössze szó, nem mondtam túl sokat – néhány sorából egy torzón maradt jelentős költészet hangja érződik.

A kötetkezdő Vezérhang első két sora például azonnal ismerős visszhangra lel a XX. századi olvasó szívében: „Ha elvennétek fájdalmamat, / Az életre több semmi nem marad.” (Ferenczy Teréz: *Vezérhang*) „Szeretnem kell gondolataimat, / minthogy belőle egyéb nem maradt.” (*Szabó Lőrinc: Egyéb nem*) Hasonlóan kulcsfontosságú, még, ha a címzett mai szemmel nézve méltatlan is a költőnő lelkesedésére, az a vers is, amit egyik

pártfogójához *Lisznyay Kálmán*hoz írt: „Egy hang tőled: – és a jég-szív / Túlvilági lángra kél.” (*Lisznyay Kálmán emlékkönyvébe*) Ezt a verset az értheti meg igazán, aki vidéki süldőlány-költőként repesve tudott örülni egy-egy valódi, vagy vélt irodalmi nagyság fővárosból érkezett válaszának.

Ferenczy Teréz weöresi értelem-ben „legpsychéibb” verse a már említett *A visegrádi hölgy*, amely személyes sorsának egyik tragédiáját, a „bukott lány”-ra váró gyötrelmeket rajzolja elénk, természetesen allegorikus formában.

Egyéniségében különösen vonzó, hogy a nőies, minden korai szűfrazsettségtől mentes érzelmvilág bámulatos önismerettel és küldetés-tudattal párosul.

Visszatérve kiindulási pontunk-hoz: minden „kisebbségi költő” kategóriába tuzskolt, vagy okkal-joggal odautalt íróember / asszony számára tanulságokkal szolgál *Nem vagyok én nap...* című verse: „Nem vagyok én nap, se hold, ... (..) Egy

szörnyű éjszakának, / S az elborult pusztának / Már, amilyen, olyan, – / Mégis fénye vagyok.” Ugyanez az alapgondolata az 1852. *Végestéjének* is – valami szerény nyomát hagyni annak, hogy itt élt, írt, dolgozott ezen a földön: „És mindön haldoklom / Adja egy tekintet: / hagyok-e a földön / Reményt és életet.” Hogy Ferenczy Teréz valóban „reményt és életet” hagyhatott ránk, hosszú magány és „kérszéletű” ragyogás után, az most, halálának 130. esztendejében, Nógrád megye dolgozóinak és szellemi erőinek érdeme. Tisztelet és megbecsülés mindazoknak – KISZ-fiataloknak, szocialista brigádoknak és a helyi irodalomtörténet ismerőinek –, akik az értékmentés munkáját magukra vállalták.

Érdeklődéssel várjuk a sorozat további, országos visszhangra is joggal számító köteteit. (*Nógrádi irodalmi ritkaságok I., Salgótarján.*)

PETRŐCZI ÉVA

Űrhajónk rózsablaka

AZ ÚJABB SZÍNIELŐADÁSOK SZEREPE A TRAGÉDIA
MAI ÉRTELMEZÉSÉBEN

(*Dráma és színház*) A színjátszás több ezer éves történetét végigkísérő egyik felfogás szerint a teátrum nem egyéb, mint az irodalom, közelebbről a drámai műnem kiszolgálására teremtett művészeti ág. Ez az „*ancilla*”-elmélet rejlik a máig is jelenvaló nézet mögött, ez mondathatja, hogy a színházi előadás az írott szöveghez képest másodrendű, hiszen annak *interpretálója* csupán. E nézet, bizonyos részigazságai ellenére is, könnyen cáfolható, hiszen például a vásári színjátszás, a *commedia dell'arte*, vagy – nagyot ugorva – az elidegenítő effektusokkal élő színház mit sem érne a replikák pusztá, alázatos tolmácsolásával. Szerencsére – és természetesen – a színházművészet, különösen a XIX., majd még inkább a XX. században mind jobban kitört abból a szekunder helyzetből, amit a nem irodalomcentrikus esztétikai rendszerek korábban sem akartak ráerőltetni, az irodalomközpontúak viszont igencsak.

Ma egyre nagyobb tért nyer az a szemlélet, amely nem függő viszonyt – de szabad szövetséget, *kölcsönös kapcsolatot* lát drámairodalom és színház között. Az évezredek hagyományokra és a gazdag modern vívmányokra támaszkodva ez a művészeti ág végérvényesen öntörvényűvé emelte magát. Furcsa és sajnálatos módon azonban épp az irodalomtudomány, az irodalmi műelemzés hajlandó legkevésbé tudomásul venni ezt, pozícióvesztésnek, sőt akár szentségtörésnek ítélve a színház szöveggel szembeni – pontosabban: épp a szövegért való! – autonómiáját. Konkrét eseteket, darabok úgymond „meggyalázását” említeni ezúttal fölösleges lenne, ám tárgyunkról, Az *ember tragédiájáról* szólva, nem hallgatható el: legkiválóbb irodalomtörténészeink közül is sokan tiltakoztak, amiért a *Paál István* rendezte szolnoki előadás el merészelt hagyni a nevezetes zárósort és *Jeles András* gyermekszereplőkkel forgatott *Tragédia*-filmje *látatlanban* is a legingerültebb vádaskodásra, adminisztratív tiltó eszközök óhajtására ragadtatott kitűnő szakembereket. Sajátságos módon a Paál-féle produkcióval kapcsolatban a hetvenéves-örökifjú – szellemiségében fiatal – *Czimer József*, a legtekintélyesebb magyar dramaturg is szükségesnek tartotta kifejtetni, miért nem fogadhatja el a módosítást (holott más műveken ő maga végezte a legradikálisabb metszéseket).

A teljes jelenségkör itt nem részletezhetem, de gondolatmenetem hátterül föl kellett villantanom. Ma az a helyzet, hogy miközben a színház művészei – elsősorban persze a rendezők – egy-egy dráma színreállításakor (tisztességes munka esetében) szinte filológusi alaposággal merülnek el a mű irodalomtörténeti elemzéseiben (így tették ezt valamennyien a Madách Imre remekével újabban foglalkozók), addig az irodalomtudomány, a műelemzés egyszerűen nem hajlandó észrevenni, fölhasználni azokat az eredményeket, amelyekre a különféle előadások jutnak. Pedig, meggyőződésem,

egy dráma történetéhez az előadások története szervesen hozzátartozik, és bizonyos tekintetben a rendező – de akár a színész, a tervező is – „irodalmár”, akinek maradandó érvényű szava lehet a darab analízisében; aki művészi munkájával jelentékenyen segíthet vitás kérdések tisztázásában. Nagy kár, ha az előadásokkal együtt újdonságaik is feledésbe merülnek. Sajnos, ma ezt tapasztaljuk. Maradva a *Tragédiánál*: a szípen gyarapodó szakirodalom legszínvonalasabb, legújabb tanulmányai, kötetci sem „kérdezik meg” egy-egy vitás pontban a színházat. *Sötér István* például alapvető, 1969-es összefoglalásában (*Alom a történelemtől*) így ír: „Madách sokkal kevésbé drámai, mint inkább költői remeklésekkel szolgál a *Tragédiában*. Ezeknek a remekléseknek alkalmát a dráma konfliktusai helyett az eszmék konfliktusai, a kritikai szembeállítás alkalmai hozzák el” –, s ezzel akarva-akaratlanul is tovább örökíti *Lukács Györgynek A modern dráma fejlődésének története* lapjain 1907-ben papírra vetett (már nem előzmények nélküli), kanonizálódott megállapítását: „...gondolatai gondolatok maradtak, nem váltak tettekké, nem lettek drámaiakká. Az ember tragédiájában művésziileg külön van gondolat és megérzékítése. Minden megtörténés jelképez, illusztrál valami világhistóriai, vagy kozmológiai gondolatot, de nem olvad fel benne egészen, külön marad. Minden jelenet szép, allegorikus kifejezése egy mély gondolatnak de a gondolatok drámai kifejezésének egyetlen útja: a szimbolikus.”

Minden színházi bemutató: polémia ezzel a felfogással. S ha nem is mindig – vagy nem mindig teljesen – került ki győztesként a színház a drámával a drámáért vívott küzdelemből, színszerűségének egyértelmű – és sokszoros, sokféle – bizonyításával nem maradt adós. „A történelmi illusztrációból valódi dráma lett” – állapíthatták meg például az 1979-es minszki premier kritikái. A hazai előadások közül – az utóbbi egy-két évtizedre gondolva – *Major Tamás*, *Szinetár Miklós*, *Paál István*, legfrissebben *Ruszt József* rendezésének egyes reveláló elemeire utalhatunk legfőképp. Az alábbi vázlatban azt kísérel meg bizonyítani, hogy a színrevitelek tanulságai a jövőben az irodalomtörténész, a literatura érdeklődő bűvara számára sem nélkülözhetők. Természetesen nem valamiféle irodalomtudomány-ellenesség, vagy a színház melletti elfogultság vezet. Ezért hát alaptételként fogadom el, hogy az eddigi kutatás számos kérdést megnyugtatóan tisztázott, és – többek között – *Arany János*, *Erdélyi János*, *Szász Károly*, *Alexander Bernát*, *Palágyi Menyhért*, *Babits Mihály*, *Riedl Frigyes*, *Waldapfel József*, *Hermann István*, *Lukács György*, *Sötér István*, *Mezei József* írásaira, könyveire – megfelelő kritikával bár – bátran támaszkodhat az elemző: de olyan súlyosan ellentmondásos véleményeket sem hagyhat tekintet nélkül, mint amilyen mondjuk *Révai József Tragédia*-képe. Alaptételként fogadom el, hogy Madách művében a veszített szabadságharc utáni magyar valóság liberális nemesi szemlélete kap hangot, de azt is, hogy – újra Sötér szavával – az író „teljes egységben fogja föl a nemzetet és az emberiséget. A nemzeti sors az emberiség sorsa miatt érdekli – az emberiség sorsában pedig a nemzeti sors megoldását is várja.” Magam is problematikusként ítélem a tömegek ábrázolását, a szereplőpárok egyes viszonyainak olykori tisztázatlanságait, a determinizmus és szabad akarat fölfogását – és így tovább, egészen az „optimizmus, vagy pesszimizmus?” vitapontjáig. A színházi bemutatók néhány tanulságát abban a reményben idézem, hogy a színpadi reflektorok sugara új fényben is láttathatja mindezt.

(Az Úr: Hang – vagy személy?) Az ember tragédiája színrevitelének egyik, s talán legelső kardinális kérdése: megjelenjen-e testi valójában az Úr, vagy sem? A döntés dramaturgiai és színpadi következményei igen nagy horderejűek. Ha csak a Hang hallik, nyomasztó a misztikum érzete, ránk nehezedik a transzcendens szféra, s cleve eldöntött az ember fogvatartottsága – hiszen az Atyaistennek még akár a jósága, szeretete, biztatása is fogvatartó. Ha Isten és Ember – az Úr és Ádám között nem jöhet létre az egyenrangúság, a „küzdj” és bízva bizzál!” bármilyen fölemelő elzengése ellenére is eredendően pesszimista a mű, mert az ember önmagán kívül valaki másnak is tartozik elszámolnivalóval, s így az út és a megítéltetés is többé-kevésbé kívül esik jogkörén. Ebbe a múlt század második felének embere, vagy a valláserkölcsi felfogás híve belenyugodhat – a XX. század és különösen a század- és ezredvég azonban egyre kevésbé. Mégis, felemás törekvések ritka példáját nem számítva, az 1883. szeptember 21-i, Paulay Ede rendezte ősbemutatótól kezdve, mintegy kilencven éven át az volt a színpadi gyakorlat, hogy az Urat hangja képviselte. Az újabb előadások zömében az Úr mint (gyakorta nagyon is hangsúlyozott, hétköznapi) emberi személy jelenik meg – de akadnak ellenpéldák is. Vámos László centenáris, nemzeti színházi rendezése, híven az egész produkció muzeális történeti jellegéhez, ezt a formát választja. Kevésbé meggyőzően, a szegedi szabadterréről „átköltöztetve”. Ami ott, a hatalmas templom előtt viszonylag jó lehetett, (mivel az épület mintegy meg is testesíthette az Urat), nem jó itt; ráadásul illúzióromboló s következetlen, hogy a Hangot „játszó” színész civil ruhában meg is hajol befejezőskor.

Mit eredményez az Úr fizikai jelenléte, embersége? Minden konfliktus egyetlen körbe: a földi körbe utalódik, emberek közötti konfliktussá lesz. Az istenit máris fölérendeltnek, az emberit alárendeltnek látjuk, Lucifer a kettő között, mondhatni, „ingázva” helyezkedik el. Ez a viszonytípus nem változhatatlan – ellenkezőleg: a látható (így demitizált) „szövegséges” és „ellenfél”, az Úr testi valójában fölvállalható küzdőtárs. A humanizálódás folyamata játszódik le megjelenése által, s ez a másfajta, egészében emberi kapcsolatforma az optimisztikus kifejtetnek kedvez. Noha a *Tragédiát* „filozófiai költeményként”, (tehát általában semmi esetre sem színpadra szánt-remélt drámaként) olvasó irodalmárok erre lényegében semmi figyelmet nem fordítottak, Madách mintha *ösztönösen* megérezte volna az Úr fizikai jelenlétének szükségességét. „Az Úr dicstől környezetten trónján” írja, s ezt *instrukciónak* is olvashatjuk. Amikor a XV. színben az Úr „dicsőülten, angyaloktól környezve” lép elő ismét, Madách persze, szükségképp a mindenhatóságra teszi a hangsúlyt. Bármely színpadi megvalósítás azonban a valóságos Úrral új rendet teremt: ember embert nem fogad – nem fogadhat, ne fogadjon – el mindenhatónak. A vallásos világnép viszszahúzódtával a szín fantasztikus monumentalitása egyébként is enyhül, s mindinkább csak a fenség, méltóság marad belőle (vagy az sem).

A szintén nem az emberi nemből való Lucifer (és az angyalok) színrelépte különben is majdhogynem kizárólagos érvénnyel diktálja az Úr színreléptét. A már eddig is számos színpadi megvalósítás közül itt csak két alaptípusra célunk. Egyik az *Atyaisten-felfogás*: az *öreg Úr*. Ruszt József 1983-as zalaegerszegi premierje jovialis öregurat mutat, afféle mesemondó falusi plébánost, aki ereje fogytán, de az álmatag álorca mögött is bölcsesége teljében vonja magához teremtményeit. Mennyországából (az alig emelt, csúf dobogóról) lebaktat hozzájuk; nem gyönyörködik művében, a vilá-

ban, de csöndesen, önironikusan elfogadtatja: ez van, így van. – A másik típus az Ádammal (vagy Ádammal és Luciferrel is) egykorú fiatalember-Úr. Több előadásban ő lép a teljhatalommal bíró agg zsarnok, vagy jószágos öreg helyébe. Ezáltal nemcsak Ádám és Lucifer lehetnek – ahogy ezt a szakirodalom többször fölfejtette – „egymás énjei”: az Úr is részese lesz az Ember (a Férfi) megkétszerező-megháromszorozó történelmi tudathasadásának –, ha pesszimisták vagyunk; illetve a históriára rácsodálkozó, próbákat vállaló Ember alkati, tudati, pszichikai polifóniájának, sokszínűségének –, ha optimisták vagyunk.

(*Ádám, h á n y v a g y ?*) A kérdés korántsem olyan egyszerű, mint hihetnénk. Lucifer Ádám álماكént jeleníti meg a történelmet és a vélt jövőt, ha tehát a színpad ragaszkodik az álmodóhoz és az álmodotthoz is, akkor *két* Ádámra és *két* Évára van szüksége. Rossz esetben ez ügyetlen szerepkettőzés, amint most a Nemzetiben is látható: az elalvó emberpár helyébe statiszták másznak, ők az álmodók, az „igazi” Ádám és Éva pedig Egyiptomnak veszi útját.

Ettől a zavaró, de elhanyagolható negatívumtól függetlenül is fölvetődik a kérdés: egyetlen személy-e a szerepeket próbálgató Ádám? Különösen az ún. „álom az álomban”: a Kepler-önmagát álmodó Ádám Danton-álma élezi ki a dolgot. A válasz egyfelől nyilvánvaló: Ádám – egy, mert csakis az emberiség egyetlen reprezentánsát érő tapasztalatsorozatot fogadhatjuk el általános érvényűnek. Csakis az egy szempontú, egy nézőpontú megismerést: a mindenkit képviselő és megtestesítő *ego* útját. Tudta ezt Ruszt József is, ezért Zalaegerszegen a szokáshoz híven egy színészt visz színről-színre Ádámként. De mellette, négy másik színész megjelenítésében, mindig van egy-egy „második Ádám” is. Egyszerűbben szólva: Ádámot és szerepeit szétválasztja. Ádám mindvégig Ádám marad, a Paradicsomból épp kiűzetett kalandra induló – és önmagát nézi, látja később mindig más alakban. Zseniális dramaturgiai megoldás, még ha nem teljesen végigvitt is! Ádám így osztatlan, változatlan önmaga lehet, és kívül kerülve a színek szituációin, önmagával is szóba állhat. A rendező „kettejük” közt úgy osztja meg a szöveget, hogy a kétely, a vita, a meditáció hangjai (vagyis az elvi-filozófiai igényű részek) az „alap-Ádámnak” jutnak, a konkrét szituációhoz tartozó szavak, mondatok az álmodott Ádámnak. Míg Ádám egyébként csak Luciferrel, ritkábban Évával, kiváltképp az Úrral perlekedhet, itt önnön magával is, s a kettéválasztás, kettéosztás eredményeként elbukó, kudarcot valló énje alkalminak tetszik, továbbszárguló énje viszont öröknek. Ruszt előadása távolról sem diadalo hangoltságú, de ezzel a minden erőltetés nélküli megoldással – mely, mint a „nagy ötletek” szinte mindig, kézenfekvően egyszerű – a *Tragédia* távlattudatát, a kudarcok ellenére is egyértelműen ható fejlődéstendenciáját erősíti, növeli meg. Az ötlet buktatója egyfelől az, hogy – bár így lenne logikus – Éva nem változik. Ez persze. Madách szövegének buktatója, ellentmondása is. Tudvalevő, hogy Lucifer Ádámra és Évára is álmot bocsát, a „nagy álmot”, a történelmet azonban csak Ádám álmondja. További gond a zalaegerszegi előadásban, hogy az első prágai szín Keplerje, (aki „második Ádám”), a párizsi színbe az „alap-Ádámot” álmodja (mészároslegény-öltözőkű) Dantonként. Vajon az dominál-e itt, hogy e forradalmi csúcsponton föltétlenül „igazi” Ádámunknak kell állnia? Vagy egy másik – itt már *barmadiknak* számító! – Ádám túlzás lett volna? Akár így, akár úgy, igaza volt a kritikusnak, aki általá-

ban kitörő lelkesedéssel fogadta a szokatlan megoldást, de a következetlenségeket is észlelve rögzítette: néha „kicsit sok az Ádámokból”.

Ruszt szuverén eljárása nemcsak pompás, eredeti ötlet, de közvetve arra az igényre is rámutat, hogy mind árnyaltabban kívánjuk látni a *Tragédia* főalakjait. A nagyobb figyelem a kezdetektől fogva a mindig vonzó diabolikus alak, Lucifer felé irányult. Legtöbbször ő került előtérbe, az *advocatus diaboli*: az ördög, mint a saját ügyének védője. Ádám, a hősosz iránt – mint általában a nagy hősök iránt – fogyatkozó érdeklődéssel viseltetett színház és publikum, összhangban azzal az (igaz, vagy nem igaz?) fölismeréssel: századunk végén nincsenek – mintha nem is lettek volna – a szó klasszikus értelmében értett hősök. A főtebb vázolt színházi megoldás, sajátlagos szereposztás el is fogadja, el is utasítja a „höstelenséget”.

(Éva) Az első asszony figurája a *Tragédia* szinte mindenki által és szinte mindig leghálátlanabbnak tartott szerepe. Éva jelzői – „örök”, „termékeny”, „egyszerre nemes és nemtelen” stb. – konvencionálisak, ezért most el is hagyhatók. Az újabb értelmezések is ezzel az alakkal szemben tanácsalannak leginkább. Nem a színésznők hibájáról: a koncepció ingatagságáról van szó. Ezért szükséges röviden jelezni, hogy *Borisz Lucenko* 1979-es minszki rendezésében – ahogy arról *Alekszandr Gerskovics* tudósított – „a színházi mese főhőse Éva lett, aki nemcsak az emberiség őspanya, hanem minden emberi tett és kezdeményezés elindítója: ő az, aki elsőként harap a tudás tiltott gyümölcsébe, rábírja Ádámot az Isten ellen vívott harcra, kényszeríti, hogy kövesse a tagadás szellemét, Lucifert. . . Nem szűnik meg kimeríthetetlen kíváncsisága, érdeklődése az élet iránt: életrevalósága és feltétlen életszeretete.” Ha a gyümölcs megízlelésének bátorságát az égi tűz ellopásával állítjuk párhuzamba (jogosan, hisz mindkétszer az isten(ek) elleni lázadásról van szó), akkor igazán szembetűnő, hogy a „prométheuszi ember” itt – nő! Lucenko víziója – mely egy vendégszereplés alkalmával Budapesten is megtekinthető volt – szintén úgy találja, hogy a „hősi” elem, mit Ádám hivatott képviselni, kihalt világunkból, vagy legalábbis ma nincs jelen. Helyébe Éva – anyaságából táplálkozó – szilárdsága, érzelmi biztonsága lép. Ádám történelmi szerepváltása: identitáshánying: identitás nélkül nincs hős. Éva életovábbadó szerepe: önazonosság. Feminin hősiesség.

(*Lucifer kalapja*) A *Tragédia* legizgalmasabbnak tartott, legtöbbet analizált, boncolt szereplője. Érdekes módon a figura sokáig volt uniformizáltságát, mintha új egyenruha váltaná föl. Korábban legtöbbnyire ördöggént lépett föl, mint a fausti Mephisto rokona. Mára a leghétköznapibb, legemberibb alakot ölti, és a talán legjellemzőbb emberi létezését fejezi ki: a kételkedést, a bizonytalanságot. Nem annyira a tagadást tehát. Kontradikciója nem bukásra ítélt, emberellenes lázadás, hanem józanul okfejtő, az emberért való létvizsgálat. Lucifer rezonőr volt és rezonőr maradt – de a lehető legközelebb jött hozzánk: Ádámnál, Évánál is közelebb. Madách Imre Ádámot tekintette az emberiség megtestesítőjének (Évával az oldalán), Lucifer az „ellenjátékos” volt; s ha „másik én”, akkor így az. A ma színháza arra hajlik, hogy Luciferben – a *fényhozóban* – sejtse az embert, és Ádám lesz a „másik én”.

Az új Luciferek alapvonása a hangsúlyozott köznapiság. Újra a minszkiek előadásáról szólva: garbópulóveres, kopott farmert viselő, szakállas kortárs-értelmiségi jelent meg a színpadon. Ebbe az irányba vitte a figurát Szi-

netár Miklós is Szegeden, 1976-ban. Paál István Szolnokon hasonlóképp, Lengyel György a Madáchban ugyancsak (bár az utóbbi két előadásban a stilizált öltözék „öröknek” hagyta az alakokat, nem konkretizálta a cselekményidőt). Ruszt József Lucifer majdhogynem rosszul öltözött, gyűrött, ballonkabátos alak, szemébe húzott puhakalappal – mintha *Humphrey Bogart* lépne ki a negyvenes, vagy *Yves Montand* az ötvenes évek elejének esős filmjeiből, úgy jár-kezel zsebredugott kézzel *Gábor Miklós* is. A Madáchnál még kétségbevonhatatlan Ádám–Lucifer „egyensúly” megbomlását, az újabb színpadi megjelenítések szinte kizárólagos Lucifer-centrikusságát az is jelzi, hogy kivétel nélkül ez a szereposztások legerősebb, leghatásosabb, legmaradandóbb pontja. Nyilván nem csupán arról van szó, hogy mindig a Lucifert játszó színész a legjelesebb. A rendezői munkába átszűrődő világgözerzet kedvez Lucifernek (akihez a legjobban kivitelezett előadásokban azért *vagy* Ádám, *vagy* Éva, *vagy* az Úr hozzá magasodik a játékban. Sajátságos titka – titka? – a műnek, hogy az emlékezet és a kritikai irodalom nem őriz olyan produkciót, amelyben mind a hárman – vagy mind a négyen – egyként feladatuk magaslatán álltak volna. Ez a látszólagosan csak színházi kérdés azt jelzi: a *Tragédia* szereplőviszonyainak mérhetetlen gazdagsága, összetettsége mellett a viszonyoknak a szövegben rejlő bizonyos ellentmondásosságával, alkalmankénti „kioltó” hatásával is számolni kell).

(*A kulcsjelentőségű színek*) Az ember tragédiájának mindenkori jelenideje, az olvasás, értelmezés, eljátszás pillanata mindig más és más színnek adhat különös fontosságot. Mindig annak, amellyel valamely okból épp leginkább kerül szinkronba az olvasó, a néző kora. Így nőtt meg régebben nemegyszer – Hont Ferenc 1933-as szegedi, szabadtéri rendezésében is – a forradalmas párizsi szín funkciója. Mindent egybevetve azonban, mára a történeti színnek Párizsig tartó sora, sőt, maga a párizsi szín is kevesebb figyelmet vonz, s a londoni, a falansztert ábrázoló és az úrbeli képek kerültek kulcspozícióba. Szükségképp, hiszen – az értelmezéstől függően – ezek egyike vagy másika (sőt, akár közülük kettő, vagy három együtt), fogható fel a *történelmi mának*. 1937-ben már Németh Antal a világháború előtti, 1910-körüli években játszatta a londoni színt az 1860-as idők helyett: a kapitalizmus helyett az imperializmust ábrázolta. Az újabb rendezések a londoni vásári forgatag haláltáncvizióját mind jobban összefüggésbe hozzák a fejlődő szocialista társadalom egyes erkölcsi, gazdasági problémáival. *Iglódi István* és *Szigeti Károly* 1974-es, a Huszonötödik Színházban előadott *M-A-D-A-C-H* című (a címben is kifejezetten analitikus szándékú) kompozíciója *csak a londoni színt* mutatta be a *Tragédia* egészének képviselőjében, egy-egy, más jelenetekből vett mondattal megtoldva. „E törpe korban így kell lelkesülni?” – a kérdőre fordított sort szánta szemnyitogatóul, lelkiismeret-ébresztőül ez a kamarajáték. A minszkiek sokat idézett, kitűnő produkciójában – ahogy Szűcs Miklós megfogalmazta – „a legkidolgozottabb és leghatásosabb kép éppen Madách kora: a londoni szín. Itt funkcionál igazán a díszlet is. Két, malomkerékre emlékeztető díszletelem összepréseli, közös sírba darálja az embereket.” Ez bizony nemcsak Madách kora: London kapitalizmus-kritikáját a modern szemlélet általában a túltechnikizált társadalom kritikájába fordította át. A londoni szín: a *Tragédia* egyik lehetséges jelenideje. (Rusztnál: passióparódia, az élet elől az alkoholba menekülő tucatemberék részeg öklendezése. Paálnál: rideg temetési szertartás. Vámosnál: inkább csak színes kavalkád.) Akadt olyan felfogás is, amely

nem értett egyet ezzel az erősen bíráló tendenciával. Groznijban, 1979-ben *Mihail Szolcajev* anakronisztikusnak találta a London-képet, idejétmúltnak és torzultnak a kapitalizmus elleni vádbeszédet, s a szín teljes elhagyásával a Falansztert úsztatta rá (a második prágai szint ugyancsak kihúzva!) a forradalmi Párizs képére.

A Falanszter: a másik lehetséges jelenidő. Ruszt attól sem riad vissza, hogy a színpad túll előfüggönyre ekkor egy lakótelep fényképét vetítse. Madáchtól – főleg Erdélyitől – már korábban is éles bírálat érte a Falanszterben adott negatív szocializmusvíziója miatt, s e vád alól teljes felmentést későbbi monográfusaitól sem kapott. Am ahogy a London-kép ma már nem egyértelműen a kapitalizmust jelenti, úgy a Falansztert sem (utópikus, vagy nem utópikus) szocializmusnak értjük. A – legalábbis egyes kontinenseken és egyes országokban, társadalmakban – túlérett XX. századi civilizáció egyéniségellenes megnyilvánulásait tárja föl mindinkább ez a szín: az embert fizikailag és morálisan, akaratilag és érzelmileg is kikezdő, kényszerűen uniformizált életformát. A különbözőségükben is egymásra hasonlító Falanszter-képekből egyet emeljük ki: Ruszt tudósa ebben a színben, míg a messziről jött vándoroknak, Ádámnak és Lucifernek magyaráz, a londoni színből itt feledett snapszos poharakat szedi össze, maradék tartalmukat töltögeti egybe. E neveléses módon keres bódulatot – ő, aki pedig az élet titka megfejtését reméli, hirdeti. Talán az újabb Falanszter-megjelentésekben nyilvánul meg leginkább, hogy a *Tragédia* „kinötte” azokat a keletkezése korához kötött, s így közvetlenebb tartalmakat, amelyek sorába például a szocializmus-dezillúzió is tartozott Madáchnál – feltöltődött viszont olyan új jelentésekkel, miket az író aligha sejtethetett, a nagy mű zseniális rendjében mintegy lappangva mégis megérezkített.

Az *ember tragédiája* egyik legradikálisabb (nem elsősorban a rövidítésben megnyilvánuló) átértelmezése Paál István nevéhez, a szolnoki előadás-hoz fűződik. Szinte csak mellékesen megoldotta az egyik legfontosabb színi kérdést, a színek folyamatosságának problémáját: a képek logikusan simulnak, folytak egymásba a *bétszereplős kamarajátékban*. A kiemelt fontosságúvá lett Őr-képben egyszerre volt képes megmutatni az emberi lét fölemelő nagyszerűségét és kétségbejítő korlátait – azaz, a legkorszerűbbnek ítéltető, polifon *Tragédia*-felfogást nyújtotta. A XIII. színben a Föld szellemének csak a feje látszott ki a padozatból, mintha egyes abszurd drámák szánnivaló hőseinek mintájára állig betemetkezett volna – nem a szemétkébe, szennybe, homokba, ürülékbe, *csak a glóbuszba*. Eközben Ádám és Lucifer fenn a magasban, a csarnokszerűen kiképzett, matt színű, lépcsőzetes – templomra is emlékeztető – építmény legfelső platóján ültek, a díszlet egyetlen, gyönyörű fényforrása, a mértani környezetébe mérművével be is illeszkedő, s abból szépségével ki is ütő rózsablak előtt. Ők mintegy trónuson ültek a sugárzó fénynyalábtól ölelve: mintha repülőgépen, sőt űrhajóban száguldanának. Vibrált, szaggatott ez a hatalmas színpadi feszítáv: az űrbe kilépő, a lenti sártól szabadulni ugyanakkor mégsem tudó mai ember esélyei, dilemmái fogalmazódtak meg benne. S az évezredek óta virágzó-világló rózsablakban a múlt, az űrrakétaképzetben a jövő is szimbolizálódott. A fordulóponthelyzet, a választásszituáció – az elmúlt és eljövendő között voltaképp mindig csak pillanatnyi: késélnyi jelen. Az emberiség kettes-útja: fölröpülni, kitörni – vagy lesüllyedni, belehalni. Az abszurd drámákra – főleg a Paál rendezői fantáziáját sokat foglalkoztató Beckettre – való utalás nem volt véletlen. Paál István azért hagyta el az utolsó sort (amely a

legtöbb elemző szerint nem kellően szerves része, következménye a mű egészének), mert mint XIX. századi abszurdot fogta föl a *Tragédiát!* Olyan alkotásnak, amelyben a reménytelenség komor szólama zendül meg, ha csupán a cselekménymenetet nézzük – de a rendíthetetlen morális tartás szépséges éneke, ha a cselekménymenethez való viszonyra, a mindig újakezdésre, s a kudarcok viselésének méltóságára figyelünk. Az abszurd jelentősége épp abban áll, hogy míg végleges pusztulást mutat, etikailag épp ez ellen lázít. Paál rendezésének záróképében a mindig új útra hívó Lucifer hiába akarta fölrángatni a földről a kereszt alakban elzuhant, agyonfáradt Ádámot és Évát. De ez a kétségbeesett igyekezet fölért a „Küzdj’ és bízza bizzál!” intelmével.

(*Tér és tömeg*) A mű színpadi pályáján az egyszerűsödés jellemzi a játék keretét. A revüszzerűséget vállaló előadások (így Vámos László rendezései) is egyre puritánabbak. Ez a folyamat törvényszerűen a dráma dekontretizálódásához, gondolatosságának általánosabb érvényű hangsúlyozásához vezet. A színház történésekre váró feladat annak mélyebb clemzése, miért lett mind uralkodóbb az ún. mejerholdi színpad a *Tragédia* tereként.

Döntő vonás, hogy a színház mind gyakrabban lépteti föl a darabbeli tömeget a tér részeként. A Madách-bírálatok lényegében egyetértenek abban, hogy az író bizalmatlanul, olykor lenézőleg szemlélte, kezelte a tömeget, a népet. A színház a maga eszközeivel oldani, enyhíteni tudja ezt a sok tekintetben kétségtelen tény. Az egyszerűbb út a kamaravariáns kialakítása: itt nincsenek mellékszereplők, azaz, erről a problémáról el is terelődik a figyelem. Az értékesebbnek tűnő közelítés: a színpadi teret életternek, történeti térnek fölfogva, alakítóként és megélőként vonni be a statisztériát: a tömeget, népet az előadásba. Groznijban ők nemcsak athéni polgárok, párizsi forradalmárok, falanszterlakók stb. voltak, de az Űr-jelenetben a speciális világítás révén csillagok, bolygók képzetét kellették a föl-le sétáló figurák. A Jégvidék kristályalakzatai is emberekből formálódtak: mintegy a tömeg fagyott tehát a kihült Föld jégmezőjévé. (Ezzel rokon az a szép megoldás, amelyet Vámos alkalmaz az eszkimó-képben.) Az egyik legsikerültebb *Tragédia*-rendezés, *Epp Kaidu* 1971-es tartui munkája ugyancsak számos olyan elemet tartalmazott, amelyek a szövegre visszavetítve jelentősen árnyalják Madách Imre remekének megítélését.

(*Végezetül*) Az aranybánya kifogyhatatlan. Irodalmi elemzés és színházi értelmezés nem romló gazdagságra lel *Az ember tragédiájában*. A történelmi és poétikai tudással fölverteztet irodalomnak érdemes fegyverbarátságot kötnie a más készségekben jeles színházzal: így találkozhat a történelmi, az elvi-filozófiai a maival, érzékivel. Így lehet teljes érvényű, amit a száz éve született *Babits Mihály* írt – Madách Imre születésének centenáriumán, 1923-ban: „...olvasd újra művét, s úgy fog hatni reád, mint valami véres aktualitás; korod és életed legégetőbb problémáival találkozol...”

Szeptember végén új lendületet kapott a Madách Imre-émlékév eseménysozozata. Drámaköltőnk születésének 160. és halhatatlan műve bemutatásának 100. évfordulója alkalmából számos kiemelkedő rendezvényre került sor. Hírcink között legfeljebb töredékesen számolhatunk be a történekről.

Szeptember 17-én a csehszlovákiai Nagykürtösön került sor a Madách Imre irodalmi és kulturális napok nyitó rendezvényeire, melyen Nógrád megyét népes delegáció képviselte. A járási székhelyen Madách Imre élete és munkássága címmel megnyitották a salgótarjáni Nógrádi Sándor Múzeum kamara-kiállítását. A nap fénypontját a Madách Színház Lengyel György rendezte Tragédia-előadása jelentette.

Az ember tragédiája bemutatásának 100. évfordulójára a Nemzeti Színházban díszelőadással emlékeztek szeptember 21-én. Ünnepi beszédet mondott Köpeczi Béla művelődésügyi miniszter. Beszédének végén bejelentette: „a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa – a közóhajnak is cleget téve – határozatot hozott az új Nemzeti Színház építésére, melyet 1989-ben át kell adni

rendeltesének”. A drámatörténetben amúgy is egyedülálló megcmlékezés ez-
zel valóságos nemzeti ünneppé vált.

Szeptember 22-én Budapesten a Fészek Klubban irodalomtörténészek és
színházi szakemberek – közöttük számos rendező – nemzetközi szimpozion ke-
retében vitatták meg a Tragédia utóbbi években megvalósult színpadi válto-
zatait, s a színházak alkotó részvételét a Tragédia időszerűségének elismerteté-
sében. Történeti áttekintésével termékenyítő vitáindítót mondott dr. Kerényi
Ferenc, a Színháztudományi Intézet igazgatója, irodalomtörténész.

A szűkebb pátria, Nógrád megye, rendezvényeit felsorolni is hosszú lenne.
Kiemelkedőnek minősül az október 1-i Madách-émléknapi (egyben a múzeumi
hónap helyi nyitánya), amelynek keretében Csesztvén felavatták jeles írónk
felújított emlékmúzeumát. Az egykori Madách-kúria rendbehozott épületét és
a remekbe sikerült kiállítást bensőséges ünnepség keretében dr. Boros Sándor-
nak, az MSZMP KB osztályvezető-helyettesének megnyitó szavai után tekint-
hette meg a nagyszámú közönség.

A nap ugyancsak kiemelkedő programja volt a Madách-díj kitüntetettjeinek
találkozója Balassagyarmat város Tanácsának dísztermében, amelyen többek
között Hubay Miklós, az írószövetség elnöke, Szinetár Miklós, a Magyar Te-
levízió elnökhelyettese, Ladislav Hradsky prágai professzor, Sinkovits Imre
színművész vett részt. Horpácson a Nógrád megyei Múzeumok Igazgatósága
emléktáblát állíttatott Szontágh Pálnak, a költő barátjának.

Október 13-án Salgótarjánban a Palócföld Szerkesztősége és a helyi alko-
tók találkoztak az írószövetség képviselőivel, Nagy Gáspárral és Serfőző Si-
monnal. A beszélgetésen jelen voltak a megye kulturális irányításának képvil-
selői. A találkozáson – többek közt – szó esett a folyóirat munkájáról és a me-
gye által kiadott Palócföld Könyvek sorozatról. Nagy Gáspár az írószövetség
és a Palócföld, Serfőző Simon az Észak-magyarországi Írócsoport és a Nógrád
megyei alkotók kapcsolatának lehetőségeiről beszélt.

A vendégeket fogadta dr. Gordos János, az MSZMP Nógrád megyei Bi-
zottságának titkára.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG ELNÖKE:

Horváth István

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

Csik Pál

Radácsi László

Fancsik János

Szabó Károly

Molnár Pál

Tamáskovics Nándor

Németh János

Tóth Elemér

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Bacsó Piroska (cikk, tanulmány)

Kelemen Gábor (riport, szociográfia)

Kojnok Nándor (szépirodalom)

Praznovszky Mihály (hagyomány)

Czinke Ferenc (művészet)

Pál József szerkesztő (körkép)

Főszerkesztő: *Végb Miklós*

A Nógrád megyei Tanács VB művelődésügyi osztályának lapja.

Főszerkesztő: *Végb Miklós*. Szerkesztőség: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-586. Kiadja:
a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: *Bálint Tamás* igazgató. Terjeszti a magyar posta.
Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Központi Hírlap Iro-
dandó (KHI, Budapest, V., József nádor tér 1. sz. Postacím: 1900 Budapest). Közvetlenül vagy pos-
tautalványon, valamint árutalással a KHI 211-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 12 Ft,
előfizetési díj fél évre 36, egy évre 72 Ft. Megjelenik kéthavonta. *Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk
meg és nem küldünk vissza.*

ISSN 0133-1867

Index: 23-923

Készült a Nógrád megyei Nyomdaipari Vállalat salgótarjáni telepén, 1000 példányban 3,6 (A/3) tv
veridelemben. P. v. 1 *Kelemen Gábor* igazgató. 83.3274 N. S.

Ára: 12,- Ft

PALÓCFÖLD
